

Соціальна робота в Україні: теорія і практика

науково-методичний журнал № 1–4

Київ 2015

УДК 364(477)(05)

Соціальна робота в Україні: теорія і практика

Науково-методичний журнал

Видається щоквартально

№ 1–4, 2015

січень–грудень

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 15517-4089 ПР від 18.08.2009 р.

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова від 10.12.2014 р., протокол № 4.

Внесено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (педагогічні науки/соціальна педагогіка), затвердженого постановою президії ВАК України від 14.04.2010 р. № 1-05/3.

Співзасновники:

Всеукраїнська громадська організація “Ліга соціальних працівників України”, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Благодійна організація “Фонд соціальної роботи”.

Редакційна колегія

Толстоухова С. В. — к. пед. н., доцент, заслужений працівник соціальної сфери України, *шеф-редактор*

Ярошенко А. О. — д. філос. н., професор, *головний редактор*

Бех І. Д. — д. психол. н., професор, академік НАПН України

Бех В. П. — д. філос. н., професор, заслужений діяч науки та техніки України

Головко Н. І. — к. пед. н., доцент

Кобиланська Л. С. — к. філос. н.

Лактіонова Г. М. — д. пед. н.

Литва Л. А. — к. соціол. н., доцент

Максимова Н. Ю. — д. психол. н., професор

Максименко С. Д. — д. психол. н., професор, дійсний член НАПН України, заслужений діяч науки та техніки України

Отрешко Н. Б. — д. соціол. н., доцент

Патинок О. П. — доцент

Петрочко Ж. В. — д. пед. н., доцент

Пеша І. В. — к. пед. н.

Трубавіна І. М. — д. пед. н., професор

Харченко С. Я. — д. пед. н., професор, заслужений діяч науки і техніки України

Уварова С. Г. — психоаналітик, президент Української асоціації психоаналізу — Європейської конфедерації психоаналітичних психотерапій, член Всесвітньої Ради з психотерапії

Emilia Janigova — doc. Ph Dr. Ing, The Catholic University in Ruzomberok (Словаччина)

Edyta Sadowska — Rector, PhD — Wyższa Szkoła Lingwistyczna w Czestochowie (Польща)

© ВГО “ЛСПУ”, 2015

© НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015

© БО “ФСР”, 2015

У номері

СОЦІАЛЬНА ОСВІТА: наукові дослідження

Вакуленко О. В. Неперервна освіта як чинник ефективності соціальної роботи 5

Волошенко М. О. Підготовленість майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки 13

Олійник Г. М. Педагогічні умови формування готовності майбутніх соціальних педагогів до організації освітньо-дозвілєвої діяльності 20

Стех Є. О. Основні методи патріотично-виховної роботи з учнівською молоддю професійно-технічних навчальних закладів ... 28

Трифаніна Л. С. Тенденції розвитку культури особистості в умовах інформаційного суспільства 37

Шовш К. С. Інформаційна культура педагога: проблеми визначення та формування 47

Яременко Л. Л. Позашкільна освіта в системі сучасної освіти: статус та основні функції 57

ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Білоус І. Ю., Романова Н. Ф. Особливості надання соціальних послуг людям похилого віку 68

Герасим Г. З., Климанська Л. Д. Медіа як ретранслятор соціальних проблем 77

Ковальчук О. В. Диференціація навчальної та виробничої практики в системі підготовки бакалавра спеціальності “Соціальна робота” 88

Корж І. А., Романова Н. Ф. Багатодітна сім’я як об’єкт соціальної роботи 95

Савельєва М. Ю., Савельчук І. Б. Соціальний патронаж у системі захисту людей похилого віку 103

Сідлецька Л. І., Савельчук І. Б. Соціальна робота з сім'ями, які мають складні життєві обставини 110

МЕНЕДЖМЕНТ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

Гуріч В. О. Проблема розвитку інституту уповноваженого з прав дитини в Україні 119

Пидюра І. П. Необхідність існування центрів соціально-психологічної реабілітації в сучасному українському суспільстві 126

Санжаровець В. М. Шляхетність соціального працівника 135

ПСИХОЛОГІЯ

Осетрова О. О. Психоаналітичний аспект дослідження феномену соціальної адаптації 142

Бакуменко І. А., Мельник І. П., Савельчук І. Б. Особливості організації психосоціальної роботи з людьми, яких торкнулася проблема ВІЛ 152

Вольнова Л. М. Психологічні особливості міжкультурної комунікації в практиці соціальної роботи 158

Вознюк Н. В., Тименко В. М. Професійне вигорання фахівців соціальної сфери 167

ЦИФРИ, ФАКТИ, ДОСВІД

ДОСЛІДЖЕННЯ ОЦІНКИ ПОТРЕБ ГРОМАД
У СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГАХ В УКРАЇНІ 177

ВПРОВАДЖЕННЯ ПІДХОДУ КЕЙС-МЕНЕДЖМЕНТУ ПРИ РОБОТІ
З ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ В УКРАЇНІ (результати впровадження ВГО “Ліга соціальних працівників України” проекту “Швидке реагування на соціальні та економічні проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні”) 179

СОЦІАЛЬНА ОСВІТА: наукові дослідження

УДК 37.046

*Вакуленко О. В.,
к. пед. н.,
доцент кафедри
соціальної педагогіки
Інституту соціальної роботи
та управління
Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова*

НЕПЕРЕВНА ОСВІТА ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Сучасний ринок праці України потребує особливих підходів до підготовки спеціалістів, у тому числі фахівців соціальних закладів соціальної підтримки сімей, дітей і молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах. Такі підходи передбачають, зокрема, оволодіння новітніми науковими знаннями, сучасними методами відповідно професії, вимог і потреб сучасності.

Ключові слова: соціальна робота, соціальна педагогіка, фахівець соціальної сфери, неперервна освіта, формальна освіта, неформальна освіта, підвищення кваліфікації фахівців соціальної сфери, концептуальні основи професійного розвитку фахівців соціальної сфери.

Современный рынок труда Украины требует особых подходов к подготовке специалистов, в том числе специалистов социальных

учрежденный социальной поддержки семей, детей и молодежи, находящихся в сложных жизненных обстоятельствах. Такие подходы предусматривают, в частности, овладение новейшими научными знаниями, современными методиками в соответствии профессии, требований и потребностей современности.

Ключевые слова: *социальная работа, социальная педагогика, специалист социальной сферы, непрерывное образование, формальное образование, неформальное образование, повышение квалификации специалистов социальной сферы, концептуальные основы профессионального развития специалистов социальной сферы.*

The current job market Ukraine requires special approaches to training, including – specialists social institutions of social support for families, children and young people in difficult circumstances. Which approach include, in particular, acquisition of new scientific knowledge, mastery of modern techniques in accordance with the profession demands and needs of our time.

Key words: *social work, social pedagogy, a social sphere, continuous education, formal education, informal education, training professionals social, conceptual foundations of professional development specialists in social sphere.*

У нашій державі соціальна робота розвивається як фахова діяльність, і тому наразі актуальною проблемою є забезпечення соціальної сфери висококваліфікованими кадрами, які зможуть зробити соціальну роботу ефективною та потрібною людям, піднести її розвиток на новий якісний рівень. Це складне завдання постає перед українською системою підготовки та професійного розвитку фахівців у соціальній сфері.

Концептуальні підходи формування професійної освіти у вищій школі стали предметом розгляду українських науковців: В. Андрущенко, І. Зязюн, Є. Клімов, І. Ковчина, І. Козубовська, М. Лукашевич, Н. Ничкало, С. Сисоева. Теоретичні та методологічні аспекти наукової теорії і професійної діяльності соціального працівника та соціального педагога розкрито в наукових працях С. Архіпової, О. Безпалько, М. Галагузової, І. Зверевої, А. Капської, О. Карпенко, Г. Майбороди, Л. Мардахаєва, А. Мудрика, Р. Овчарової та інших [2; 5; 6; 7; 8; 9]. Дані науковці визначили пріоритетні напрямки підготовки спеціалістів соціальної та соціально-педагогічної сфери.

Мета статті – дослідити сучасні потреби та можливості професійного розвитку фахівців соціальної сфери, зокрема важливість поєднання формальної (підвищення кваліфікації) й неформальної освіти (навчання на семінарах, тренінгах тощо).

Аналіз сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових джерел засвідчує, що існують три основні форми освіти: 1) формальна освіта (formal education) – початкова, загальна середня освіта, середня професійна освіта, вища освіта, освіта після закінчення вишу (аспірантура та докторантура), підвищення кваліфікації й перепідготовка фахівців; 2) неформальна освіта (non-formal education) – професійно спрямовані курси навчання різними видами інтенсивного та інтерактивного навчання; 3) інформальна освіта (informal education) є індивідуальною пізнавальною діяльністю (самоосвіта) [11].

Одним із напрямів запровадження ефективної системи професійного розвитку спеціалістів соціальної сфери є формування моделі неперервної освіти, що використовує методики активного й інтерактивного навчання та враховує специфіку навчання дорослої аудиторії. Неперервна професійна освіта виконує ряд важливих функцій: соціокультурну (розвивальну), загальноосвітню (компенсуючу), адаптивну, економічну [4].

Ідея неперервної освіти почала активно досліджуватися в ХХ ст., але її витоки можна знайти у працях видатних вчених-філософів – Конфуція, Сократа, Аристотеля, Платона, Сенеки, Геракліта, – які пов’язували неперервну освіту з досягненням повноти розвитку людини. Поняття “неперервна освіта” вперше використано в 1968 р. в матеріалах генеральної конференції ЮНЕСКО, а після видання доповіді у 1972 р. на тему “Вчитися, щоб існувати” було прийнято рішення ЮНЕСКО: визнати неперервну освіту як основну концепцію для нововведень або реформ освіти в усіх країнах світу. В середині 1970-х рр. ідея неперервної освіти знаходить підтримку майже в усіх країнах світу, стає основним принципом освітніх реформ [4].

Принципи неперервної освіти базуються на засадах андрагогіки – науки, що вивчає принципи, особливості, процеси навчання дорослих. Термін “андрагогіка” утворений за аналогією з терміном “педагогіка” від грецьк. *anor, andros* – дорослий чоловік, доросла людина та *ago* – веду, був уведений німецьким ученим О. Каппом у 1833 р. для позначення особливого розділу педагогіки, що досліджує проблеми навчання дорослих. Лише в середині ХХ ст. він став широко застосовуватися в науковому побуті, позначаючи виникнення самостійної галузі знань [3].

Одним із важливих напрямків освіти в Україні є післядипломна освіта, зокрема підвищення кваліфікації фахівців. Метою такого навчання є вдосконалення рівня освіти та професійної підготовки шляхом поглиблення, розширення й оновлення професійних знань, умінь і навичок або отримання іншої професії, спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня і практичного досвіду. Особливий інтерес щодо особливостей підготовки та підвищення кваліфікації працівників соціальної сфери викликає дисертаційне дослідження доктора педагогічних наук В. А. Поліщук “Теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти” (2007 р.).

Автором досліджено теоретико-методичні засади професійної підготовки соціальних педагогів: розкрито філософію професійної соціально-педагогічної діяльності, виявлено особливості процесу професіоналізації соціально-педагогічної діяльності та сутнісні характеристики професійної діяльності соціального педагога, здійснено аналіз проблеми професійної підготовки соціальних педагогів у педагогічній теорії і практиці, виявлено суперечності професійної підготовки соціальних педагогів, здійснено порівняльний аналіз зарубіжних моделей професійної підготовки фахівців соціальної/соціально-педагогічної сфер, визначено можливості творчого використання прогресивних ідей зарубіжного досвіду в умовах нашої держави.

Підвищення кваліфікації фахівців соціальної сфери – державних службовців – є безперервним процесом. Основні напрямки підвищення кваліфікації: навчання за професійними програмами підвищення кваліфікації; постійно діючі тематичні семінари, зокрема тематичні тренінги. До основних видів підвищення кваліфікації, що мають забезпечити його безперервність, належить навчання:

- за програмами тематичних постійно діючих і короткотермінових семінарів, що проводяться з урахуванням потреб у підвищенні ефективності виконання посадових обов’язків та результатів щорічного проведення оцінки професійної діяльності державних службовців;
- за програмами стажування державних службовців у органах державної влади й органах місцевого самоврядування, а також за кордоном;
- шляхом самоосвіти за річними програмами, а також участі в наукових дослідженнях [1; 2; 5].

Як зазначалося вище, підвищення кваліфікації спеціалістів соціальної сфери можуть здійснювати як вищі навчальні заклади, так і центри перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів

державної влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ і організацій, а також інші наукові та навчальні установи, які мають право (ліцензію) на надання освітніх послуг.

Нині в Україні набуває нового розвитку неформальна освіта. У Верховній Раді України від 12.02.2015 р. зареєстровано проект Закону України № 2121 “Про внесення змін до деяких законів України (щодо визнання неформальної освіти)”. Відповідно до проекту **пропонується** додати до Закону України “Про освіту” (ст. 29) **такі абзаци**: “...неформальна освіта – це освіта інституціолізована, цілеспрямована та спланована навчальним закладом без надання освітніх програм і кваліфікацій, визнаних національними органами управління освітою, або без кваліфікацій взагалі, і є додатковою, альтернативною та/або доповняльною до формальної освіти в процесі освіти впродовж життя; слугує забезпеченню права осіб будь-якого віку на доступ до освіти, але не передбачає обов’язкової безперервної структурованої послідовності у здобутті освіти й може бути короткотерміною і невеликої або великої інтенсивності, зокрема у формі короткотермінових курсів, семінарів, практичних занять. Хоча неформальна освіта безпосередньо не приводить до формальних кваліфікацій, визнані формальні кваліфікації можуть бути отримані шляхом освоєння певної сукупності окремих програм неформальної освіти та відповідного визнання уповноваженим органом набутих знань, умінь, інших компетентностей” [12].

У нашому дослідженні, як приклад, наведемо багаторічний досвід роботи Державного інституту сімейної та молодіжної політики, особливістю освітньої діяльності якого є можливість професійно поєднувати формальну освіту (підвищення кваліфікації фахівців соціальної сфери) та неформальну освіту (проведення тематичних семінарів, тренінгів із соціальних питань як для фахівців державних закладів, так і для членів недержавних організацій) із видачею державних документів про проходження навчання за різними програмами як освітній заклад, що має ліцензію на такі види діяльності [10].

Наявний науковий і ресурсний потенціал Державного інституту сімейної та молодіжної політики забезпечує можливість стабільно здійснювати підвищення кваліфікації працівників органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ та організацій до компетенції яких відноситься реалізація державної сімейної, молодіжної та соціальної політики, у відповідності до ліцензованого обсягу (1000 осіб у рік) за різними видами підвищення кваліфікації. Інститут є єдиним навчальним закладом післядипломної

освіти, який здійснює підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування та виконує замовлення облдержадміністрації й обласної ради щодо формування високопрофесійного складу управлінських кадрів держави, тісно співпрацює з установами та організаціями різних форм власності.

Ефективність діяльності Інституту щодо підвищення кваліфікації кадрів обумовлюється:

- організаційно-методичним забезпеченням, яке передбачає варіативні форми організації навчального процесу, впровадження інноваційних технологій, реалізацію програм міжнародного співробітництва, забезпечення сучасною науково-методичною літературою, видавничу діяльність, впровадження інформаційних технологій;

- науковим забезпеченням, що базується на фундаментальних і прикладних наукових дослідженнях, створює реальні можливості для залучення слухачів до наукової діяльності;

- кадровим забезпеченням, залученням до наукової та викладацької діяльності провідних учених України, кращих педагогів навчальних закладів, проведенням активної кадрової політики, спрямованої на підготовку й удосконалення професійного рівня науково-педагогічних кадрів Інституту [10].

Перспективними завданнями діяльності та розвитку Інституту як ліцензованого закладу післядипломної освіти працівників соціальної сфери є такі:

- надання якісних освітніх послуг шляхом забезпечення використання результатів наукових досліджень і розробок у навчальному процесі з врахуванням сучасних вимог системи освіти, ширше впровадження інноваційних технологій у навчальний процес, вивчення та запровадження вітчизняної й зарубіжної практики;

- подальша актуалізація професійних програм підвищення кваліфікації та програм тематичних семінарів для працівників органів державної влади, посадових осіб місцевого самоврядування, депутатів місцевих рад, забезпечення їх спрямованості на використання нових управлінських технологій, управління людськими ресурсами, удосконалення процесів надання органами влади управлінських послуг населенню, адаптацію отриманих знань і кваліфікації слухачів до потреб здійснення ними функціональних повноважень;

- надання консультативно-методичної й організаційної допомоги в навчанні кадрів шляхом проведення виїзних практичних занять, тематичних семінарів, вивчення кращих практик управлінської діяльності регіонів;

- вивчення теоретичних і практичних аспектів щодо налагодження елементів дистанційного навчання державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування; розширення практики відеоконтактів (конференцій, “круглих столів” та ін.) з іншими центрами перепідготовки й підвищення кваліфікації, а також усіма зацікавленими в таких обмінах органами влади, установами, закладами, налагодження більш ефективного зворотного зв’язку з учасниками начального процесу шляхом проведення анкетування, удосконалення та відповідне наповнення web-сторінки Інституту в мережі Інтернет;

- постійне поповнення фахової бібліотеки з питань державного управління, місцевого самоврядування, інтеграції України до ЄС, здійснення заходів щодо формування електронної бібліотеки Інституту; створення видавничої бази Інституту з метою забезпечення слухачів роздатковими та методично-інформаційними матеріалами;

- моніторинг ринку праці, вивчення за його результатами потреб управлінських кадрів у підвищенні кваліфікації, здійснення постійного пошуку замовників, додаткових джерел фінансування;

- розширення співробітництва з державними та недержавними установами й організаціями з питань актуалізації змісту наукових досліджень і розробок навчальних програм підвищення кваліфікації [10].

У Національній доктрині розвитку освіти в розділі “Освіта і наука” визначається, що поєднання освіти і науки є умовою модернізації освіти, головним фактором її подальшого розвитку, яке забезпечується розвитком професійної освіти на основі наукових та технологічних досягнень, інноваційною освітньою діяльністю в навчальних закладах. Однією з необхідних умов забезпечення якості соціальної та соціально-педагогічної роботи є забезпечення спеціалістами, які зможуть впроваджувати інноваційні наукові підходи в практичну соціальну роботу.

Література

1. Вакулєнко О. В. Концепція системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників соціальної сфери / О. В. Вакулєнко, І. В. Пеша // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : збірник наукових праць. – Випуск 12. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 221 с., С. 99–107.

2. Гошовська В. А. Модернізація підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування / В. А. Гошовська // Збірник наукових праць НАДУ. – 2007. – Вип. 2. – С. 79–85.

3. Неперервна професійна освіта: проблеми, пошуки, перспективи : монографія / І. А. Зязюн, С. У. Гончаренко, Н. Г. Ничкало та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. – К. : Віпол, 2000. – 636 с.

4. Ничкало Н. Г. Теоретико-методологічні проблеми і перспективи розвитку досліджень з неперервної професійної освіти / Н. Г. Ничкало // Неперервна професійна освіта: теорія і практика : зб. наук. пр. : у 2 ч. – К. : АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти, 2001. – Ч. 1. – С. 35–41.

5. Сисоєва С. О. Неперервна професійна освіта в контексті її технологічного забезпечення / С. О. Сисоєва // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2004. – Вип. II. – С. 69–103.

6. Сігаєва Л. Є. Неперервна освіта в Україні: її складові і тенденції розвитку / Л. Є. Сігаєва // Післядипломна освіта в Україні. – 2001. – № 1. – С. 45–46.

7. Соціальна робота: технологічний аспект / за ред. проф. А. Й. Капської. – К. : ДЦССМ, 2004. – 364 с.

8. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 488 с.

9. Степко М. Ф. Проблеми взаємодії в системі підготовки і перепідготовки кадрів та освіти дорослих / М. Ф. Степко // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. / ред. кол. : В. О. Зайчук (голов. ред.), О. Я. Савченко, М. Ф. Дмитриченко та ін. – К. : ЗАТ – НІЧЛАВА, 2003. – Спецвипуск. – С. 6–12.

10. www.dipsm.org.ua/

11. www.ipo.org.ua/upload/documents/Education.doc

12. www.rada.gov.ua

УДК 373.66+316.624

*Волошенко М. О.,
аспірант,
кафедри соціальної роботи
та кадрового менеджменту
Одеського національного
політехнічного університету*

ПІДГОТОВЛЕНІСТЬ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО ПРОФІЛАКТИЧНО-КОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті розкрито сутність і структуру підготовленості майбутнього соціального працівника до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки.

Ключові слова: соціальний працівник, профілактично-корекційна робота, девіантна поведінка, підготовленість.

В статье раскрыты сущность и структура подготовленности будущего социального работника к профилактико-коррекционной работе с подростками девиантного поведения.

Ключевые слова: социальный работник, профилактико-коррекционная работа, девиантное поведение, подготовленность.

The article is represented the point and structure of future social worker preparedness to preventive correctional work with deviant behavior teenagers.

Key words: social worker, preventive correctional work, deviant behavior, preparedness.

Постановка проблеми. Підготовка майбутніх фахівців може бути спрямована на формування певних інтегративних якостей, серед

яких – компетентність, готовність, підготовленість та ін. Розглядаючи підготовленість майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки як результат їхньої професійної підготовки у ВНЗ виходили з того, що така робота є невід’ємною складовою професійної соціальної роботи та потребує цілеспрямованої підготовки щодо неї, про що свідчать результати проведеного пілотного дослідження [2].

Аналіз актуальних досліджень. Слід зауважити, що теоретико-методологічні засади професійної підготовки соціальних працівників висвітлено в роботах О. В. Загайко, О. Г. Карпенко, Н. О. Микитенко, Н. М. Собчак та ін. Українські науковці досліджують також такі її окремі аспекти, як от: становлення відповідальності як професійно значущої якості соціального працівника (О. П. Патинок та ін.); формування професійної комунікативної компетентності майбутніх соціальних працівників (Д. М. Годлевська та ін.); виховання гуманності соціальних працівників в умовах професійної підготовки (Н. В. Клименюк та ін.); підготовку до менеджменту в соціальній роботі (Є. Г. Седов та ін.), до роботи з дітьми та молоддю (А. Є. Кулікова), до реалізації гендерної нерівності в професійній діяльності (С. М. Гришак та ін.) тощо. Водночас, підготовленість майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки досі не стала предметом педагогічних досліджень.

Мета статті – розкрити сутність і структуру феномену “підготовленість майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки”.

Виклад основного матеріалу. Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблем підготовки майбутніх соціальних працівників у ВНЗ, специфіки професійної соціальної роботи, сутності та причин девіацій у підлітковому середовищі дозволили визначити сутність феномену “підготовленість майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки”.

Так, підготовленість майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки визначаємо як їхню інтегративну характеристику, що базується на комплексі здобутих у процесі професійної підготовки знань, умінь, навичок, якостей і передбачає їхню придатність та здатність до виправлення й попередження відхилень у поведінці підлітка, переорієнтації його системи цінностей, розширення соціальних зв’язків, формування позитивного соціального досвіду, залучення до виконання соціальних вимог, запобігання перетворенню девіантної поведінки в злочинну.

При визначенні структури підготовленості майбутнього соціального працівника до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки виходили з того, що вона є особистісною, бо в ній проявляється інтерес і ставлення до професійної діяльності, почуття відповідальності, упевненість в успіху, натхнення, потреба у виконанні поставлених завдань на високому рівні, керування своїми почуттями, мобілізація сил. Крім того, така підготовленість є когнітивно-операційною, бо містить інструментарій фахівця: його професійні знання, вміння, навички.

Отже, структурними компонентами досліджуваної підготовленості було обрано: мотиваційний – виражає спрямованість на вивчення й оволодіння знаннями, вміннями і навичками профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; когнітивний – зумовлений знаннями щодо сутності та специфіки профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; операційний – відображає сформованість професійно значущих умінь і навичок із профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки; емоційно-вольовий – характеризує здатність до саморегуляції та керування своїм емоційним станом, спроможність аналізувати й оцінювати результати своєї діяльності.

Детальніше розглянемо складові зазначених компонентів підготовленості та обґрунтуємо доцільність їх вибору.

Так, складовими мотиваційного компонента було обрано: мотиваційну орієнтацію в міжособистісних комунікаціях і потребу у професійному саморозвитку.

Мотиваційну орієнтацію в міжособистісних комунікаціях було обрано складовою мотиваційного компонента, оскільки соціальна робота в цілому та профілактично-корекційна робота з підлітками девіантної поведінки зокрема базуються на безпосередньому спілкуванні та передбачають прийняття партнера, адекватність його сприйняття і розуміння, досягнення компромісу тощо. Соціальні працівники мають розуміти справжні причини поведінки підлітків, а їхні міжособистісні комунікації повинні відповідати загальним морально-етичним вимогам. Крім того, соціальні працівники мають володіти конкретними еталонами комунікації, що узагальнюють їхнє бачення й оцінку партнерів по спілкуванню. Найсуттєвішою ознакою міжособистісної комунікації є адекватність, що позначає точність і об’єктивність відображення психологічного образу іншої людини та забезпечує взаєморозуміння підлітка і соціального працівника. В можливих ситуаціях

міжособистісного конфлікту, зокрема між соціальним працівником і підлітком-девіантом, ефективним шляхом щодо розв'язання конфлікту є досягнення компромісу, адже компроміс поєднує різноманітні переговорні стратегії та призводить до рішення, яке певною мірою задовольняє обох партнерів. Саме тому мотиваційну орієнтацію в міжособистісних комунікаціях включено до мотиваційного компонента підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки.

Потребу в професійному саморозвитку обрано складовою мотиваційного компонента, оскільки професійний саморозвиток соціального працівника – це насамперед свідомою робота, спрямована на вдосконалення своєї особистості як професіонала, розвиток своїх професійних знань, умінь і навичок, які, з одного боку, забезпечують безперервний розвиток і успішну професійну реалізацію особистості соціального працівника, а з іншого – ефективність його профілактично-корекційної роботи. Виникнення потреби у власному професійному саморозвитку зумовлюється протиріччям між рівнем досягнутого розвитку та новими усвідомленими професійно-особистісними цілями і задачами, що ставить профілактично-корекційна робота соціального працівника з підлітками девіантної поведінки.

До складу когнітивного компонента підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки віднесено знання: сутності, особливостей, форм та причин виникнення девіантної поведінки підлітків; вікових і психологічних особливостей девіантних підлітків; основних принципів, методів, форм і засобів профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків; нормативно-правових документів щодо соціально-правового захисту прав дитини.

Операційний компонент досліджуваної підготовленості зумовлений такими групами вмій:

- дидактичними: вміння знаходити необхідну інформацію, застосувати відповідні дидактичні форми й методи для проведення виховної роботи з підлітками групи ризику, підлітками девіантної поведінки та їхніми родинami;
- організаторськими: вміння зацікавити підлітків групи ризику, а також підлітків девіантної поведінки альтернативними видами діяльності шляхом організації емоційно-привабливого та соціально значущого для них дозвілля; залучати колектив класу, керівництво школи, родину до профілактики та корекції їхньої поведінки;

- комунікативними: вміння створювати довірливу атмосферу спілкування з підлітками групи ризику, підлітками девіантної поведінки; проводити бесіди з батьками щодо профілактики або корекції поведінки їхніх дітей;

- діагностичними: вміння використовувати безпосередню та опосередковану інформацію для вивчення різних проявів девіацій у підлітковому середовищі; визначати реальні прояви девіацій; діагностувати мотиви девіантної поведінки підлітків; диференціювати психологічно та соціально зумовлені відхилення поведінки; діагностувати умови та чинники “ризик”; виявляти інтереси, захоплення, здібності підлітків групи ризику, а також підлітків девіантної поведінки;

- перцептивними: вміння передбачати реакцію підлітків групи ризику, підлітків-девіантів на виховну дію; прогнозувати їхню поведінку у спонтанних і спеціально відтворених педагогічних ситуаціях; прогнозувати можливі варіанти корекції девіантної поведінки;

- сугестивними: вміння проводити аутогенний, комунікативний та інші види соціально-психологічного тренінгу з підлітками групи ризику та підлітками девіантної поведінки; переконувати їх у згубності та хибності обраних ними настанов і ліній поведінки; переорієнтувати їхні інтереси, мотиви, цінності;

- академічними: вміння постійно поповнювати свої знання в галузі соціального забезпечення, психології, педагогіки, медицини, права для ефективного здійснення профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків на основі сучасних наукових здобутків.

Складовими емоційно-вольового компонента підготовленості майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки в дослідженні виступили: самоконтроль у спілкуванні; управління власними емоціями; розпізнання емоцій інших людей; емпатія; вольова саморегуляція; аналіз та оцінювання власної діяльності.

Так, самоконтроль у спілкуванні було обрано складовою емоційно-вольового компонента, адже спілкування з підлітками девіантної поведінки супроводжується значним психологічним навантаженням, психологічними перешкодами тощо. Тому соціальні працівники мають постійно стежити за собою; добре знати, де і як себе поводити, контролювати прояв своїх емоцій; не бути спонтанними в самовиявленні; уникати непередбачуваних ситуацій тощо.

Необхідність розуміти й управляти власними емоціями зумовлена тим, що втрата соціальним працівником контролю над власним емоційним станом у процесі профілактично-корекційної роботи з підлітками

девіантної поведінки може призвести до конфліктних ситуацій і зниження ефективності такої роботи. Здатність розуміти власні емоційні стани та емоції інших людей, стримувати негативні емоції, володіти собою відіграють значну роль у спілкуванні соціального працівника з підлітками девіантної поведінки [4].

Розпізнання емоцій інших людей відбувається шляхом встановлення соціальним працівником набору ознак, за допомогою яких можна судити про наявність у клієнта певної емоції. Зіставлення сукупності ознак, що спостерігаються, зі схемою дозволяє ідентифікувати емоцію. Розпізнання емоцій, зокрема в підлітків девіантної поведінки, є досить складним, адже жодну з ознак не можна однозначно отождествити з певною емоцією, тобто ідентифікація емоцій здійснюється на ймовірнісній основі. Для побудови ефективної комунікації соціальний працівник окрім зовнішніх проявів емоцій має враховувати антецеденти – те, що передує емоціям і є їх причиною. Якщо соціальний працівник уявляє собі ситуацію, в якій опинився підліток, його мету та зовнішні вияви емоції, то він володіє достатньою інформацією, щоб розпізнати певну емоцію і побудувати ефективну комунікацію [1].

Емпатія є надзвичайно важливою для соціального працівника якістю, оскільки свідчить про емоційну чуйність на переживання інших людей. Емпатія у вигляді співчуття, співпереживання пов'язана з вміннями фахівця “проникати” у світ почуттів інших людей. У різноманітних життєвих, професійних ситуаціях емоційний відгук залежить від адекватності сприйняття переживань людей, від уявлень про причини їх виникнення.

Вольову саморегуляцію обрано складовою підготовленості до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки за емоційно-вольовим компонентом, оскільки вона характеризує ступінь опанування майбутнім соціальним працівником власної поведінки в різних ситуаціях, його здатність усвідомлено управляти власними діями, станами.

Аналіз й оцінювання власної діяльності базуються на здатності майбутнього соціального працівника визначати причинно-наслідкові зв'язки між метою діяльності та її результатами і передбачає: виявлення причин успіхів та невдач; внесення необхідних коректив у процес виконання професійної діяльності в цілому та профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки зокрема; усвідомлення операційного складу, механізмів такої діяльності; узагальнення, самооцінку своїх рішень, професійних дій; проектування професійних

дій, діяльності; саморегуляцію; вміння бачити кінцеву мету діяльності та самостійно знаходити шляхи її досягнення; побудову програми професійного саморозвитку тощо.

Висновки. Знання сутності та структури досліджуваного феномену дозволять перенести вивчення проблеми підготовки майбутніх соціальних працівників до профілактично-корекційної роботи з підлітками девіантної поведінки з теоретичного щабля на практичний і дослідити можливість формування означеної підготовленості у ВНЗ.

Література

1. *Варій М. Й.* Загальна психологія : навчальний посібник / М. Й. Варій. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 968 с.
2. *Волошенко М. О.* Пілотне дослідження підготовленості працівників соціальних служб до профілактично-корекційної роботи з девіантними підлітками / М. О. Волошенко // Матеріали Четвертої міжнародної наук.-практ. конф. “Актуальні дослідження в соціальній сфері”, (Одеса, 17 листопада 2014 р.). – Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2014. – С. 43–45.
3. *Корнєщук В. В.* Інтерактивна спрямованість соціальних працівників та її формування / В. В. Корнєщук // Науковий вісник Чернівецького університету, 2013. – Вип. 656. Педагогіка та психологія. – С. 81–87.
4. *Логунов М. М.* Соціально-психологічні аспекти управлінської діяльності / М. М. Логунов. – К. : Вид-во НАДУ, 2006. – 256 с.

УДК 378:37.013.42+379.8

*Олійник Г. М.,
асистент кафедри
соціальної педагогіки
та соціальної роботи
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬО-ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті визначено та обґрунтовано педагогічні умови формування готовності майбутніх соціальних педагогів до організації освітньо-дозвіллевої діяльності.

Ключові слова: майбутні соціальні педагоги, педагогічні умови, мотивація, освітньо-виховне середовище, навчально-методичне забезпечення.

В статье определены и обоснованы педагогические условия формирования готовности будущих социальных педагогов к организации образовательно-досуговой деятельности.

Ключевые слова: будущие социальные педагоги, педагогические условия, мотивация, образовательно-воспитательная среда, учебно-методическое обеспечение.

The article determines and states the formation of pedagogical conditions as to the readiness of future social teachers according to the organization of educational recreational activity.

Key words: future social teachers, pedagogical conditions, motivation, education and educational environment, teaching software.

Велику роль для формування в майбутніх соціальних педагогів готовності до організації освітньо-дозвіллевої діяльності учнів відіграють педагогічні умови, обґрунтування та реалізація яких сприяють підвищенню ефективності формування у студентів досліджуваного процесу. Під педагогічними умовами формування у майбутніх соціальних педагогів готовності до організації освітньо-дозвіллевої діяльності учнів ми розуміємо сукупність необхідних і сприятливих обставин, які мають позитивний вплив на формування структурних компонентів досліджуваного процесу. Беручи до уваги вимоги суспільства, загальноосвітніх навчальних закладів, соціальних служб до компетентностей соціальних педагогів як професійних фахівців, зміст, структурні компоненти освітньо-дозвіллевої діяльності студентів, мету, завдання, принципи, концептуальні підходи до реалізації досліджуваного процесу, можливості закладів вищої освіти, потреби та побажання студентів, нами обґрунтовано такі педагогічні умови:

1) формування позитивної мотивації студентів і творчого потенціалу в майбутніх соціальних педагогів як організатора освітньо-дозвіллевої діяльності учнів;

2) навчально-методичне забезпечення професійної підготовки студентів до організації освітньо-дозвіллевої діяльності учнів;

3) використання можливостей освітньо-виховного середовища вищого навчального закладу з метою моделювання майбутньої професійної діяльності в освітньо-дозвіллевій сфері.

Під поняттям “мотивація” ми розуміємо багатоконпонентне, багаторівневе, ієрархізоване динамічне утворення особистості, що містить систему мотивів, а також ситуативних чинників, що спонукають до діяльності.

В “Українському педагогічному словнику” мотивація трактується як система стимулів або мотивів, яка проковує людину до конкретних видів діяльності або поведінки [3, с. 217].

Аналіз наукової літератури свідчить, що науковці по-різному підходять до трактування поняття “мотив”. Зокрема, мотиви розглядають як ціль (О. Леонт'єв) [5]; як внутрішню позицію особистості (Л. Божович [1]); як спонукання й готовність до дії (М. Магомед-Ємінов [6]); як внутрішній стан особистості, який спрямовує її дію в конкретний момент часу (Х. Хекхаузен [7]).

Формування позитивної мотивації майбутніх соціальних педагогів з метою формування готовності до організації освітньо-дозвіллевої діяльності учнів розгортається в повному обсязі лише тоді, коли на-

вчально-виховний процес організовується та проводиться на основі педагогіки співробітництва із застосуванням технології особистісно-орієнтованого навчання та коли забезпечується позиція суб'єктності студента у навчальному процесі. У процесі формування мотиваційної зацікавленості до організації освітньо-дозвілєвої діяльності ми намагалися сфокусувати увагу майбутніх соціальних педагогів на специфіці цього виду діяльності, особливостях її організації, дати можливість усвідомити структуру, зміст, оволодіти технологіями організації освітньо-дозвілєвих заходів, що лежить в основі готовності майбутніх фахівців до організації цього виду діяльності.

Мотиваційна складова (мотиви, потреби, ціннісні орієнтації) спільно з потенційною складовою (здібності) та когнітивною складовою (набуті знання, вміння і навички) формують структуру творчого потенціалу особистості. Освітньо-дозвілєва сфера професійної діяльності майбутнього соціального педагога вимагає специфічних особистісних і професійних якостей, передбачає реалізацію теоретичних знань та сформованості вміння творчо застосовувати їх на практиці, прояву творчості в діяльності, яка лежить у основі якісно нового бачення і підходу до професійної діяльності [4].

Для майбутнього соціального педагога прояв творчості в організації освітньо-дозвілєвої діяльності учнів є проявом вищого рівня готовності до цього виду діяльності. Важливим фактором формування творчої особистості майбутнього соціального педагога є розвиток самостійності та відповідальності при розв'язанні проблем професійної діяльності. Це є можливим за умови цілеспрямованого, свідомого управління навчальною діяльністю студентів із метою створення сприятливих умов, формулювання чітких педагогічних вимог для розвитку їх творчого потенціалу.

Загальновизнано, що формування творчості в процесі професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до організації освітньо-дозвілєвої діяльності учнів неможливо без розвитку високого рівня позитивної професійної мотивації.

Реалізація першої педагогічної умови “формування позитивної мотивації студентів і творчого потенціалу в майбутніх соціальних педагогів, як організатора освітньо-дозвілєвої діяльності учнів” забезпечується шляхом активізації мотиваційної сфери студентів (формування професійних та суспільних мотивів до організації освітньо-дозвілєвої діяльності учнів), ознайомлення їх зі специфікою організації цієї сфери професійної діяльності, особливостями підліткового віку,

особистісними та психологічними змінами, що відбуваються в їх організмі, формування позитивного професійного інтересу до діяльності в освітньо-дозвілєвій сфері.

Усвідомлення майбутніми соціальними педагогами необхідності здобуття цілісної системи науково-теоретичних знань і практичних умінь з організації освітньо-дозвілєвої діяльності учнів, прояв творчого потенціалу студентів, формування позитивної мотивації, безумовно, сприяють формуванню в них готовності до реалізації цього виду діяльності.

Друга педагогічна умова – “навчально-методичне забезпечення професійної підготовки студентів до організації освітньо-дозвілєвої діяльності учнів” – передбачає оптимальне поєднання теоретичної, практичної підготовки студентів і їх активної участі в позааудиторній та самостійній роботі. Зокрема, з метою оптимізації теоретичної підготовки майбутніх соціальних педагогів до організації освітньо-дозвілєвої діяльності нами було розроблено та впроваджено у навчальний процес цикл тем “Соціальний педагог як організатор освітньо-дозвілєвої діяльності підлітків”, “Організація освітньо-дозвілєвих об'єднань”, “Соціалізація підлітків у процесі освітньо-дозвілєвої діяльності”, “Технології організації освітньо-дозвілєвої діяльності підлітків”, із навчальних дисциплін “Соціальна педагогіка”, “Методика роботи з дітьми та молодіжними організаціями”, “Соціалізація особистості”, “Технології соціально-педагогічної роботи” відповідно; змістовий модуль “Теоретичні основи організації освітньо-дозвілєвої діяльності” в межах навчальної дисципліни “Соціально-педагогічна робота у сфері дозвілля” та змістовий модуль “Організація масових форм освітньо-дозвілєвої діяльності соціального педагога в шкільному середовищі” в межах навчальної дисципліни “Основи сценарної роботи соціального педагога”; дистанційний курс “Організація освітньо-дозвілєвої діяльності школярів”. При цьому значна увага приділялася вивченню майбутніми фахівцями теорії освітньо-дозвілєвої діяльності, її основних видів, форм, особливостей проведення, технології організації цього виду діяльності, ролі соціального педагога в процесі організації освітньо-дозвілєвої діяльності, особливостей діяльності освітньо-дозвілєвих об'єднань тощо.

У процесі підготовки майбутніх соціальних педагогів до організації освітньо-дозвілєвої діяльності учнів велике значення має практика. Слід зазначити, що практична підготовка відіграє значну роль у формуванні позитивної мотивації у студентів до організації освітньо-

дозвіллевої діяльності і дає можливість проявити творчий потенціал у роботі з молодшими підлітками з метою організації їх дозвілля. Під час практики студенти мають можливість не лише проявити свої професійні знання, але й сформувати практичні вміння та навички у процесі вирішення реальних завдань. Це дає можливість студентам творчо реагувати на виконання поставлених завдань, пов'язаних із організацією освітньо-дозвіллевої діяльності учнів, збагачувати свої професійні знання та практичні вміння.

Позааудиторна робота майбутніх соціальних педагогів спрямована на формування у них готовності до організації освітньо-дозвіллевої діяльності, власного бачення до здійснення цього процесу, пошуку творчих підходів, аналізу та використання ідей прогресивного світового і вітчизняного досвіду з метою професійного зростання та вдосконалення освітньо-дозвіллевої діяльності підлітків.

Волонтерська і самостійна роботи є формами організації позааудиторної роботи майбутніх соціальних педагогів. Студенти мають можливість ініціювати проведення та брати активну участь у різноманітних акціях, програмах, квестах, тренінгах, роботі творчих майстерень тощо. Залучення майбутніх соціальних педагогів як волонтерів до різноманітних традиційних та інноваційних форм освітньо-дозвіллевої діяльності сприяє формуванню готовності до організації цього виду діяльності.

Самостійна робота студентів сприяє розвитку дослідницько-пошукових навичок роботи в мережі Інтернет, з електронними версіями книг, електронними версіями курсів тощо.

Визначаючи третю умову формування в майбутніх соціальних педагогів готовності до організації освітньо-дозвіллевої діяльності учнів – “використання можливостей освітньо-виховного середовища закладу вищої освіти з метою моделювання майбутньої професійної діяльності в освітньо-дозвіллевій сфері” – ми відштовхувалися від положення Л. Виготського про те, що там, де середовище не потребує вирішення “...відповідних задач, не висуває нових вимог, не спонукає та не стимулює за допомогою нових цілей...”, там особистість не розвиває всіх закладених у ній можливостей, не досягає своїх вищих форм розвитку [2, с. 256].

Поняття “освітньо-виховне середовище” в останні десятиліття було об'єктом вивчення Л. Буєва, Ю. Мануйлова, В. Ясвіна та інших науковців, які трактують освітньо-виховне середовище як систему умов формування особистості, як суб'єкта діяльності відповідно до певних суспільних ідеалів і норм.

Професіоналізація процесу фахової підготовки майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах починається зі створення спеціального освітньо-виховного середовища з відповідними якісними характеристиками, компонентами, складовими, що має стати як об'єктивною умовою, так і чинником формування майбутнього фахівця. Освітньо-виховне середовище є системним педагогічним об'єктом, що трансформує сукупність зовнішніх умов розвитку, навчання й виховання індивіда й передбачає цілеспрямовану педагогічну взаємодію всіх учасників освітньо-виховного процесу, їх співрозвиток з метою позитивного впливу на всіх учасників.

Успішна професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах до організації освітньо-дозвіллевої діяльності учнів передбачає створення спеціального освітньо-виховного середовища. У такому середовищі створюється система умов організації життєдіяльності майбутніх фахівців, які спрямовуються на формування у студентів знань про освітньо-дозвіллевую діяльність, позитивного ставлення до сфери своєї майбутньої діяльності, досвіду організації освітньо-дозвіллевої діяльності та використання різноманітних форм і методів, розвиток творчого потенціалу та розуміння необхідності та особливостей реалізації такого виду діяльності з учнями.

Головними складовими освітньо-виховного середовища виступають: форми та методи навчання (“мозковий штурм”, “метод кейсів”, метод проектів, метод реферуванням визначених проблем, рольові та ділові ігри, самоаналіз діяльності студентів, розробка практичних пам'яток виходу з певних професійних або конфліктних ситуацій, брейн-ринги, прес-конференції, виконання творчих завдань тощо); сучасні інтегративні технології навчання, такі як діалог, диспут, дискусія, дебати, лекція-діалог, співлекція, суперечка, есе тощо; сучасні засоби навчання, зокрема аудіовізуальні, що мають чітку професійну спрямованість; науково-дослідна робота студентів різного рівня складності щодо сфери майбутньої професійної діяльності.

Функціонування освітньо-виховного середовища як умови ефективно професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до організації освітньо-дозвіллевої діяльності передбачає необхідність моделювання зазначеного виду професійної діяльності. Це є можливим завдяки збагаченню студентів теоретичними знаннями з соціально-педагогічних, психолого-педагогічних і спеціально-професійних дисциплін, що стосуються сфери майбутньої професійної діяльності; актуалізації набутих теоретичних знань у процесі семінарських, практичних

занять, індивідуальної, самостійної, науково-дослідної роботи; “зануренню” в активну професійну діяльність під час волонтерської роботи та проходження різних видів практик; усвідомлення студентами значущості та доцільності розвитку професійно-особистісних якостей, необхідних для ефективної організації освітньо-дозвілєвої діяльності учнів; участі у виховній роботі вищого навчального закладу. Цікавим, на нашу думку, є досвід створення змістових модулів і фундаментальних навчальних дисциплін, “спроєктованих” на сферу майбутньої професійної діяльності або конструювання викладачами таких способів діяльності студентів, які б імітували майбутню професійну діяльність (діяльність на базі вищого навчального закладу гуртків, творчих майстерень, театральних труп, волонтерських загонів, студентських служб та ін.).

Використання можливостей освітньо-виховного середовища вищого навчального закладу з метою моделювання майбутньої професійної діяльності в освітньо-дозвілєвій сфері передбачає створення зовнішніх щодо особистості студента штучних обставин організації навчально-виховного процесу у вищому навчальному закладі. Вони (обставини) виступають причиною та стимулом якісно-позитивних змін особистісного розвитку майбутнього фахівця і покликані забезпечити реалізацію таких завдань: формування особистості соціального педагога як організатора освітньо-дозвілєвої діяльності; оволодіння системою теоретичних знань, фахових умінь і навичок їх творчо та оперативно реалізовувати у сфері майбутньої професійної діяльності; формування потреби в саморозвитку, самоактуалізації, професійному самовдосконаленні та самоосвіті задля ефективної організації освітньо-дозвілєвої діяльності.

Освітньо-виховне середовище вищого навчального закладу спрямоване на забезпечення максимально-ефективного розвитку суб'єктів взаємодії: викладачів і студентів; розвиток різноманітних компетенцій студентів, необхідних для ефективної організації освітньо-дозвілєвої діяльності, та прояв, формування й розвиток особистого стилю професійної діяльності майбутнього соціального педагога.

Отже, забезпечення реалізації комплексу визначених педагогічних умов у процесі професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів сприяє формуванню їх готовності до організації освітньо-дозвілєвої діяльності учнів.

Література

1. *Божович Л. И.* Проблемы формирования личности / Л. И. Божович ; вступ. статья Д. И. Фельдштейна. – 2-е изд. – М. : Ин-т практ. психол. ; Воронеж : НПО “МОДЭК”, 1997. – 352 с.
2. *Выготский Л. С.* Собрание сочинений : в 6 т. / Л. С. Выготский ; под ред. Д. Б. Ельконина. – М. : Педагогика, 1984.
3. *Т. 4. Детская психология.* – 1984. – 432 с.
3. *Гончаренко С. У.* Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
4. *Занюк С. С.* Психологія мотивації : навч. посібник / С. С. Занюк. – К. : Либідь, 2002. – 304 с.
5. *Леонтьев А. А.* Педагогическое общение / А. А. Леонтьев. – М. : Знание, 1979. – 48 с.
6. *Магомед-Эминов М. Ш.* Мотивация и контроль за действием / М. Ш. Магомед-Эминов, И. А. Васильев. – М. : МГУ, 1991. – 144 с.
7. *Хекхаузен Х.* Мотивация и деятельность. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. – 2-е изд. – СПб. : Питер ; М. : Смысл, 2003. – 860 с.

УДК 377:37.091.2

Стех Є. О.,
к. пед. н.,
викладач кафедри
соціальної роботи
Чернігівського національного
технологічного університету

ОСНОВНІ МЕТОДИ ПАТРІОТИЧНО-ВИХОВНОЇ РОБОТИ З УЧНІВСЬКОЮ МОЛОДДЮ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті обґрунтовано основні методи та форми патріотично-виховної роботи з учнівською молоддю професійно-технічних навчальних закладів, спрямовані й адаптовані до підвищення ефективності процесу патріотичного виховання.

Ключові слова: патріотичне виховання, учнівська молодь професійно-технічних навчальних закладів, методи та форми патріотично-виховної роботи.

В статтє обоснованы основные методы и формы патриотического воспитания учащейся молодежи профессионально-технических учебных заведений, направленные и адаптированные на повышение эффективности процесса патриотического воспитания.

Ключевые слова: патриотическое воспитание, учащаяся молодежь профессионально-технических учебных заведений, методы и формы патриотического воспитания.

In the article the basic methods and forms of patriotically-educational work with youths and students of vocational educational establishments

which are directed and adapted to the increase of efficiency of process of patriotic education are based in the article.

Key words: patriotic education, youths and students of vocational educational establishments, methods and forms of patriotically-educational work.

Професійно-технічний навчальний заклад (далі – ПТНЗ) покликаний сформувати активну, творчу особистість-патріота, попри це нами виявлено невміння педагогів застосовувати сучасні різноманітні дидактичні методи та форми патріотично-виховної роботи з учнівською молоддю. Як наслідок, у такій ситуації процес патріотичного виховання не стимулює активність і самостійність учнівської молоді. Зважаючи на важливу інтегральну особливість патріотизму, виникає реальна потреба в проведенні різноманітних методів і форм роботи з формування патріотичної позиції щодо власної держави, які здатні підвищити ефективність патріотичного виховання учнів ПТНЗ.

Установлено, що вивченню особливостей виховання в системі професійної освіти присвячені праці Я. Гнутеля, Р. Гуревича, О. Єжової, А. Лігоцького, М. Пузанова, І. Сахневич, І. Сухніної та ін. Дослідженням проблем оптимізації виховної системи в професійно-технічних училищах, удосконаленню форм і методів виховної роботи, способів формування стійкої професійної мотивації майбутніх фахівців присвячено наукові праці В. Ковальчука, Л. Комісарової, Н. Ничкало, Л. Полака, В. Радкевич, Л. Сергєєвої, В. Скороходова, В. Скульської, Л. Сушенцевої та ін.

Незважаючи на здобутки вітчизняних учених у вивченні низки питань патріотичного виховання в теоретичному плані, недостатньо розроблено практичний аспект, технології та методи вирішення завдань із патріотичного виховання. Це, передусім, стимулювало науковців до подальших досліджень актуалізованої проблеми та виявлення дієвих механізмів, які сприятимуть оптимізації процесу патріотичного виховання учнівської молоді ПТНЗ.

Мета статті полягає в обґрунтуванні запропонованих методів і форм організації процесу патріотичного виховання з учнівською молоддю ПТНЗ.

Відповідно до мети нами окреслено наступні завдання:

1. Обґрунтувати запропоновані методи патріотично-виховної роботи з учнівською молоддю ПТНЗ.
2. Розробити форми патріотично-виховної роботи з учнівською молоддю ПТНЗ.

Метод виховання А. Макаренка порівнював з “інструментом дотику до особистості” [2]. Організація процесу патріотичного виховання учнівської молоді у ПТНЗ вимагає сучасних, ефективних, удосконалених методів виховання.

Н. Мойсеюк розглядає метод виховання як спосіб спільної діяльності вихователя і вихованців, котрий використовується для вироблення в них соціально цінних якостей і властивостей [3, с. 446]. Для вибору методів виховання потрібно зважати на фактори, які Н. Мойсеюк визначає так: мета та завдання виховання, зміст виховання, виховні особливості дітей, індивідуальні особливості вихованців, умови виховання, засоби виховання, рівень педагогічної кваліфікації, очікувані наслідки [3, с. 472].

А. Кузьмінський і В. Омеляненко визначають метод виховання як спосіб впливу вихователя на свідомість, волю та поведінку вихованця з метою формування у нього стійких переконань і певних норм поведінки [1, с. 226]. Автори вказують на педагогічні умови, з урахуванням яких використовуються методи виховання, зокрема: залежність методів від мети і завдань виховання; врахування вікових особливостей вихованців; врахування індивідуальних особливостей фізичного, психічного та соціального розвитку особистості; врахування соціального середовища, в якому розвивається особистість; наявність і дієвість засобів виховного впливу; рівень сформованості професіоналізму педагога тощо [1, с. 227].

Під методами виховання ми розуміємо сукупність способів впливу на свідомість, волю, почуття, поведінку вихованців із метою вироблення патріотичних якостей. При виборі методів у процесі патріотичного виховання ми враховували: вік вихованців, мету та завдання процесу патріотичного виховання, індивідуальні особливості розвитку учнівської молоді, умови ПТНЗ як середовища становлення особистості. Методами роботи нами обрано демонстраційні, дискусійні, ігрові, інтерактивні, інформаційні методи та методи проектування, проблемних ситуацій, що взаємодоповнюють один одного й забезпечують цілісність процесу патріотичного виховання. Процес виховання учнівської молоді ПТНЗ покликаний сформувати духовно зрілу, соціально активну, відповідальну особистість. Різноманітні ж методи позаурочної роботи спрямовані на мотивацію й активізацію учнівської молоді, виховання свідомих громадян, вдячних нащадків української історії, культури.

З метою показу сили українського духу, безсмертності української нації нами було використано метод демонстрації, а саме перегляд кінофільмів на патріотичну тематику, серед яких такі: “Україна

в огні” (реж. Олександр Довженко); “Тарас Бульба” (реж. Володимир Бортко); “Галичина” (реж. Тарас Химич); “Нескорений” (реж. Олесь Янчук); “Уроки патріотизму” (реж. Олександр Муратов); “Атентат. Осінне вбивство у Мюнхені” (реж. Олесь Янчук); “Йшов трамвай дев'ятого номеру” (реж. Сергій Коваль); “Мамай” (реж. Олесь Санін); “Той, хто пройшов крізь вогонь” (реж. Михайло Ілленко); “Остання висота” (реж. Олександр Зархі); “Перехрестя долі” (реж. Андрій Соколовський); “Тіні незабутих предків” (реж. Любомир Левицький); “Голод-33” (реж. Олесь Янчук); “Як гартувалася сталь” (реж. Микола Мащенко); “А зорі тут тихі” (реж. Станіслав Ростоцький); “У бій ідуть самі “старі”” (реж. Леонід Биков); “Земля” (реж. Олександр Довженко); “У червні 41-го” (реж. Олександр Франкевич-Лайє); “Козаки йдуть” (реж. Сергій Омельчук); “Толока” (реж. Михайло Ілленко); “Іван Сила” (реж. Віктор Андрієнко); “Поводир, або Квіти мають очі” (реж. Олесь Санін); “Срібна Земля. Хроніка Карпатської України 1919–1939” (реж. Тарас Химич); “Один – в полі воїн” (реж. Геннадій Вірста, Олег Мосійчук); “Тарас Шевченко. Заповіт” (реж. Станіслав Клименко). Застосування методу демонстрації фільмів на патріотичну тематику зумовлено досить високим ефектом їх впливу на учнівську молодь ПТНЗ, адже він сприяє розвитку патріотичних почуттів, а також надає можливість отримувати знання про українську історію, культуру, мистецтво.

Використання інтерактивних методів дозволяє активізувати учнівську аудиторію, дає можливість обговорювати важливі питання сьогодення, дивитися на ситуацію під різним кутом зору, розкриває внутрішній потенціал учнів, вчить критично мислити, допомагає створювати ситуацію співробітництва та взаємодії між учнівською молоддю та представниками педагогічного колективу ПТНЗ, іншими громадськими організаціями. Доцільно відзначити особисту взаємодію, невимушеність, позитивну взаємозалежність, розкутість учнівської молоді під час застосування інтерактивних методів виховання. Застосування інтерактивних методів у роботі з учнівською молоддю ПТНЗ у процесі патріотичного виховання дозволило їм висловлювати власне бачення, аналізувати, давати певну оцінку, вислуховувати інші думки, змінювати свої погляди тощо. При цьому було використано такі форми роботи: флеш-моби, групові заняття з елементами тренінгу, вебінари, соціальні акції, пошуково-краєзнавчу роботу.

Нами використано таку форму роботи, як групові заняття з елементами тренінгу “Мій шлях до успіху в Україні”, де учнівська молодь мала змогу підготувати презентації про відомих та успішних українців, їх шлях до успіху. Така форма роботи надала можливість визначитися

зі своїми прагненнями, цілями, продемонструвати та презентувати власне бачення реалізації на Батьківщині, становлення себе в колективі, навчальній, професійній діяльності, способи досягати поставлених цілей.

Для формування якостей свідомого патріота, стимулювання громадянської соціальної активності, привернення уваги до соціальних проблем українського суспільства та шляхів їх розв'язання серед учнівської молоді проведено таку форму роботи, як конкурс соціальної реклами “Про патріотизм”. Через соціальну рекламу, зокрема плакати, малюнки, відео, буклети, листівки, учнівська молодь мала змогу виявити ставлення до Батьківщини, свою громадянську обізнаність і позицію. У роботах учнівської молоді було відображено кращі зразки українських патріотів – науковців, спортсменів, акторів, письменників, культурних діячів. Після презентації власної соціальної реклами учні мали нагоду обговорити спірні питання, обмінятися думками, виявити своє ставлення до порушеної проблеми.

Ще один напрям патріотично-виховної роботи в ПТНЗ передбачав організацію волонтерської діяльності учнівської молоді ПТНЗ, яку безпосередньо було пов'язано партнерськими взаєминами зі студентськими соціальними службами вищих навчальних закладів, організаціями ветеранів, соціальними службами для сім'ї, дітей і молоді, громадськими організаціями тощо. Учнівська молодь ПТНЗ безпосередньо брала участь у заходах патріотичного спрямування, серед яких акції, благодійні вечори, концерти, фестивалі, соціальні тренінги, зустрічі з відомими людьми тощо. Участь у волонтерській діяльності розкриває здібності учнівської молоді, допомагає опанувати новими навичками, налагоджувати нові зв'язки, взаємодіяти.

З метою формування патріотичних якостей, громадянської активності відбувається залучення учнівської молоді до роботи музеїв при ПТНЗ, що реалізувалося в процесі збирання, вивчення, оброблення, оформлення культурно-історичних матеріалів, доповнення музейних експозицій, проведення тематичних виставок, екскурсій.

Сучасною інформаційно-телекомунікаційною формою, яка здатна забезпечити інтерактивну взаємодію між учнівською молоддю, є вебінар (від англ. “web-based seminar”) – онлайн-семінар, лекція, презентація тощо, організована за допомогою веб-технологій у режимі прямої трансляції. Вебінар має низку переваг, серед яких такі: висока міра інтерактивності – учасники вебінару мають можливість більш активно взаємодіяти з ведучим-медіатором (виконувати завдання, брати участь в опитуваннях, ставити свої запитання тощо); використання

найсучасніших інформаційно-комунікаційних технологій; кількість учасників виховного процесу не обмежена межами аудиторії. Після завершення заходу залишається запис, який можна використовувати повторно; технологія полегшує запрошення в ролі консультантів у віртуальну кімнату цікавих співрозмовників. Використання вебінарів як сучасної, доступної, зручної форми забезпечить інтерактивну взаємодію учасників у процесі патріотичного виховання.

Особливий інтерес у учнівської молоді ПТНЗ викликали патріотичні флеш-моби. Мовиться про масові акції, під час яких учасники в зазначений час починають оперативно збиратися у громадському місці та впродовж кількох хвилин виконувати заздалегідь спланований сценарій. Зокрема, учні з блакитно-жовтими прапорами вибудувалися в літери, які склали вислів “Україна – єдина”; ще одним варіантом стало збирання та вишикування учнів у формі українського тризуба з вигукуванням патріотичних закликів. Організацію флеш-мобів може бути здійснено через інтернет (групи у соціальних мережах), інші засоби масової інформації.

Також у процесі патріотичного виховання використано рольові методи: “Інформаційний пошук”, “Я – мер міста”, “Я – Президент України”, “Я – народний депутат”. Сутність рольової гри “Інформаційний пошук” полягає в тому, що учнівська молодь підбирає літературу на патріотичну тематику, переглядає та обмінюється думками з приводу зазначеної книги або статті. Наступним кроком було складання анотації, а підсумком стали виступи з повідомленнями, після чого відбулося обговорення. Під час рольової гри учнів поділено на групи, у кожній з яких визначено бібліографа, котрий мав змогу добирати потрібну тематичну літературу, а також співробітників, які аналізували літературу, висловлювали думки щодо порушених проблем. Згодом, після обговорення, у групі було обрано інформатора, який зробив невелике загальне повідомлення з приводу обраної книги або статті. Підсумком рольової гри “Інформаційний пошук” стало групове обговорення, в ході якого внесено доповнення, розглянуто альтернативні шляхи та подальші перспективи.

Було проведено рольові ігри “Я – мер міста”, “Я – народний депутат”, “Я – Президент України”. Методика рольової гри розгортається в кілька етапів: інформаційна частина, представлення проектів і їх обговорення, підведення підсумків. Під час рольової гри учні мали змогу висловити своє ставлення до порушених проблем, що сприяло виробленню критичного мислення. Проведення рольової гри створило

емоційно-піднесену атмосферу серед учнівської молоді, надало можливість активізувати її діяльність, формувати інші моделі поведінки та проявляти гнучкість поведінки у процесі міжособистісної взаємодії.

Для з'ясування поглядів на сучасне поняття “патріотизм” нами було використано дискусійні методи у процесі патріотичного виховання. Запропоновано для дискусійного обговорення такі теми: “Чи можна виховати патріота?”, “Патріотами народжуються або стають?”, “Політика і патріотизм”, “Патріотизм є націоналізм?” тощо. Метод дискусії передбачає вільний, невимушений обмін думками, колективне обговорення питань, що хвилюють. За допомогою дискусійних методів учнівська молодь мала змогу висловити та відстояти власну позицію, вислуховувати інших, розглядати ситуацію з різних точок зору, наводити аргументи, усвідомити істину думок, отримати нові знання, шукати суперечності тощо. Дискусійні методи впливу формували в учнів здатність до прийняття самостійних рішень, власний погляд, поступово виробляючи громадянську позицію, розвивали навички комунікації, відповідальне ставлення у прийнятті рішень щодо власних дій. У ході дискусії спостерігалася конструктивна атмосфера серед учнівської молоді, проявлявся зворотний зв'язок.

Використання методу проблемних ситуацій застосовувався з метою розвитку вміння критично та самостійно мислити, зокрема формулювати власні судження та думки, для активізації аудиторії учнівської молоді. Для самостійного розв'язання учням пропонувалися сформульовані проблемні ситуації. Під час обговорення з учнями проблемних ситуацій вагоме значення надавалося розвитку вміння аналізувати, з'ясовувати мету, передбачати поведінку, визначати можливі способи та варіанти дотримання моральних норм, приймати відповідальні рішення. Під час розв'язання проблемних ситуацій учні мали змогу критично мислити, відстоювати власну позицію, розширювати світогляд, аргументувати свої відповіді, вчитися знаходити самостійні рішення.

Застосовано також ігрові методи в процесі патріотичного виховання учнівської молоді, серед яких такі: військово-спортивна патріотична гра “Сокил” (“Джура”), військово-патріотичні фестивалі, лицарські турніри, історичні ігри-мандрівки, “Козацькі забави”. Зазначені спортивно-патріотичні ігри надали змогу учням проявити самостійність, виявити морально-вольові якості, перевірити власні сили, розкрити лідерські схильності. Організація спортивно-патріотичних ігор сприяла формуванню в учнівської молоді моральних якостей, які відіграватимуть важливу роль у становленні патріотичної особистості.

Окрім того, процес патріотичного виховання передбачав використання проєктивних методів, зокрема проведення, розроблення та представлення учнівською молоддю проєктів “Мій родовід”, “Самореалізація в Україні”, “Я – патріот України”, “Мій життєвий саморозвиток”. Проєктивні методи дозволили стимулювати, розкрити творчий потенціал учнівської молоді ПТНЗ, залучати до самостійної пошуково-етнографічної роботи, спрямовували до самоствердження, саморефлексії, самоідентифікації.

Така форма роботи, як “Мій родовід”, а саме схематичне відображення родинних зв'язків у вигляді символічного “дерева”, зосередила увагу учнів на необхідності вшанування предків пізнанням свого коріння нащадками та наступними поколіннями. Самостійні дослідження викликали в учнівської аудиторії неабиякий інтерес і водночас чимало запитань, тому учням було надано конкретні практичні рекомендації для пошукової роботи під час побудови генеалогічного дерева. Створення спільними зусиллями з членами родини генеалогічного дерева сприяло не лише розкриттю своїх історичних коренів, ушануванню пращурів, але й налагодженню емоційної спорідненості, відчуттю сімейної єдності. Піднесення культу родини в українському суспільстві – необхідна умова для його розвитку та процвітання. Ушанування своїх пращурів, знання історії свого роду – обов'язок кожного українця. Створення генеалогічного дерева відтворює справжній діалог між поколіннями.

Широко застосовувалися інформаційні методи в процесі патріотичного виховання, зокрема учнівській молоді запропоновано таку форму роботи, як літературні читання. Тобто заздалегідь було рекомендовано книги на патріотичну, патріотично-виховну тематику, зокрема: Ю. Горліс-Горський “Холодний яр”; Д. Корчинський “Революція Від Кутюр”, “Війна у натовпі”; Т. Бундюченко “Аркас Микола Миколайович. Шануємо пам'ять патріота України”; О. Косуха “Вільний спосіб життя”, “Історія Русів”; Д. Яворницький “Історія Запорізьких козаків”; В. Сухомлинський “Азбука моральних заповідей”; Г. Ващенко “Виховний ідеал”; А. Кузнецова “Бабин Яр”; О. Забужко “Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період”, “Музей покинутих секретів”; “Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій”; Л. Костенко “Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала”, “Записки українського самашедшого”; М. Матіос “Нація”; С. Жадан “Ворошиловград”, “Депеш мод”, “Anarchy in the UKR”, “Big Мак та інші історії” тощо. Під час обговорення рекомендованих літературних творів учні мали змогу поділитися власними

враженнями, оцінити дії та вчинки головних персонажів твору, висловити свою позицію.

Окрім того, нами створено в соціальній мережі “ВКонтакте” (VK) відкриту групу “Патріот”, яка розміщує інформацію про патріотичні заходи, котрі відбуваються в країні, місті, навчальних закладах, адреси та інформаційні джерела патріотичних організацій і клубів. Дана відкрита група допомагає налагодити систематичну та цілеспрямовану роботу між учнями ПТНЗ, педагогічним колективом, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями. Користувачі групи “Патріот” мають змогу спілкуватися, пропонувати власні дискусійні теми, розміщувати інформацію, посилання, відео, фотографії, книги, фільми, музику на патріотичну тематику й обмінюватися зазначеним із друзями. Учнівська молодь опосередковано через групу “Патріот” може отримувати інформацію про час, місце масових акцій, флеш-мобів, вебінарів патріотичного спрямування. Група “Патріот” надала змогу підвищити рівень інформаційної культури учнів щодо патріотизму, дозволила урізноманітнити дозвілля. До того ж – це безперервний організований педагогічний процес засвоєння українських цінностей, традицій, звичаїв, обрядів, які здатні забезпечити підвищення рівня патріотизму в учнівській молоді ПТНЗ.

Отже, реалізовані методи та форми патріотично-виховної роботи спрямовували громадянсько-патріотичне усвідомлення учнівської молоді на вивчення історії України, її культури, традицій, сприяли ознайомленню учнів із видатними постатями, відомими українськими культурними та політичними діячами. Розроблення і впровадження у виховний процес ПТНЗ інноваційних форм разом із творчим підходом, а також за допомогою сучасних засобів інформаційно-телекомунікаційних технологій надали змогу стимулювати критичне мислення, розвивати творчі здібності учнівської молоді ПТНЗ, пробуджували інтерес і мотивацію, сприяли формуванню патріотичних почуттів, духовного фундаменту, збагаченню знань з української історії, культури, створювали атмосферу співробітництва та взаємодії.

Література

1. Кузьмінський А. І. Педагогіка : підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання-Прес, 2008. – 447 с.
2. Макаренко А. С. Методика виховної роботи / А. С. Макаренко. – К. : Радянська школа, 1990. – 366 с.
3. Мойсеюк Н. Педагогіка : навчальний посібник / Неля Мойсеюк. – 5-те вид., перероб., доп. – К. : Кондор, 2007. – 655 с.

УДК 316.61:004

*Трифаніна Л. С.,
аспірант кафедри
соціальної педагогіки
Інституту соціальної роботи
та управління
НПУ імені М. П. Драгоманова*

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена проблемі трансформації культури особистості в сучасному інформаційному суспільстві. Розглянуто зміст поняття “культура” та різні підходи щодо його трактування. Акцентовано увагу на структурі культури та її характерних ознаках. Проаналізовано визначення “інформаційне суспільство”. Інформаційну культуру представлено як один із спеціалізованих видів загальної культури особистості.

Ключові слова: культура, інформація, інформаційне суспільство, інформаційна культура.

Статья посвящена проблеме трансформации культуры личности в современном информационном обществе. Рассмотрены содержание понятия “культура” и различные подходы к его трактовке. Акцентировано внимание на структуре культуры и её характерных признаках. Проанализировано определение “информационное общество”. Информационную культуру представлено как один из специализированных видов общей культуры личности.

Ключевые слова: культура, информация, информационное общество, информационная культура.

In the article discusses the problem of transformation culture of person in modern information society. Considered substance the concept

of “culture” and different approaches to its interpretation. Accented attention to structure of cultura and its characteristic features. Analysed the definition of “information society”. Information culture presented as one of the specialized aspects of general culture of person.

Key words: *cultura, information, information society, information cultura.*

Людство увійшло в ХХІ ст. в якісно новому соціокультурному вимірі порівняно з попередніми періодами нашої історії. Особливість ситуації нашого часу полягає в тому, що підвищення ролі інформації в суспільстві детермінує новий вид культури особистості. Культура як форма суспільної свідомості багатогранна в усіх сферах матеріального та духовного прояву життєдіяльності людей. Вона повинна осмислити себе в зовсім новій ситуації, коли реальне прискорення науково-технічного прогресу, динаміка соціально-економічних процесів, які відбуваються в світі, накладають відбиток на традиції культури, створюють принципово нові умови її розвитку.

З філософської точки зору поняття “культура” розглядали такі вчені, як Ю. М. Лотман, Р. Лінтон, П. С. Гуревич та ін.

У соціологічному розумінні термін “культура” зазначено в працях У. Беккета, Б. Малиновського, К. Юнга, А. Радкліфф-Брауна та ін.

З точки зору психології визначення “культура” досліджували такі науковці, як У. Самнер, Р. Бенедикт, Г. Стейн, М. Херсковіц та ін.

Обґрунтуванню поняття “культура” з позиції сучасної культурології була присвячена книга А. Крьобера, К. Клакхона “Культура, критичний огляд визначень”, у якій автори навели понад 200 визначень культури.

Вагоме місце в сучасній культурології посідає концепція циклічного розвитку культури Джамбаттіста Віко, яка пов’язана з дослідженням історії культури.

Глибше концепція циклічного розвитку культури обґрунтована в наукових розвідках М. Я. Данилевського, О. Шпенглера, А. Тойнбі.

Дослідження інформаційного суспільства знайшло відображення в працях А. І. Ракітова, В. З. Когана, Г. Беккера, Г. Брауна та ін.

Інформаційну культуру як фактор розвитку сучасного суспільства представлено в дослідженнях О. Малишевського, К. Коперсака, В. Пожуєва та ін.

Проте аспект трансформації культури особистості в умовах інформаційного суспільства недостатньо відображено в теорії та практиці сучасної педагогічної науки.

Тому метою нашої статті є теоретичне обґрунтування особливості розвитку культури особистості в сучасному інформаційному суспільстві.

Культура в різних її проявленнях є об’єктом і предметом вивчення багатьох конкретних наук. І кожна з них створює своє певне уявлення про культуру. Поняття “культура” є найбільш складним соціальним явищем. Існує безліч трактувань цього поняття. Американські культурологи, як встановив П. С. Гуревич, підраховали, що з 1871 р. по 1919 р. було дано всього сім визначень культури (перше з них, як вони вважають, належить видатному англійському етнографові Едуарду Тайлору), з 1920 р. по 1950 р. налічується вже 157 визначень. Надалі цей список значно збільшився.

Слово “культура” походить від латинських слів “colo”, “cultio” обробіток, “colere” – обробляти, вирощувати, а пізніше – вклонятися, шанувувати (культ богів, предків). До середини I ст. до н. е. ці слова пов’язувалися саме із землеробською працею. Поступово поняття “культура” поширюється на такі сфери людської діяльності, як виховання, навчання, вдосконалення самої людини. У листах Марка Тулія Цицерона (106–43 рр. до н. е.), відомих під назвою “Тускулапські бесіди” (45 р. до н. е.), вислів “cultura animi autem philosophia est” (“проте культура духу є філософія”) був спрямований на необхідність духовного, розумового розвитку людини як фактора її вдосконалення. Відтоді слово “культура” починає вживатися як синонім вихованості, освіченості людини, і в цьому значенні воно увійшло в усі європейські мови, в тому числі й українську.

Розглянемо підходи до розуміння поняття “культура”, його сутності та динаміки трансформації на сучасному етапі розвитку суспільства. З філософської точки зору, культура – це соціальна пам’ять людства. Ю. М. Лотман розуміє культуру як спадкову пам’ять колективу, що виражається в певній системі заборон і законів. Американський дослідник Р. Лінтон пропонує погляд на культуру як певну конфігурацію загальноприйнятої поведінки та результатів цієї поведінки, складові елементи якої сприймаються членами деякого суспільства і передаються наступним поколінням.

Культура нерідко виявляється об’єктом вивчення з боку не тільки філософів, але й соціологів, аксіологів, істориків, культурологів. П. С. Гуревич виділяє деякі специфічні підходи до культури. Перший з них – філософсько-антропологічний. Представники даного підходу – Арнольд Гелен і Едуард Тайлор. Культура в цьому випадку розуміється

як “сукупність різноманітних діянь homo faber”. Наступний підхід – філософсько-історичний. Він претендує на те, щоб розкрити механізм народження, виникнення самої людської історії. В епоху Просвітництва поняття “культура” використовується в ролі центральної категорії філософії-історії, що розуміється як “історія духу”. Культура тут синонім інтелектуального, морального, естетичного, розумного вдосконалення людини в ході її історичної еволюції.

Існує ще один підхід до трактування поняття “культура” – соціологічний. У цьому сенсі “культура”, на думку П. С. Гуревича, не містить у собі ніякої оцінки й відноситься до способу життя будь-якого суспільства в цілому. У кожного суспільства є своя культура, і кожна людина культурна в тому сенсі, що бере участь у тій чи іншій культурі. У соціологічному розумінні культура постає як “міцні вірування, цінності та норми, поведінки, які організують соціальні зв’язки і роблять можливою загальну інтерпретацію життєвого досвіду (У. Беккет); успадковані винаходи, речі, технічні процеси, ідеї, звичаї та цінності (Б. Малиновський); мова, вірування, естетичні смаки, знання, професійна майстерність і всякого роду звичаї (А. Радкліфф-Браун); загальний і прийнятий спосіб мислення (К. Юнг)” [4, с. 13–15].

Культура прищеплює людині набір ціннісних орієнтацій (цілі, ідеали, потреби), і тим робить її особистістю певного типу, що допомагає останній вжитися в суспільство, в ті чи інші соціальні структури та взаємодіяти з іншими особистостями. Культура перетворює нормативні зразки, встановлені в суспільстві, в ціннісні орієнтації. Вона формує особисті стереотипи цілеспрямованості і, відповідно, ціледосягнення. Культура є каналом, засобом формування цілісності особистості, і сама діяльність по створенню культурних цінностей обумовлюється станом культури, як об’єктивної реальності, і потребами особистості. Цілісність особистості можна розглядати як особистісне вираження культури.

Культура як зміст і певна характеристика життєдіяльності людини та суспільства – явище неоднозначне. З одного боку, культура виступає як феномен соціального організму та його еволюції, з іншого – як наукова категорія, що досліджує та визначає сутність, структуру і специфіку функціонування цього феномену. Як результат неоднозначності культури в сучасних гуманітарних галузях знань – культурології, філософії, історії, соціології та інших – існує безліч визначень культури, проте загальним для них є те, що під культурою, на противагу “натурі” (природі), розуміють все, що створила людина.

Культура – це не просто одна із специфічних сфер життя суспільства. Вона являє собою людський спосіб буття, що визначає увесь

спектр практичної та духовної діяльності людства, його ставлення до навколишнього світу і визначення свого місця й ролі в ньому. Зрозуміти сутність культури можна лише через призму продуктивної діяльності людини, суспільства, всього людства: створюючи матеріальні потреби свого існування, людина, спочатку й не усвідомлюючи цього, а потім цілком свідомо, розкривала свій духовний світ, тобто здібності та вміння, знання та світогляд, соціальні почуття й національний характер тощо [3, с. 58–59].

Кожна людина оволодіває тими культурними цінностями, які були створені її попередниками. Проте не завжди всі ці цінності доступні або цікаві для кожної конкретної людини. Скажімо, не кожен може побачити в оригіналі картину Леонардо да Вінчі “Джоконда”, яка знаходиться в Парижі у Луврі, або почути “живе” виконавче мистецтво видатних майстрів сучасності через недоступність придбання квитків на їхні виступи. Так само можна говорити про переваги одних культурних цінностей щодо інших. Наприклад, хтось віддає перевагу класичній музиці, а хтось – сучасній естраді, рок-музиці і т. п., хоч сучасна висококультурна людина має розуміти суть і життєве значення кожної культурної цінності.

Кожна людина робить свій внесок у культуру суспільства, оскільки результати її трудової діяльності мають культурне значення. Саме діяльний підхід до визначення культури як цілісного соціального явища дозволяє включити до сфери культури всі види людської діяльності: матеріальну та духовну. Цей підхід дає змогу сформулювати сутність феномену культури в найбільш узагальненому визначенні.

Отже, ми будемо ґрунтуватися на підході, за яким культуру розглядають як сукупність матеріальних і духовних цінностей, яка створена внаслідок цілеспрямованої діяльності людства протягом його історії, а також взаємовідносини, що склалися в процесі споживання, відтворення, цих цінностей і їх розподілу й обміну. Таке спеціалізоване, академічне визначення культури не виключає можливості трактувати її в ширшому значенні, коли під культурою розуміємо “культурні риси” людини – розум і почуття, мову і спілкування, естетичні смаки та норми поведінки тощо [1, с. 5–6].

Особливість культури саме в тому й полягає, що деякі її елементи і феномени існують як ідеї (ідеальні утворення), які поділяють усі члени даної етнокультурної спільності. Ідеї чи образи можуть предметнюватися в словах, сказаннях, в епосі чи здобутках художньої літератури тощо. Саме поняття “є” чи “існувати” в застосуванні до

культури означають не тільки матеріально-предметне буття, а й ідеальне, образне функціонування. Культура припускає наявність особливої суб'єктивної реальності, найпростішим прикладом якої є особливе світвідчуття чи менталітет. Тому, розглядаючи питання співвідношення поняття культури з історичною дійсністю, треба пам'ятати, що соціальна реальність людини має два виміри – предметно-речовий та ідеально-образний.

Культура має власні рівні й закони розвитку та функціонування, які зумовлені її соціальним характером. Створюючи нові культурні витвори в процесі практичної чи теоретичної діяльності, матеріального або духовного виробництва, люди засвоюють знання й досвід, набуті попередніми поколіннями, а потім передають їх своїм нащадкам. Законом розвитку культури є її спадковість, а законом функціонування – засвоєння і збереження етнокультурного досвіду та передавання його наступним поколінням.

Градація рівнів культури також умовна, оскільки зумовлені внутрішні зв'язки між ними. Так, сучасна культурологія виділяє традиційний і новаторський рівні будь-якої культури, підкреслюючи, що саме завдяки єдності перервного і неперервного можна виділяти в культурі певні етапи й періоди її розвитку, навіть цілі епохи та цивілізації.

Суспільство виробляє різноманітні форми і способи передачі культурних цінностей – вихованням, навчанням, освітою, мовою, традиціями та звичаями, найкращі зразки яких наслідуються або копіюються. Такі способи називаються традиційними формами ретрансляції культури. У ході історії відбувається не лише оволодіння набутих досвідом, а й подальший розвиток і вдосконалення культури, коли створюються нові цінності, змінюються традиційні форми передачі та засвоєння культури. Особливо це помітно в перехідні періоди історії людства, коли новаторські методи створення нових соціокультурних цінностей супроводжуються не тільки нехтуванням, а й запереченням культурних надбань минулих періодів.

Найбільш узагальнено в науці виділяють рівні культури за спеціалізованими аспектами її функціонування: професійним (висока, або елітарна, культура), утилітарним (масова, або низька, культура) і непрофесійним (народна, або побутова, культура). Якщо елітарна й особливо побутова культури мають пряму спрямованість щодо збереження духовності й оперують для цього традиційними засобами, то масова культура спирається переважно на новаторські можливості сучасної цивілізації.

Можливим є поділ культури за організаційними формами її існування та функціонування, до яких, насамперед, належать держава, церква, школа, сім'я тощо. Культуротвірний зміст їх зводиться до виховання людини, формування всебічно розвиненої особистості та громадянина, поступу суспільства по шляху свободи, демократії, соціального прогресу, хоч в історії відомі приклади, коли ці інститути були знярядям поневолення, пригнічення свободи, гальмували суспільний розвиток.

Залежно від того, що береться за основу при визначенні специфіки прояву цінностей і норм – окрема особа, група людей чи суспільство взагалі, – в структурі культури виділяють її особистісний, колективний та суспільний рівні. До особистісного рівня належать знання, переконання, світогляд тощо. Колективні цінності можуть охоплювати духовні та практичні пріоритети у сфері політики, релігії, художньо-образної діяльності тощо. У свою чергу, внутрішній світ людини повинен бути наповнений глибиною сприйняття історичного часу й простору, пройнятий толерантністю до людства. Втрата цих якостей завжди призводила до страшних катаклізмів як окремих людей, так і цілих народів. Діалектичний зв'язок у функціонуванні всіх цих рівнів є запорукою формування висококультурної особистості, її повної гармонії з навколишнім світом [2, с. 58–60].

Поява нової формації суспільства, а саме “інформаційного суспільства”, тобто суспільства з інформаційним типом соціальної організації, веде до суттєвих змін у плінні соціальних процесів і в структурі суспільних відносин. Це, в свою чергу, торкається глибинних основ суспільства, різних соціальних груп і кожного окремо взятого індивіда. Що стосується людини, то відбувається зміна її свідомості, ціннісних орієнтацій, рівня мислення, структури діяльності. В суспільстві, в першу чергу, відбувається трансформація пластів культури, їх реорганізація та синтез нових елементів. Сучасна культура стає неосяжною, вона універсалізується, операціоналізується й охоплює суспільство в цілому.

Становлення інформаційного суспільства трактується як становлення нової культурно-цивілізаційної реальності. Концепція “інформаційного суспільства” вийшла із західної концепції “постіндустріального суспільства”. Програма інформатизації суспільства розроблялася в Японії, там була апробована перша у світі модель інформаційного суспільства. У Німеччині кібернетик Г. Браун опрацював концепцію “комп'ютерної демократії”. На Гавайях американський соціолог Г. Беккер проводив практичний експеримент із “теледемократії”. Вже в ході

проведення вказаних заходів були виявлені окремі фактори, що впливають на процес формування особистості та її інформаційну безпеку.

Наведемо деякі з існуючих визначень інформаційного суспільства.

Інформаційне суспільство – це децентралізована, така, що динамічно розвивається, система рівнозначних взаємопов'язаних підсистем: економіки, політики, культури (науки, технології, системи цінностей).

Інформаційне суспільство – соціальна система, в якій наукова інформація стає фактором соціально-економічних якісних змін; знання стає основною виробничою силою суспільства. Інформаційне суспільство відрізняється від суспільства, в якому домінують традиційна промисловість і сфера послуг, тим, що інформація, знання, інформаційні послуги та всі галузі, пов'язані з їх виробництвом, зростають більш швидкими темпами, стають домінуючими в економічному розвитку.

З позиції соціальної педагогіки, інформаційне суспільство – це суспільство, в якому на максимальному ступені будуть реалізовані можливості з виховання і навчання людини, а також всебічного розвитку особистості на основі інформації, що отримується та перероблюється. Перехід до інформаційного суспільства повинен супроводжуватися створенням потужної, глибоко ешелюваної системи освіти і розвитку в індивіда творчих здібностей, напрацювання високого інтелектуального потенціалу й потенціалу самодостатності.

Як вважає Ф. Н. Цирдя, саме інформація орієнтує індивіда в соціальній дійсності, впливає на формування та виховання особистості, визначає її поведінку, сприяє побудові внутрішньої моделі зовнішнього світу. Безпосереднє доведення такої інформації до кожної окремо взятої особистості здійснює суспільна система, яку умовно можна уявити у вигляді трьох елементів: культура, освіта, засоби масової інформації.

Визначаючою в цій триаді, безумовно, є культура. Адже саме вона містить духовні основи розвитку людини, визначає морально-етичні риси майбутньої особистості. При цьому спостерігається міцний зв'язок між культурою й інфофондом. Останній є своєрідним інформаційним прототипом культури. Він містить всі знання, які входять до складу цієї культури. Кожне суспільство формує найбільш прийнятний для нього симбіоз культурних, релігійних, ціннісних, ідеологічних, світоглядних та інших настанов. Культура може впливати на особистість як безпосередньо (шляхом встановлення правил, схем, моделей поведінки), так і опосередковано (через систему освіти, ЗМІ).

У культурі інформаційного суспільства створюються умови гуманізації навколишнього світу в культурному єдиному просторі. Культура інформаційного суспільства як нормативне явище формує спосіб соціальної регуляції суспільства. У процесі інкультурації, освоєння культури людина долучається до культурних норм, цінностей, традицій, знайомиться з “правилами гри” соціокультурного буття.

Будь-яка інтелектуальна діяльність в умовах інформаційного суспільства, зокрема інформаційно-аналітична діяльність, детермінує особливий вид спеціалізованої культури – інформаційну культуру.

Інформаційна культура виступає у двох проявах – суспільному (соціальному) й особистісному. Вона є одним із видів спеціалізованої культури і водночас містить у собі компоненти загальної та особистісної культури.

В соціальному аспекті інформаційна культура є системою матеріальних і духовних засобів забезпечення єдності та гармонії у взаємовідносинах людини і суспільства, інформаційного середовища. Інформаційна культура виступає як об'єднуюча, інтегруюча категорія. Вона є проявом особистісного інтелектуального потенціалу. Наразі інформаційна культура разом з іншими видами галузевих культур (мовна культура, педагогічна культура, правова культура, екологічна культура тощо), лише відшукують своє місце, визначають власні функції, як у загальнолюдській культурі, так і в тих напрямках науки, знання з яких вони представляють [5, с. 20–24].

Таким чином, у сучасних умовах інформаційного суспільства та набуття інформацією важливої ролі в суспільних відносинах особлива увага приділяється новій ланці культури особистості, такій як інформаційна культура, яка спрямована на підвищення ефективності процесів, сприйняття інформації індивідом. Інформаційну культуру не можна розглядати у відриві від трансформацій, що відбуваються у сучасному суспільстві. В цих умовах значно зростає роль інформаційного компонента взагалі та інформаційної культури, зокрема в навчанні й вихованні особистості.

Проте сутність і специфіка інформаційної культури особистості ще остаточно не з'ясовані в педагогічній теорії, а технології формування інформаційної культури не отримали достатньої реалізації в соціально-виховній роботі закладів освіти. Тому постає необхідність у подальшому дослідженні процесу формування інформаційної культури підрастаючого покоління, як чинника гуманізації сучасного інформаційного суспільства.

Література

1. Гриценко В. С. Людина і культура: навч. посіб. / В. С. Гриценко. – К. : Либідь, 2000. – 368 с.
2. Ильганаева В. А. Влияние информатизации на культурогенез современного общества / В. А. Ильганаева // Бібліографія. Документознавство. Інформологія. – Вип. 1. – 2004. – С. 58–62.
3. Коряковцева Н. А. Информационная **культура** – культура нового типа / Н. А. Коряковцева // Мир библиографии. – Вип. 1. – 2009. – С. 58–67.
4. Тюрменко С. Б. Культурология: теория та історія культури: навч. посіб. / С. Б. Тюрменко. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 368 с.
5. Хмельницький О. О. Інформаційна культура: Підготовка кадрів до інформаційної роботи: навч. посіб. / О. О. Хмельницький. – К. : КНТ, 2007. – 200 с.

УДК 378:367.71

*Шовш К. С.,
здобувач,
Національний педагогічний
університет
імені М. П. Драгоманова*

ІНФОРМАЦІЙНА КУЛЬТУРА ПЕДАГОГА: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ

У статті аналізується процес формування інформаційної культури майбутнього педагога, загалом, соціального педагога, зокрема. Автор відзначає, що інформаційні компетенції для вчителя є чинником його авторитету серед учнівської молоді, а разом з тим – засобом інтенсифікації навчально-виховного процесу. Вчитель має володіти такою інформаційною культурою, завдяки якій він зможе в педагогічній формі транслювати основні знанняві здобутки людства своїм учням; вміння утворити цю педагогічно сформовану інформацію з неохопного інформаційного середовища, що сьогодні функціонує, є важливою особистісно-професійною компетентністю вчителя нового покоління, педагога інформаційної доби. Інформаційна культура вчителя є невід'ємною складовою його загальної педагогічної та особистісної культури.

Ключові слова: людина, освіта, інформація, інформаційна культура, навчання, виховання.

В статье анализируется процесс формирования информационной культуры будущего педагога в целом, социального педагога, в частности. Автор отмечает, что информационные компетенции для учителя являются фактором его авторитета среди учащейся молодежи, а вместе с тем – средством интенсификации учебно-воспитательного процесса. Учитель должен обладать такой информационной

вчителя є його навчання інформатики та іншим дисциплінам, що безпосередньо пов'язані з використанням комп'ютерів та іншого мультимедійного обладнання.

Однією з ключових теоретико-методологічних проблем дослідження інформаційної культури майбутнього вчителя є завдання, що постає перед університетською спільнотою та педагогами-науковцями, вироблення адекватної методології навчання не просто коректному використанню комп'ютерних засобів і технологій, а вміння в доступній та педагогічно-навчальній формі передавати власні вміння й навички своїм учням і вихованцям. “Оволодіння учнями інформаційно-телекомунікаційними технологіями можливе лише за умови відповідної підготовки викладачів. Тому інформатизація педагогічної освіти, підготовка вчителів за новими спеціальностями, оволодіння всіма педагогами інформаційно-телекомунікаційними технологіями є пріоритетним, визначальним напрямом для інформатизації освіти. З цього випливає актуальна проблема підготовки кадрів у вищих педагогічних та інших навчальних закладах у галузі використання інформаційно-телекомунікаційних технологій, тобто вчителів, які вміють застосовувати конкретне програмне забезпечення в навчальному процесі та управлінні освітою, а також методистів із упровадження інформаційно-телекомунікаційних технологій у ці процеси. Отже, актуальною нині є підготовка педагогів підвищення їхньої готовності до використання інформаційно-телекомунікаційних технологій у процесі навчання, причому готовність до застосування інформаційно-телекомунікаційних технологій слід розглядати як професійно-особистісну якість учителя” [7, с. 365]. Виходячи з цього, у своєму концептуально-теоретичному аналізі проблематики формування та розвитку інформаційної культури майбутнього вчителя ми орієнтуємося на актуалізацію феномену взаємопов'язаності інформаційно-технологічних вмінь і педагогічних компетентностей. Такий взаємозв'язок можна забезпечити тільки в навчально-культурному просторі університету, що буде наскрізно та комплексно інформатизованим.

Не можна також відкидати й особистісні мотиви навчання та роботи педагогів. Учитель має відчувати власну значущість і авторитет перед учнями. Такий авторитет можливо завоювати, лише перебуваючи на передовій наукової інформації та технологічної обізнаності. Інформаційні технології дійсно дозволяють піднімати індивідуальну значущість особистості на високий рівень, дозволяють їй максимально проявляти власну креативність. “З розширенням використання комп'ютерної техніки спостерігається тенденція до зростання потреби людини підсилити відчуття власної значущості. Отже, нам потрібні

культурою, благодаря которой он сможет в педагогической форме транслировать основные знания достижения человечества своим ученикам; умение создать эту педагогически сложившуюся информацию по необъятной информационной среде, которая сегодня функционирует, является важной личностно-профессиональной компетентностью учителя нового поколения, педагога информационной эпохи. Информационная культура учителя является неотъемлемой составляющей его общей педагогической и личностной культуры.

Ключевые слова: человек, образование, информация, информационная культура, обучение, воспитание.

The article analyzes the process of formation of information culture of future teachers in general, social workers, in particular. The author notes that information for teacher competence is a factor in its credibility among students and at the same time – a means of intensifying the educational process. The same teacher should possess such information culture, by which it can broadcast in the form of educational achievements of mankind basic knowledge to their students; this ability to create pedagogically existing information neohopnoho information environment that today operates is an important personal and professional competence of the new generation of teachers, teacher information age. Teacher's information culture is an integral part of its overall educational and personal culture.

Key words: man, education, information, information culture, education.

Одним із важливих завдань формування інформаційної культури майбутнього вчителя в процесі навчання в педагогічному університеті є набуття студентом необхідних знань, вмінь і навичок, які дозволять йому в майбутньому коректно й ефективно користуватися різними видами комп'ютерно-цифрової техніки. В цьому, можна сказати, полягає інструментальне значення інформаційної культури педагога. “Інформаційна культура формується як інтегративне явище і складається з таких компонентів: аудіовізуальної, логічної, семіотичної, понятійно-термінологічної, комунікаційної, технологічної культури компонентів. Ці компоненти в своїй єдності формують ціннісне співвідношення щодо інформації загалом та до інформаційної підготовки спеціаліста в цілому” [11, с. 273]. Тільки той вчитель, який сам може активно використовувати інформаційно-комунікативну техніку, стає для власних учнів авторитетним джерелом знань і вмінь. У зв'язку з цим, одним із ключових завдань формування інформаційної культури

такі знання і навички, які, з одного боку, можна енергійно й ефективно використовувати для подальшого розвитку науки, техніки, культури, для виявлення величезного потенціалу комп'ютерних технологій, а з іншого боку, – ці знання і навички мають стати гарантом суверенізації особистості для реалізації творчих ресурсів людини” [12, с. 19]. У своєму дослідженні, вибудовуючи його теоретико-методологічну структуру, ми звертаємо особливу увагу на те, що індивідуальна інформаційно-комунікативна культура вчителя є одним із ключових фундаментальних факторів, що визначають потенціал його професійної та особистісної самореалізації.

Враховуючи те, що інформаційні технології в освіті не мають переважати над власне навчально-виховною складовою освітянського процесу, вони мають впроваджуватися на основі чіткої концептуальної парадигми та тільки професіоналами. Важливим завданням є педагогічно-компетентна розробка відповідних освітніх методик і технологій, що дозволили б ефективно використовувати інформаційно-комунікаційні технології в школах і університетах. “Концепція інформатизації навчального процесу, яка заснована на органічному поєднанні традиційних і новітніх засобів навчання, передбачає поетапне, поступове впровадження у навчальний процес інформаційно-комунікативних технологій, раціональне поєднання традиційних методів і засобів навчання з сучасними інформаційними технологіями, що, зрештою, веде до поліпшення результатів навчання” [3, с. 9]. Вчитель має навчитися використати інформаційні технології таким чином, щоб вони сприяли збільшенню успішності його учнів, а не перешкоджали чи не переобтяжували процес навчання. “Саме тому для системи педагогічної освіти особливого значення набуває переорієнтація мислення сучасного вчителя на усвідомлення принципово нових вимог до його педагогічної діяльності” [6, с. 306]. І однією з таких вимог вже невідворотно стає високий рівень інформаційної культури. Більше того, теоретично ми доводимо необхідність того, що такий рівень має бути вище середнього в суспільстві, адже від нього безпосередньо залежить рівень особистісно-професійних компетентностей педагога, а значить і якість навчально-виховного процесу.

Інформаційна культура вчителя є не просто його перевагою. Вона складає основу його професійних компетенцій. “Інформаційна культура майбутніх учителів є важливою складовою їхньої професійно-педагогічної культури, складним особистісним утворенням, що має свою структуру, ефективно формується за умов створення відповідного освітньо-культурного середовища у ВНЗ, задіяння системи стимулів і засобів їхньої спрямованої і неспрямованої соціалізації, необхідних

педагогічних технологій” [1, с. 18–19]. Отже, виокремивши ключові завдання, що постають перед українською педагогічною спільнотою щодо формування інформаційної культури майбутнього вчителя, звернемося до визначення й аналізу самої категорії “інформаційна культура вчителя”.

Розглядаючи поняття інформаційної культури педагога, ми, насамперед, визнаємо його комплексність і неоднорідність, адже інформаційна культура вчителя є елементом його педагогічної культури, тобто вона базується на володінні вчителем сучасними інформаційними технологіями й, водночас, сприяє на здатність учнів до сприйняття інформаційних технологій на основі професійних компетенцій. Таким чином, майбутній учитель має володіти різними компетенціями, щоб адекватно відповідати на ті виклики, що стоять перед освітою в інформаційну добу. “Однією з основних суперечностей сучасної системи освіти є суперечність між стрімким темпом зростання знань у сучасному світі та обмеженими можливостями їх засвоєння людиною в період навчання. Ця суперечність змушує освітні установи, насамперед, формувати вміння вчитись, видобувати інформацію, створювати з неї необхідні знання. Однак для цього педагог не лише має сам володіти основами інформаційних знань і вмінь, але й бути професійно готовим транслювати їх, формуючи особливий тип культури – інформаційну культуру особистості” [2, с. 5–6]. Тільки за умов наявності в інформаційній культурі педагога двох складових: інформаційно-технологічних і навчально-виховних компетенцій, можна говорити про високий рівень цієї культури та потенціал її використання в педагогічному процесі. Саме з теоретико-методологічного утвердження єдності цих компетенцій ми виходимо у визначенні категорії “інформаційна культура вчителя”.

Загалом дана категорія стає важливим парадигмальним концептом у сучасній філософії освіти. Навколо неї розгортається багато теоретико-методологічних досліджень, адже вона є фундаментальним феноменом, без якого неможливо уявити подальший інноваційний розвиток освіти в цілому. Філософські, педагогічні, соціологічні дослідження, розпочаті на початку ХХІ століття, активізували інтерес до пошуку наукових ресурсів для стійкого розвитку освіти з точки зору її інформаційно-технологічного забезпечення. При цьому основна увага приділяється “виявленню потенційних можливостей процесів і забезпеченню умов модернізації змісту й структури освіти, що зорієнтовані на функціонування в режимі стійкого розвитку на засадах культурологічного підходу” [4, с. 8] та освітньо-філософської рефлексії. В цьому аспекті досліджень особливу вагому роль відіграють праці

таких науковців, педагогів і філософів, як В. Андрущенко, В. Биков, Б. Гершунський, А. Гуржій, В. Загвязінський, І. Зязюн, М. Євтух, М. Каган, В. Кремень, В. Луговий, О. Савченко, О. Сухомлинська та ін. Концептуально-теоретичні пошуки цих учених показують, наскільки великий спектр проблем охоплює категорія інформаційної культури вчителя, а також надають нам величезний методологічний матеріал для подальшого аналізу досліджуваного нами феномену. Надзвичайно важливо, з нашої точки зору, особливу теоретико-методологічну увагу звернути саме на проблематику поєднання в інформаційній культурі вчителя його інформаційно-комунікативних та інноваційно-педагогічних умінь, знань, навичок і компетенцій.

Розвиток досліджень про формування інформаційної культури майбутніх учителів має кілька напрямів: від аналізу методологічних засад сучасної філософії освіти (В. Андрущенко, В. Кремень, І. Зязюн), професійної підготовки педагогів у вищій школі (А. Алексюк, В. Бондар, В. Олійник) до вивчення інформаційних технологій у навчальному процесі вищої школи (Р. Гуревич, В. Кухаренко, П. Стефаненко) та впровадженню комп'ютерних технологій в освітній процес вищих навчальних закладів (А. Верлань, М. Кадемія). Наше дослідження спрямоване на інтегративне поєднання різних підходів з метою формування цілісної концептуально-теоретичної картини щодо проблематики формування та розвитку інформаційної культури майбутнього вчителя.

Важливо відзначити, що сьогодні існує достатньо великий науковий матеріал щодо визначень поняття інформаційна культура вчителя. У сучасній педагогіці та філософії освіти існує чимало визначень інформаційної культури, котрі взаємодоповнюють одне одного або відображають лише окремі аспекти цього явища, оскільки науковці використовують різні підходи щодо трактування цього поняття. Група дослідників, які представляють “гуманітарний напрям”, вважають інформаційну культуру елементом культури особистості (Т. Демиденко, М. Жалдак, О. Значенко, А. Коломієць та інші); комплексною характеристикою діяльності людини, її особистісних і професійних якостей, детермінованих суспільною та професійною діяльністю, визначальним чинником якої є всебічна інформатизація (Г. Вишинська, Л. Морська, О. Романишина й інші); мультикультурою, особливим видом культури, що інтегрує два макрокомпоненти: загальнолюдську культуру та спеціалізовану культуру (О. Хмельницький). Науковці, представники “кібернетичного напрямку” (О. Барановська, О. Ільків, А. Столяревська та інші) вважають, що інформаційна культура – це вміння користуватися інфосферою – сукупністю інформації, інформаційної інфраструктури, суб’єктів, які здійснюють збір, формування,

розповсюдження та використання інформації, а також системи регулювання суспільних відносин, що виникають при цьому [5, с. 8–9]. Таким чином, сьогодні існує актуальна теоретико-методологічна необхідність створення цілісної концепції інформаційної культури вчителя, яка б гармонійно поєднувала такі складові, як здатність ефективно і творчо використовувати сучасні інформаційні ресурси та технології, а також професійні компетенції щодо передачі власних інформаційних здатностей своїм учням у відкритій для творчості інноваційно-гуманістичній педагогічній формі.

Інформаційна культура вчителя, безумовно, є проявом його особистісної інформаційно-комунікативної спроможності. В цьому вимірі, одним із фундаментальних понять, що широко використовується в нашому дослідженні, є категорія “інформаційної культури особистості” загалом. При цьому така культура визначається як частина фундаментальних ознак сучасної людини. “Інформаційна культура є частиною базисної культури особистості, що характеризує інформаційну сферу життєдіяльності людини та включає: сукупність знань, умінь і навичок роботи з інформаційними джерелами; наявність творчого підходу в сфері інформаційної діяльності, який дозволяє ефективно працювати при пошуку, передачі, отриманні інформації; вміння на цій базі генерувати якісно нову інформацію” [8, с. 9]. Такі ознаки інформаційної культури особистості є невід’ємними й основними й для інформаційної культури вчителя. Водночас, остання має включати в себе й елемент професійної передачі знань та умінь своїм учням і вихованцям. Саме на цей елемент значною мірою спрямовується теоретико-методологічна проблематика нашого дослідження інформаційної культури майбутнього вчителя.

Ще одним важливим теоретико-методологічним аспектом визначення категорії інформаційної культури вчителя є те, що така культура є не просто ознакою особистості конкретного педагога, але також основою його самореалізації на рівні різних соціокультурних і цивілізаційних колективних суб’єктів (клас, школа, громада, соціум, країна, світ). Сучасний учитель не може і не має права відгородитися від глобальних тенденцій розвитку інформаційного світу, зосередившись винятково на роботі з власними учнями. “Нові умови роботи породжують залежність інформованості однієї людини від інформації, набутої іншими людьми. Тому вже недостатньо вміти самостійно освоювати та накопичувати інформацію, а треба навчитися такої технології роботи з інформацією, коли рішення готуються і приймаються на основі колективного знання. Мова йде про те, що людина повинна мати певний рівень культури щодо роботи з інформацією. Для відображення цього

факту був уведений термін “інформаційна культура” [10, с. 294]. Вчитель же має володіти такою інформаційною культурою, завдяки якій він зможе в педагогічній формі транслювати своїм учням основні знання здобутки людства. Вміння утворити цю педагогічно сформовану інформацію з неохопного інформаційного середовища, що сьогодні функціонує, є важливою особистісно-професійною компетентністю вчителя нового покоління, педагога інформаційної доби.

Звідси можна зробити висновок про те, що інформаційна культура вчителя є невід’ємною складовою його загальної педагогічної та особистісної культури. На рівні з когнітивною, естетичною, етичною культурою педагога сьогодні необхідним є формування його інформаційно-комунікативних компетенцій. Для цього педагогічні університети мають забезпечити у своїй структурі інтегроване інформаційно-культурне середовище підготовки майбутніх учителів нового покоління. “Відсутність інтегрованого підходу до формування інформаційної культури педагога може негативно відбитися на його затребуваності, можливості самореалізації в інформаційному суспільстві, діяльності в сучасній соціокультурній ситуації. Інформаційна культура є важливим елементом культури педагогічної, не менш значимим, ніж культура педагогічного спілкування, економічна, політична, правова, моральна, художньо-естетична. А беручи до уваги те, що інформація пронизує всі сфери діяльності людини та суспільства, стає очевидним, що всі названі елементи педагогічної культури неможливі без інформаційної складової. Іншими словами, інформаційну культуру педагога можна представити як сукупність знань, умінь, навичок, що забезпечують особистісне зростання й ефективне здійснення педагогом професійної діяльності. Її невід’ємними складовими є бібліотечно-бібліографічна й комп’ютерна грамотність, культура читання та роботи з інформацією, вміння орієнтуватися в інформаційних ресурсах суспільства. На наш погляд, говорити про наявність інформаційної культури неможливо і за відсутності у педагога певної професійної та громадянської позиції” [13]. Таким чином, категорія “інформаційна культура вчителя”, сама, будучи одним з елементів загальної культури особистості педагога, також є комплексним утворенням, що інтегрує в собі різноманітні особистісно-професійні компетентності вчителя, а також вимагає від нього мати особистісну позицію щодо громадських і суспільних процесів, уміти виховувати в дитині позитивні громадянські якості з урахуванням усіх інформаційних реалій, що існують в сучасному суспільстві.

Зрештою, в інформаційній культурі вчителя має міститися і високорозвинений інструментально-педагогічний апарат, завдяки якому

педагог зможе адекватно, доступно й ефективно навчати своїх учнів і вихованців коректним способом роботи з новітніми інформаційно-комунікаційними технологіями та комп’ютерною технікою. В цьому полягає одна з важливих відповідей, що може дати сучасна освіта, на виклики інформаційної епохи. “Інформатизація всіх сфер суспільного життя стосується й освіти. Майбутні вчителі мають знати методику роботи дитини з комп’ютером та Інтернетом, володіти вміннями організувати безпечну та раціональну взаємодію дитини з навколишнім середовищем в умовах інформаційного суспільства. Саме вчителі мають прищепити дітям потребу в роботі за комп’ютером з метою одержання додаткових знань із різних проблем. А вчитель повинен сам бути інформаційно грамотним, володіти інформаційною культурою” [9, с. 167]. Таким чином, розглянувши різні теоретико-методологічні аспекти визначення та дослідження феномену інформаційної культури майбутнього вчителя, можемо зробити висновок про те, що вона є комплексним утворенням, у яке входять конкретні інформаційно-технологічні вміння, особистісно-культурні характеристики та педагогічні компетентності. В той же час, інформаційна культура вчителя є важливою і невід’ємною складовою його педагогічної та загальноособистісної культури.

Література

1. *Бабенко Т.* Формування інформаційної культури майбутніх вчителів історії у соціокультурному просторі педагогічного ВНЗ / Т. Бабенко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : науковий збірник. – Умань : УДПУ, 2007. – Вип. 20. – С. 13–19.
2. *Гендина Н. И.* Формирование информационной культуры личности: теоретическое обоснование и моделирование содержания учебной дисциплины / Н. Гендина, Н. Колкова, Г. Стародубова, Ю. Уленко. – М. : Межрегиональный центр библиотечного сотрудничества, 2006. – 512 с.
3. *Жалдак М. І.* Комп’ютерно-орієнтовані засоби навчання математики, фізики, інформатики : посібник для вчителя / М. І. Жалдак, В. В. Лапінський, М. І. Шут. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – 182 с.
4. *Калініна Л. М.* Теоретико-прикладні аспекти формування інформаційної культури керівника загальноосвітнього навчального закладу : монографія / Л. Калініна. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 160 с.
5. *Клименко А. О.* Формування інформаційної культури майбутніх педагогів у навчальній діяльності : автореф. дис. на здобуття наук.

ступ. канд. пед. н. : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Клименко А. О. – Тернопіль, 2010. – 19 с.

6. Подліняєва О. О. Управління мотивацією діяльності вчителя суспільно-гуманітарних дисциплін з використанням ІКТ / О. О. Подліняєва // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2013. – № 6 (32). – С. 306–315.

7. Руденко В. Д. Інформаційно-телекомунікаційні технології в освіті / В. Д. Руденко // Енциклопедія освіти / гол. ред. : В. Г. Кремень – К. : Юрінком-Інтер, 2008. – С. 364–365.

8. Сандакова Л. Г. Информационно-технологическая парадигма образования: гуманистическая сущность и концептуальные основы : дисс. на соиск. ученой степени докт. филос. н. : спец. 09.00.11 “Социальная философия” / Сандакова Л. Г. – Улан-Удэ, 2003. – 325 с.

9. Синчишина О. А. Інформаційні технології у розвитку професійної компетентності вчителів початкової школи в системі післядипломної освіти / О. А. Синчишина // Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету : Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : збірник наук. пр. – Рівне : РДГУ, 2013. – Вип. 7 (50). – С. 166–168.

10. Степаненко А. І. Рівень інформаційної культури студентів політехнічного коледжу / А. І. Степаненко // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2013. – № 4 (30). – С. 294–300.

11. Тимчик О. Інформаційна культура у професійній підготовці сучасного педагога / О. Тимчик // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. – Умань : УДПУ ім. П. Тичини, 2011. – Вип. 41 (341). – С. 272–279.

12. Шестопалюк О. В. Інформаційна культура майбутнього вчителя в контексті розвитку інформатизації суспільства / О. В. Шестопалюк // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Миколаїв : Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. – Вип. 141. – Т. 153. Педагогіка. – С. 16–19.

13. Якимчук Р. П. Информационная культура как необходимый компонент педагогической культуры / Р. П. Якимчук // Письма в Эмиссия. Оффлайн / The Emissia. Offline Letters. Электронное научное издание : научно-педагогический интернет-журнал. – 2010. – Апрель [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

<http://www.emissia.org/offline/2010/1402.htm>. – Название с экрана.

УДК 374.21

*Яременко Л. А.,
к. пед. н., викладач
Національного педагогічного
університету
імені М. П. Драгоманова*

ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ: СТАТУС ТА ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ

У статті обґрунтовано, що серед соціальних інститутів виховання й розвитку підростаючих поколінь особлива роль належить позашкільній освіті. Вона є невід’ємною частиною життя суспільства, яка сприяє реалізації індивідуальних психофізичних і соціальних потреб особистості, що розвивається, розкриттю її творчого потенціалу, формуванню соціально значущих якостей. Саме тому позашкільна освіта є складовою системи сучасної освіти, передусім системи безперервної освіти учнівської молоді. З огляду на це, позашкільна освіта значною мірою відповідальна за соціалізацію особистості, формування її ціннісних і моральних орієнтацій. Певна неухвага держави та суспільства до цієї ланки освіти, допущена в минулі два десятиліття, позначилася зниженням творчої активності учнівської молоді. Відродження статусу позашкільної освіти потребує широкоформатних досліджень її природи та сутності, завдань і технологій їх реалізації.

Ключові слова: людина, освіта, шкільна освіта, позашкільна освіта, творчість, свобода, відповідальність.

В статті обосновано, що среди социальных институтов воспитания и развития подрастающих поколений особая роль принадлежит внешкольному образованию. Оно является неотъемлемой частью

жизни общества, способствует реализации индивидуальных психофизических и социальных потребностей развивающейся личности, раскрытию ее творческого потенциала, формированию социально значимых качеств. Именно поэтому внешкольное образование является составляющей системы современного образования, прежде всего системы непрерывного образования учащейся молодежи. Учитывая это, внешкольное образование в значительной степени ответственно за социализацию личности, формирование ее ценностных и нравственных ориентаций. Конечно невнимание государства и общества к этому звену образования, которое допущено в прошлые два десятилетия, отразилось снижением творческой активности учащейся молодежи. Возрождение статуса внешкольного образования требует широкоформатных исследований его природы и сущности, задач и технологий их реализации.

Ключевые слова: человек, образование, школьное образование, внешкольное образование, творчество, свобода, ответственность.

The article substantiates that among social institutions and education of younger generations play a special role extracurricular education. It is an integral part of society that promotes the realization of individual psycho-physical and social needs of the individual developing the disclosure of its creative potential, formation of socially significant qualities. That is why school education is a component of modern education, especially the system of continuous education students. In view of this school education is largely responsible for the socialization, the formation of values and moral orientations. A certain inattention state and society to this level of education, admitted in the past two decades, reflected a decrease in the creative activity of students. Revival status of adult education requires wide research of its nature and essence, objectives and technology implementation.

Key words: man, education, school education, school education, creativity, freedom, responsibility.

Згадки про педагогічний інтерес до позашкільної освіти знаходимо, вивчаючи історію педагогіки давніх часів. Як зазначає вітчизняна дослідниця О. В. Биковська, ще до X ст. були створені передумови для виникнення позашкільної освіти, а також спрямування її змісту на оволодіння елементарними трудовими вміннями та навичками. А протягом X–XV століть, відбувалася активізація освітньої діяльності, розвиток освіти, шкільництва, поява перших методичних настанов тощо [2, с. 14].

Проте переважна більшість дослідників даної проблеми сходяться у думці, що становлення позашкільної освіти простежується з кінця XIX – початку XX століття. Саме в цей час у середовищі інтелігенції та підприємництва дореволюційної Росії виникає низка соціально-педагогічних ініціатив, спрямованих на підвищення культурного рівня робітників, передусім колишніх селян-мігрантів, здійснення їм допомоги в адаптації до змін життєвого укладу, які були викликані розвитком промисловості та відповідною урбанізацією. Поява “вільних класів”, “денних клубів для дітей”, ігрових майданчиків і дитячих загородніх колоній, профільних клубів та товариств в цей час було викликано потребою привнесення спрямовуючого, доцільного начала в процес адаптації підростаючого покоління в умовах динамічного розвитку суспільства, коли традиційні форми життєдіяльності втрачають свою регулятивну ефективність [2, с. 6].

Теоретичні основи позашкільної освіти як соціально-педагогічного феномену закладені в працях відомих педагогів Є. Н. Мединського, А. У. Зеленько, С. Т. Шацького та ін., які побачили світ на початку минулого сторіччя. Особливо значний внесок належить Є. Н. Мединському, в чіх творах підіймається широке коло питань моралі, соціальної педагогіки, формування людської особистості. У своїй фундаментальній праці “Енциклопедія позашкільної освіти”, яка побачила світ у 1923 р., Є. Н. Мединський підійшов до визначення цілей і змісту позашкільної освіти, визначаючи її як безперервний процес, який супроводжує розвиток і формування особистості протягом усього життя людини. Ще раніше він дав визначення позашкільної освіти як за собу “всебічного, гармонійного розвитку особистості або людського колективу в розумовому, моральному, естетичному та фізичному відношенні” [8, с. 13].

С. Т. Шатський, А. У. Зеленько, П. Ф. Лесгафт, К. А. Фортунатов та інші педагоги за рахунок коштів ліберальних громадських організацій, добровільних пожертвувань і благодійних внесків здійснювали спроби створення позашкільних дитячих об’єднань. Намагаючися протистояти консерватизму офіційного виховання й освіти того часу, вони готували базу для розробки теорії позашкільної освіти та виховання. Окремі питання позашкільної освіти підіймалися також у працях Г. М. Ващенко, А. С. Макаренка, І. І. Огієнка, М. І. Пирогова, С. Ф. Русової, В. О. Сухомлинського, В. І. Чарнолуського та ін.

У роки радянської влади на тлі зростання багатоманітних організаційних форм позашкільної роботи з дітьми на перший план висувається

поняття “політико-просвітницької роботи”, яке по суті охоплює всю позашкільну діяльність з освіти та виховання. Позашкільна робота перетворюється на державну систему, що має міжвідомчий характер. Уся позашкільна робота координується партійними органами, а виховання активних “будівників комунізму” розглядається як її головне завдання. Починаючи з 1960-х років із розвитком дитячих об’єднань шанувальників різноманітних видів мистецтва, технічної творчості, природознавства, туризму та інших видів діяльності виокремлюється поняття “клубоведення”. Й лише у 80–90-ті роки ХХ століття утверджується власне поняття культурно-виховної роботи та позашкільної освіти і виховання. У цей період розглядаються головним чином питання змісту та методики культурно-виховної роботи з дітьми і підлітками у працях **І. Є. Єрошенкова** “Работа клубных учреждений с детьми и подростками” (1982), **Е. А. Фролова** “Организация и методика работы клуба с детьми и подростками” (1986), “Культурно-воспитательная работа профсоюзов” (1989) тощо [6, с. 8].

Методологічні, психолого-педагогічні, організаційні основи позашкільної освіти та методика культурно-виховної діяльності з різними віковими групами висвітлюється передусім у працях 1990–2000-х років. На особливу увагу заслуговують дослідження низки російських і вітчизняних науковців, у працях яких позашкільна освіта розглядається як багатоаспектний об’єкт. Окрім того, сама категорія “позашкільна освіта” не є єдиним поняттям, який передає зміст відповідної діяльності. Теоретичний аналіз термінів “позашкільна освіта”, “позашкільні навчальні заклади”, здійснений **О. В. Биковською**, демонструє, що наразі у світовій освітній практиці широко використовуються такі поняття, як: “неформальна освіта” (англ. – non-formal education), “заклади позашкільного виховання” (польськ. – placówki wychowania pozaszkolnego), “додаткова освіта” (рус. – дополнительное образование), центри вільного часу (словацьк. – centrum voľného času) тощо. У Міжнародному стандарті класифікації освіти (МСКО) (англ. – The International Standard Classification of Education (ISCED)), що розроблений ЮНЕСКО, представлено термін “неформальна освіта”. Теоретичне узагальнення терміна “позашкільна освіта”, зазначає **О. В. Биковська**, дозволяє зробити висновок, що українською мовою доцільно позначати його як “позашкільна освіта”, що відповідає англійському термінові “non-formal education”, російському – “внешкольное образование”, “дополнительное образование” [2, с. 15].

Чимало дослідників даної проблеми акцентують увагу саме на додатковому характері позашкільної освіти, що відповідає поширеному в

російськомовних джерелах трактуванні позашкільної освіти передусім як “додаткової освіти” (дополнительное образование). Саме на “додатковості” акцентує увагу у визначенні позашкільної освіти вітчизняний дослідник **В. Є. Берека**, який її розуміє як “науково обґрунтовану в логічній єдності, наступності та послідовності систему додаткових знань, умінь і навичок, що здобувають діти та молодь у позашкільних навчальних закладах різних типів, інших закладах освіти як центрах позашкільної роботи в позаурочний і позанавчальний час” [1].

Досліджуючи значення слів “доповнювати”, “додатковий” й синонімічних понять у різних мовах, російський дослідник **В. Б. Купріянов** робить узагальнення щодо змісту позашкільної освіти. Зокрема, зазначає він, до групи інтерпретацій вказаних слів як призначень для суб’єкта, для якого здійснюється доповнення, є два боки. З одного боку, доповнення є задоволенням, насиченням, виконанням замовлення (fill – англ.), дієслово “доповнювати” означає зробити приємне, комплімент (complere – лат., complir – ісп.), зайняти вільний час (fill – англ.). З іншого боку, “доповнити” – це не що інше, як допомогти, підтримати (subsidium лат.), при цьому субсідіарний у парадигмі іноземної соціальної роботи трактується як “такий, що допомагає”, пробуджує суб’єктність того, що потребує на допомогу [7]. Це означає, що додаткові заняття можуть:

- по-перше, слугувати для задоволення потреб, виникнення яких не пов’язано з життєвими планами особистості, а зумовлено актуальною ситуацією життєдіяльності – епізодичний інтерес, прагнення належати до групи значимих однолітків, знайти нових друзів тощо;
- по-друге, бути базою для формування дозвільних переваг – хобі, що має розглядатися як розширення простору самореалізації особистості, спосіб підвищення якості життя;
- по-третє, може доповнити зміст основної освіти, так би мовити ліквідувати певні “пробіли”, з точки зору потреб повсякденного життя, надати засвоєним у межах основної освіти знанням практичної спрямованості;
- по-четверте, за рахунок задоволення потреб особистості сприяти становленню суб’єктності, здійснюючи якісні та кількісні природування, що дозволять вихованцю набути цілісності (завершеності);
- по-п’яте, створювати для вихованця потенціали та резерви в діяльності (резервні можливості для перекваліфікації, зміни місця роботи тощо).

При всій багатоманітності значень додаткової освіти для певної особистості акцентується увага, що вона виступає допоміжною, вторинною

до загальної й обов'язкової. Вона певною мірою приречена на периферійну роль – бути спрямованою в минуле або майбутнє. Її зміст складає те, що перестало бути обов'язковим або те, що ще не стало таким. Разом з тим, підкреслюється, що ця периферійність не знижує значення додаткової освіти, а навпаки, робить її міцним засобом гуманізації системи освіти в цілому. Все, що за тих чи інших умов неможливо покласти в основу всім (або всім, хто вибрав той чи інший профіль), можна додати за можливістю та бажанням, поглиблюючи, розширюючи та застосовуючи шкільні знання. Це доповнення здійснюється в руслі бажань і можливостей дитини, її батьків, суспільства та держави [10, с. 43].

Окрім додаткового характеру позашкільної освіти, деякі дослідники наголошують на тому, що вона характеризує сферу неформальної освіти (що відповідає термінології ЮНЕСКО). Як зазначають, Л. Н. Буйлова та Н. В. Кленова, даний термін характеризує сферу неформальної освіти, пов'язану з індивідуальним розвитком дитини в культурі, який вона обирає сама (або за допомогою значущого дорослого) відповідно до своїх бажань і потреб. У ній одночасно відбувається її навчання, виховання й особистісний розвиток. За своїм “місцеположенням” в системі освіти ця галузь освітньої та виховної діяльності знаходиться за межами загальноосвітнього державного стандарту, включаючи вивчення тих галузей культури і науки, які не представлені в шкільних програмах [3, с. 4].

Чимало дослідників акцентують увагу саме на тому, що програми позашкільної освіти не транслюються дітям зверху за типом єдиного державного стандарту, який однозначно визначає, що потрібно знати та вміти підростаючому поколінню, а пропонуються дітям за вибором, відповідно до їх інтересів, природних схильностей і здібностей. Тому співвіднесеність із принципом природовідповідності (Ян Амос Коменський) – найважливіша вихідна характеристика позашкільної освіти, що лежить в основі її організації. У ній всі програми нібито “йдуть за дитиною”, на відміну від школи, яка змушена “підганяти” учня під програму.

Такий неформальний характер позашкільної освіти зумовлює її лише особистісну орієнтацію, яку також часто називають як визначну характеристику позашкільної освіти. На відміну від основної (шкільної) освіти, позашкільна освіта більш особистісно орієнтована, зазначає С. В. Рябов. Будучи не обов'язковим за своєю як нормативною, так і змістовною суттю, вона може стати стимулом для особистісного зростання підлітка й фактором позитивної динаміки навчання та самоосвіти через активізацію прихованих можливостей розвитку [9].

Втім у найбільш розповсюджених тлумаченнях позашкільної освіти акцентується увага не на її доповнюваності щодо шкільної освіти, не на її неформальності або унікальності, а на тому, що вона охоплює діяльність особистості у вільний від шкільних занять час.

Зокрема, така точка зору представлена у працях Т. І. Суцценко, О. В. Биковської, **І. Н. Єрошенкова** та ін. Зокрема, О. В. Биковська позашкільну освіту визначає як складову системи безперервної освіти, цілеспрямований процес і результат навчання, виховання, розвитку та соціалізації особистості у вільний час у позашкільних навчальних закладах та інших соціальних інституціях [2, с. 24]. Саме таке розуміння позашкільної освіти покладено в основу відповідних вітчизняних державних програм у цій сфері.

Воно ґрунтується на тому, що в системі всебічного та гармонійного розвитку особистості, наряду зі школою, особливе місце займає різноманітна освітньо-виховна робота поза обов'язковими навчальними планами й поза рамками шкільних програм. Йдеться передусім про суспільно-виховну діяльність у сфері вільного часу, різноманітні види та форми якої органічно включені до єдиного процесу всебічного розвитку особистості. Її можна розглядати, зазначає Т. І. Суцценко, як спосіб цілеспрямованого впливу на підростаюче покоління, як одну з форм спілкування та взаємодії педагогів-позашкільників і їхніх вихованців. Позашкільна робота – це особливим способом організована педагогічна діяльність, що має яскраво виражену специфіку впливу у порівнянні з іншими засобами виховання та певні переваги, до числа яких належить добровільність участі дітей у позашкільних заняттях, диференціація за інтересами та схильностями, індивідуальний підхід тощо [11, с. 9].

Система ідей позашкільної роботи, як зазначає **І. Н. Єрошенков**, включає забезпечення цілеспрямованого впливу та взаємодії дітей і підлітків у вільний від навчання час, розвиток творчих здібностей, задоволення їх різносторонніх інтересів у галузі культури, створення умов для розвитку суспільної активності та самостійності, забезпечення умов для відпочинку дітей і підлітків [6, с. 15]. Тому цей автор наряду з поняттям “позашкільна освіта” широко застосовує такі категорії, як “позашкільне педагогічне середовище”, яке містить у собі суспільно-політичну, виробничо-економічну, соціально-побутову, культурну та природно-екологічну сфери, що здійснюють вплив на формування та розвиток особистості дитини [6, с. 20], “культурно-виховна діяльність” як процес взаємодії соціального педагога з дітьми та підлітками

в цілях формування їх особистості у специфічних умовах культурно-дозвільних закладів [6, с. 48].

Проте, за нашим переконанням, саме в понятті “прозашкільна освіта” повною мірою зафіксовано науковий, педагогічний і суспільно корисний аспекти навчально-виховної діяльності у вільний від шкільних занять час.

Теоретичні основи сучасної позашкільної освіти базуються на системі наукових знань, які становлять основу педагогіки, що пов'язана з такими науками, як психологія, філософія, соціологія, фізіологія, економіка, кібернетика тощо. Становлення та розвиток теорії, практики та методики позашкільної освіти сприяли утвердженню так званої педагогіки позашкільної освіти або позашкільної педагогіки, що покликана визначити закономірності формування гармонійно розвинутої особистості засобами позашкільної роботи. Її предмет, зазначає Т. І. Суценок, – розвиток і виховання духовно-повноцінної, творчої особистості з урахуванням її особистих потреб і природних даних, особливостей сфери вільного часу та дозвілля. Її можна розглядати як науку про виховання творчості. Пріоритетними її категоріями є не “озброєння знаннями, вміннями та навичками”, а такі поняття, як “співтворчість”, “захоплення”, “творча діяльність”, “інтелектуальна незалежність”, “психологічний комфорт” тощо [11, с. 9].

Структурно позашкільна освіта вписується в систему загальної та професійної освіти, а також в сферу освітньо-культурного дозвілля, зближує і доповнює ці системи. Щодо загальної системи освіти позашкільна освіта є підсистемою, але водночас вона може розглядатися як самостійна освітня система, бо має якості системи: цілісність та єдність складових її елементів, які мають певний зв'язок один з одним [5, с. 3].

Вивчаючи освіту як цілісну систему, яка забезпечує взаємозв'язок суб'єктів і об'єктів освітньої діяльності, безперервність процесу освіти, Е. Б. Євладова, Л. Г. Логинова та Н. Н. Михайлова услід за О. С. Газман вважають, що дана система передбачає дві мети – соціалізацію (тобто природний процес становлення індивіда, особистості в суспільстві) й індивідуалізацію (тобто процес організації та самоорганізації свого життя в суспільстві індивідом). Для успішної реалізації кожної з них необхідно, з одного боку, мати дві автономні за цілями, завданнями педагогічної діяльності сфери, а з іншого боку, інтегрувати ці сфери в єдиний освітній простір, який створює необхідні умови для цілісної освіти дитини. Цими двома автономними сферами, на думку авторів,

є основна та додаткова (шкільна і позашкільна) освіта, кожна з яких спрямована на вирішення своїх цілей і завдань, але в сукупності цих сфер і лежить сенс освіти.

У сфері основної освіти освіта виступає як універсальний спосіб трансляції історичного досвіду, загальний механізм соціального успадкування. І тут головним процесом є трансляція історичного досвіду, а головними видами діяльності – навчання та виховання як процес соціалізації дитини. У сфері додаткової (позашкільної) освіти освіта виступає як загальна культурно-історична форма становлення та розвитку сутнісних сил людини, її фундаментальних здібностей, здатної до самоосвіти, а тим самим – до саморозвитку. Тут головним процесом є розвиток дитини як суб'єкта життєдіяльності, а головною діяльністю виступає педагогічна підтримка [5, с. 32–34].

О. Е. Лебедев також виходить із того, що шкільна та позашкільна освіта є взаємодіючими складовими частинами загальної освіти. При цьому позашкільна освіта дозволяє повніше використовувати потенціал шкільної освіти за рахунок поглиблення, розширення та застосування шкільних знань. Вона компенсує неминучу обмеженість шкільної освіти шляхом реалізації дозвільних та індивідуальних освітніх програм, дає можливість кожній дитині задовольнити свої індивідуальні пізнавальні, естетичні, творчі запити. Позашкільна освіта не тільки розширює знання про творчі можливості людини і творчий потенціал учнів; вона забезпечує можливість успіху в обраній сфері діяльності і тим самим сприяє розвитку таких якостей, які важливі для успіху в будь-якій сфері діяльності; вона створює можливість формування кола спілкування на основі спільних інтересів і цінностей [4, с. 37].

Отже, позашкільна освіта є цілеспрямованим процесом оволодіння систематизованими знаннями про культуру, природу, людину, суспільство. Також вона забезпечує застосування знань на практиці, опанування вміннями та навичками творчої діяльності. В системі позашкільної освіти особистість отримує додаткові умови для реалізації творчого пошуку, свободи саморозвитку та самореалізації.

Позашкільна освіта вирішує питання емоційного, фізичного та інтелектуального розвитку особистості, формування її компетентностей. Водночас позашкільна освіта сприяє забезпеченню потреб особистості у творчій самореалізації, її соціалізації, включенню в суспільні відносини, входженню у широкий світ.

Особливістю позашкільної освіти є забезпечення вільного часу особистості, надання їй в позашкільних навчальних закладах та інших

соціальних інституціях. Вона доступна, адже тут можуть займатися будь-які діти – “звичайні”, які ще не знайшли свого особливого покликання; обдаровані; “проблемні” – з відхиленнями в розвитку, в поведінці, діти-інваліди. Заняття тут можливі практично з будь-якого віку, при будь-якому рівні попередньої підготовки дитина може включитися до напрямку діяльності, що її цікавить. Як зазначають, Л. Н. Буйлова та Н. В. Кленова займатися тут – ніколи не пізно, і це робить дану сферу суттєвим фактором безперервної освіти особистості [3, с. 9].

Таким чином, освітня діяльність у системі позашкільної освіти дітей має свої конкретні, притаманні лише їй характерні риси. Вона здійснюється дітьми та підлітками у вільний від основного навчання час і відрізняється свободою вибору напрямів, видів діяльності та можливістю зміни сфери діяльності; характеризується добровільністю, ініціативністю й активністю всіх учасників (дітей, батьків, педагогів), відсутністю жорсткої регламентації і жорстко заданого результату, передбачаючи свободу темпів розвитку та творчого просування дитини; спрямована на розвиток творчих здібностей учнів, розвиває пізнавальний інтерес і дає право учням поєднувати різні напрямки та форми занять; має неформальний і комфортний характер для всіх її учасників.

Важливо, що позашкільна освіта може дати сучасній школі дуже багато. Якщо співвідносити, загальну (шкільну) та позашкільну освіту, то перша цінна своєю системністю, друга – можливістю індивідуалізувати процес соціалізації дитини [3, с. 14]. Виконуючи різними способами одну й ту саму мету – підготувати дитину до життя у суспільстві, ці види освіти виступають як взаємодоповнюючі, а тому рівноправні компоненти освітньої системи; тому вони мають визнаватися такими всіма зацікавленими сторонами – державою, суспільством, кожною школою та родиною.

Література

1. *Берека В. Є.* Соціально-педагогічні основи розвитку позашкільної освіти в Україні (1957–2000 рр.) : автореф. дис. ... к. пед. н. : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Берека Віктор Євгенович. – Київ, 2001. – 24 с.

2. *Биковська О. В.* Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні : автореф. дис. д-ра пед. н. : спец. 13.00.01 / Биковська Олена Володимирівна ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2006. – 34 с.

3. *Буйлова Л. Н.* Дополнительное образование в современной школе / Л. Н. Буйлова, Н. В. Кленова. – М. : Сентябрь, 2005. – 192 с.

4. *Дополнительное образование детей : учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений / под ред. О. Е. Лебедева.* – М. : ВЛАДОС, 2000. – 256 с.

5. *Евладова Е. Б.* Дополнительное образование детей / Е. Б. Евладова, Л. Г. Логинова, Н. Н. Михайлова. – М. : ВЛАДОС, 2002. – 280 с.

6. *Ерошенков И. Н.* Культурно-воспитательная деятельность среди детей и подростков : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / И. Н. Ерошенков. – М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2004. – 221 с.

7. *Куприянов В. Б.* Функции учреждений дополнительного образования детей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ucheba.com/met_rus/k_dopobraz/functions.htm. – Название с экрана.

8. *Медынский Е. Н.* Внешкольное образование, его значение, организация и техника / Е. Н. Медынский. – М., 1916. – 327 с.

9. *Рябов С. В.* Возможности учреждений дополнительного образования детей и подростков в развитии нравственно-эмоционального потенциала подростков [Электронный ресурс] / С. В. Рябов. – Режим доступа:

http://sociosphera.ucoz.ru/publ/konferencii_2011/detstvo_otrochestvo_i_junost_v_kontekste_nauchnogo_znaniya/vozmozhnosti_uchrezhdenij_dopolnitelnogo_obrazovanija_detej_v_razviii_nravstvenno_ehmocionalnogo_potenciala_podrostkov/33-1-0-704. – Название с экрана.

10. *Социальное воспитание в учреждениях дополнительного образования детей : учеб. пособие для студентов пед. вузов / Б. В. Куприянов, Е. А. Салина, Н. Г. Крылова, О. В. Миновская ; под ред. А. В. Мудрика.* – М. : Академия, 2004. – 240 с.

11. *Сущенко Т. И.* Основы внешкольной педагогики пособие для классных руководителей, педагогов внешкольных учреждений / Т. И. Сущенко. – Минск : Бел. наука, 2000. – 221 с.

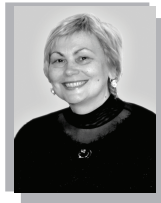
12. *Щетинская А. И.* Теория и практика современного дополнительного образования детей : учебное пособие / А. И. Щетинская, О. Г. Тавстуха, М. И. Болотова ; Мин-во образования и науки РФ ; Оренбург. Гос. Пед. У-т. – Оренбург : Изд-во ОПТУ, 2006. – 404 с.

Практика соціальної роботи

УДК 364.2

Білоус І. Ю.,
студентка 5 курсу
спеціальності "Соціальна робота.
Практична психологія"

Романова Н. Ф.,
к. пед. н., доцент
кафедри теорії
та технології соціальної роботи
Інституту соціальної роботи
та управління

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ЛЮДЯМ ПОХИЛОГО ВІКУ

У статті проаналізовано зміст соціальних послуг для людей похилого віку та їх нормативно-правове забезпечення. Визначені особливості надання соціальних послуг людям похилого віку в домашніх або стаціонарних умовах територіальними центрами соціального обслуговування. Розкрито принципи, які визначають основні підходи для організації достойного життя літніх людей у суспільстві, механізми надання соціальних послуг, діяльність соціального працівника у територіальному центрі надання соціальних послуг, інноваційні соціальні послуги.

Ключові слова: людина похилого віку, соціальний працівник, особливості надання соціальних послуг, нормативно-правове забезпечення, територіальний центр соціального обслуговування.

В статті проаналізовано содержание социальных услуг для пожилых людей и их нормативно-правовое обеспечение. Определены особенности предоставления социальных услуг пожилым людям в домашних или стационарных условиях территориальными центрами социального обслуживания. Раскрыты принципы, которые определяют основные подходы к организации достойной жизни пожилых людей в обществе, механизмы предоставления социальных услуг, деятельность социального работника в территориальном центре предоставления социальных услуг, инновационные социальные услуги.

Ключевые слова: человек пожилого возраста, социальный работник, особенности предоставления социальных услуг, нормативно-правовое обеспечение, территориальный центр социального обслуживания.

The article analyzes the content of social services for the elderly and their regulatory support. The features of social services to the elderly at home or inpatient territorial centers of social service. The principles that define the basic approaches for the well-being of older people in society, mechanisms of social services, social worker activities in the territorial center of social services, innovative social services.

Key words: elderly people, social worker, especially social services, regulatory support, territorial center of social service.

За даними Державної служби статистики України, на 01.01.2014 р. кількість виявлених громадян похилого віку, інвалідів, хворих, інших громадян, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують соціального обслуговування складає 1861274 осіб, із них: допомоги відділеннями соціальної допомоги вдома – 618810 осіб; у відділеннях соціально-побутової адаптації – 555990; у відділеннях соціально-медичних послуг – 202630; у стаціонарних відділеннях для постійного або тимчасового проживання – 15378; у відділеннях організації надання адресної грошової та натуральної допомоги – 379651, в інших підрозділах – 88815 осіб [6, с. 91–92].

У Соціальному звіті Міністерства соціальної політики за 2013 р. зазначено, що для осіб похилого віку створено мережу комунальних установ і закладів, що надають необхідні соціальні послуги, зокрема:

733 територіальних центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг), якими надаються соціальні послуги понад 1,6 млн осіб; 324 будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів, які надають послуги понад 52 тис. осіб; 107 закладів для бездомних осіб та установ для осіб, які відбули покарання у виді обмеження або позбавлення волі для більше ніж 20 тис. осіб.

Загалом, опираючись на Стратегію реформування системи надання соціальних послуг і ґрунтовного вивчення особливостей соціальної роботи з людьми похилого віку, ми дійшли висновку, що серед тих питань, що залишаються недостатньо дослідженими, є особливості надання соціальних послуг у домашніх або стаціонарних умовах, що і визначає актуальність нашої роботи.

Мета статті – проаналізувати сутність соціальних послуг для людей похилого віку та дослідити особливості їх надання в домашніх або стаціонарних умовах. Відповідно до мети визначено такі **завдання** дослідження:

1. Розкрити зміст соціальних послуг для людей похилого віку та їх нормативно-правове забезпечення.

2. Визначити особливості надання соціальних послуг людям похилого віку в домашніх або стаціонарних умовах територіальними центрами соціального обслуговування.

Існуюча тенденція постійного зростання частки людей похилого віку, практично в усіх розвинених країнах, обумовлена успіхами галузі охорони здоров'я. Взяття під контроль ряду небезпечних захворювань, підвищення рівня та якості життя ведуть до збільшення середньої очікуваної тривалості життя людей, яка сьогодні в розвинутих країнах наблизилася до 80 років, а для жіночого населення перевищила цей показник. Тому можливість дожити до дуже похилого віку стала масовою [3]. Щодо України, то серед осіб похилого віку майже четверта частина від усієї кількості складає осіб старше 80 років (449830), ще одна група – це громадяни похилого віку з інвалідністю, хворі, які не мають рідних (897564). Усіх їх відносять до категорії осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть їх вирішити без сторонньої допомоги або з боку держави [6, с. 91].

Аналізуючи соціальну та соціально-психологічну літературу, нами було з'ясовано, що багатьма вченими (Ш. Блер, Д. Бромлей, В. Войтенко, Т. Козлова, М. Комлі, А. Ригіна, О. Щотка та ін.) по-різному визначається особа: “людина похилого віку”, “літня людина”, “похила”, “та особа, яка починає старіти”, “стара”, “яка досягнула старості”, “зріла” та ін. Різнопланове тлумачення даної дефініції відображає різні аспекти й підходи до розуміння та вирішення проблеми надання

соціальних послуг людям похилого віку в закладах соціального обслуговування.

Враховуючи вищезгадані дефініції, можна запропонувати узагальнене визначення “людина похилого віку” наступним чином: це особистість, яка пройшла періоди розвитку та знаходиться на завершальному етапі свого життя, коли відбуваються зміни на фізіологічному, психологічному та соціальному рівнях, що ведуть до акцентуації певних рис характеру.

Відповідно до Закону України “Про соціальні послуги” соціальними послугами визначається комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя [2].

Основними напрямками соціальної роботи є: виявлення осіб, які потребують соціального піклування вдома й у спеціальних установах; створення умов для прояву активності людей похилого віку в громаді й задоволення їхніх потреб.

Для цієї вікової групи вирішуються такі завдання: природно-культурні (збереження життєвої активності й здорового способу життя); соціально-культурні (збереження та переорієнтація соціальної активності і пізнавальних інтересів; знаходження способів брати участь у житті близьких); соціально-психологічні (прояв почуття задоволення прожитим життям, почуття виконаного обов'язку; знаходження доступних способів самореалізації; пом'якшення кризи переходу від трудового до іншого способу життя).

Якість життя тісно пов'язана із загальним добробутом літньої та старої людини й характеризується сукупністю зовнішніх і внутрішніх факторів. Тут галузь соціальної роботи стратегічно спрямована на медичне обслуговування літніх і старих людей, на підтримку життєдіяльності та забезпечення їх особистих потреб.

Окремо слід виділити принципи, які визначають основні підходи для організації достойного життя літніх людей у суспільстві, які були затверджені на 50-й сесії Генеральної Асамблеї ООН (1995 р.) під час підготовки до проведення Міжнародного року літніх людей (1999 р.).

Отже, *принципи групи “незалежність”* мають на увазі, що літні та старі люди повинні мати доступ до основних благ і обслуговування, мати можливість працювати чи займатися іншими видами діяльності, що приносить прибуток, брати участь у визначенні термінів припинення трудової діяльності, зберігати можливість участі в програмах

освіти та професійної підготовки, в безпечних умовах з урахуванням особистісних нахилів і стану, що змінюється, мати можливість проживати в домашніх умовах доти, поки це можливо.

Принципи групи “участь” відображають питання залучення людей похилого віку до життя суспільства й активної участі в розробці та здійсненні політики щодо їхнього добробуту, можливостей створювати рухи чи асоціації осіб літнього віку.

Принципи групи “відхід” є основою при вирішенні проблеми забезпечення людини похилого віку доглядом і захистом з боку родини, громади, доступу до медичного обслуговування з метою підтримки чи відновлення оптимального стану й попередження захворювання, доступу до соціальних і правових послуг, користування послугами піклувальних установ і обов’язкового дотримання в соціальних установах прав людини й основних свобод, включаючи повагу гідності, переконань, особистого життя, а також права приймати рішення щодо догляду та якості життя.

Принципи групи “реалізація внутрішнього потенціалу”. На них базується ідея: літні та старі люди повинні мати можливість для всебічної реалізації свого потенціалу, щоб їм завжди був відкритий доступ до суспільних цінностей у галузі освіти, культури, духовного життя й відпочинку.

Принципи групи “гідність” несуть ідею недопущення експлуатації, фізичного й психічного насильства людей похилого віку, забезпечення їм прав на справедливе ставлення незалежно від віку, статі, расової чи етнічної приналежності, інвалідності чи іншого статусу, а також незалежно від їхнього трудового внеску [8].

Щодо механізму надання соціальних послуг, то слід окремо зупинитися на наявності відповідної нормативно-правової бази, а саме законів України “Про соціальні послуги” № 966–IV від 19.06.2003 р., “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” № 2017–III від 05.10.2000 р., Постанови Кабінету Міністрів України від 31.01.2007 р. № 76 “Про затвердження Порядку утворення спеціалізованого будинку для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів і надання житлових приміщень у такому будинку” та Типового положення “Про спеціалізований будинок для ветеранів війни та праці, громадянам похилого віку та інвалідам”. Тобто наявна нормативна база повністю відповідає потребам ринку соціальних послуг для людей похилого віку.

Важливо зазначити, що згідно із Законом України “Про соціальні послуги”: “...основними формами надання соціальних послуг є матеріальна допомога та соціальне обслуговування. Соціальне обслуговування

здійснюється: за місцем проживання особи (вдома); у стаціонарних інтернатних установах та закладах; у реабілітаційних установах та закладах; в установах та закладах денного перебування; в установах і закладах тимчасового або постійного перебування; у територіальних центрах надання соціальних послуг; в інших закладах соціальної підтримки (догляду)” [2].

Ще одним важливим документом є Європейська соціальна хартія, де згідно зі Статтею 23 право осіб похилого віку на соціальний захист має гарантуватися зобов’язаннями держави, самостійно або у співробітництві з громадськими чи приватними організаціями для надання особам похилого віку можливості якомога довше залишатися повноцінними членами суспільства. Держава має надавати достатньо ресурсів, які б задовольняли їх життя на задовільному рівні; забезпечувати інформацію про послуги і програми, а також про можливості їх використання; забезпечувати медичне обслуговування та послуги, яких вимагає їхній стан здоров’я тощо [5].

Для соціального обслуговування літніх людей створено мережу територіальних центрів соціального обслуговування (соціальних послуг), яка складається із 734 закладів, що спроможні обслуговувати більше 1 млн осіб (1601707 осіб у 2013 р.). Вони надають:

- соціально-побутові послуги – забезпечення продуктами харчування, м’яким і твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації, здійснення соціально-побутового патронажу, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів, ремонт одягу та взуття, перукарські послуги тощо;
- психологічні послуги – надання консультацій із питань психічного здоров’я та поліпшення відносин з оточуючим соціальним середовищем, психологічної корекції, методичних порад;
- соціально-педагогічні послуги – виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб громадян, яких обслуговує територіальний центр, організація їх дозвілля;
- соціально-медичні послуги – консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів, збереження, підтримка здоров’я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, працетерапія;
- соціально-економічні послуги – надання натуральної чи грошової допомоги;
- юридичні послуги – надання консультацій з питань чинного законодавства, захист прав та інтересів громадян, яких обслуговує територіальний центр;

- інформаційні послуги – надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації, в тому числі надання інформації про можливість отримання безоплатної правової допомоги відповідно до Закону України “Про безоплатну правову допомогу”;

- інші соціальні послуги, перелік, умови та порядок надання яких визначають у разі потреби місцеві органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування, що утворили територіальний центр [4].

Згідно з Довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників, фахівець із соціальної роботи у територіальному центрі надання соціальних послуг виконує таку діяльність: організовує виявлення та реєстрацію громадян похилого віку, які потребують соціальної, медичної, юридичної, психологічної, педагогічної, матеріальної та іншої допомоги, охорони й захисту їх морального, фізичного та психологічного здоров'я; виконує завдання та обов'язки щодо організації піклування, опікування та догляду людей похилого віку; проводить психологічні та педагогічні консультації, дає юридичні поради; організовує за місцем проживання соціальну, медичну, побутову допомогу громадянам похилого віку й непрацездатним громадянам; влаштовує в разі потреби осіб, які потребують допомоги, у лікувальні установи, інтернати для дорослих; забезпечує професійний рівень роботи персоналу підрозділу, в тому числі соціальних працівників і соціальних робітників [1].

Міністерством соціальної політики активно запроваджуються інноваційні соціальні послуги. Зокрема, територіальними центрами соціального обслуговування (надання соціальних послуг) запроваджено: соціально-педагогічну послугу “Університети третього віку”, яку в 2013 р. отримало більше 30 тис. осіб (що на 68 % більше ніж у 2012 р.). Ця послуга користується значним попитом серед громадян похилого віку, оскільки її завдання – психологічна підтримка літніх людей, забезпечення їх активної участі в суспільному житті та сприяння самореалізації.

В Україні зі збільшенням кількості людей літнього й старечого віку, зниженням смертності від інфекційних захворювань неминуче зростає захворюваність на злоякісні новоутворення та смертність від них. Так, за прогнозами Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), захворюваність і смертність від онкологічних захворювань серед представників світової спільноти буде продовжувати зростати у межах від 10 до 20 млн нових випадків та від 6 до 12 млн можливих зареєстрованих смертей, саме тому зростає роль соціальної послуги для паліативних хворих [6, с. 108].

За останній рік паліативну послугу за місцем проживання вдома отримала 171 особа (2 регіони); догляд вдома осіб із психічними розладами – 1,4 тис. осіб (3 регіони), що на 100 % більше ніж у 2012 р.; транспортні послуги через транспортні служби – більше 22 тис. осіб (у 23 регіонах України); інформаційні послуги, “швидкої соціальної допомоги”, юридичних консультацій тощо через структурні підрозділи “Соціальний офіс” – понад 47 тис. осіб (у 14 регіонах України); забезпечення гарячим харчуванням (їдальні) – понад 12 тис. осіб (7 регіонів), що майже втричі більше ніж у 2012 р.

Впроваджують нові підходи у своїй роботі також будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів. Так, протягом 2013 р. відкрито відділення денного догляду при дитячих будинках-інтернатах; відділення підтриманого проживання при психоневрологічних інтернатах; поширюється фізкультурно-спортивна реабілітація; розвивається творча діяльність підопічних і вихованців у напрямі живопису та декоративно-прикладного мистецтва [6].

Також Міністерством соціальної політики протягом 2013 р. було створено більше ніж 80 установ і закладів, що надають соціальні послуги, та різних відділень на базі діючих установ і закладів, зокрема: відділення соціально-медичних послуг; соціально-побутової адаптації, стаціонарні відділення при територіальних центрах соціального обслуговування (надання соціальних послуг); центри комплексного обслуговування бездомних осіб з відділеннями обліку, нічного перебування, центру реінтеграції, центрів (відділень) обліку бездомних осіб. Загалом, закладами й установами системи соціального захисту населення щорічно в середньому обслуговується понад 2 млн осіб.

Отже, ми дійшли до **висновку**, що у нашій країні створено широку мережу територіальних центрів соціального обслуговування для надання соціальних послуг, у тому числі, й інноваційних, спрямованих на підтримку людей похилого віку як повноцінних, активних членів суспільства. Тобто державна система соціального захисту достатньо ефективно налаштована на продовження активного життя літньої людини.

Окреслена проблематика є актуальною для розвитку системи надання соціальних послуг в Україні, оскільки сьогодні запроваджуються нові підходи та механізми щодо реалізації політики у сфері соціальних послуг, а саме ведеться робота по залученню до надання соціальних послуг громадських об'єднань, у тому числі шляхом соціального замовлення соціальних послуг за бюджетні кошти.

Наказами Міністерства соціальної політики затверджено методичку визначення вартості соціальних послуг, методичних рекомендацій моніторингу й оцінки якості соціальних послуг. Розроблено проекти

наказу Міністерства соціальної політики “Про затвердження Форми примірною договору про залучення бюджетних коштів для надання соціальних послуг” і Методики оцінки конкурсних пропозицій учасників конкурсу із залученням бюджетних коштів для надання соціальних послуг. Зважаючи на це, **перспективною темою подальших досліджень** є вивчення нової моделі підтримки людей похилого віку, яка розцінює літню людину як значний людський потенціал, який може і повинен бути залучений до соціально активного життя за рахунок розширення ринку соціальних послуг.

Література

1. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників. Випуск 80 “Соціальні послуги” [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon.nau.ua/doc/?code=n0001203-98>. – Назва з екрана.

2. Закон України “Про соціальні послуги” № 966-IV від 19.06.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/966-15>. – Назва з екрана.

3. Котуков О. А. Соціальний розвиток як концептуальний підхід до забезпечення соціального благополуччя / О. А. Котуков, Н. А. Копилова // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІНАДУ “Магістр”, 2010. – № 1. – С. 44–50.

4. Постанова Кабінету Міністрів України “Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)” від 29.12.2009 р. № 1417 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon.nau.ua/doc/?code=1417-2009-%EF>. – Назва з екрана.

5. *Сташків Б. І.* Міжнародно-правові акти як джерела права соціального забезпечення / Б. І. Сташків // Держава і право. – 2003. – Вип. 23. – С. 337–344.

6. Соціальний захист населення України : статистичний збірник / Державна служба статистики України. – 2014. – 130 с.

7. *Романова Н. Ф.* Оцінка потреб у наданні послуг з паліативної допомоги в Україні / Н. Ф. Романова, Д. Р. Чайківська // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – 2013. – № 3–4. – С. 107–117 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://nbuv.gov.ua/j-pdf/srutip_2013_3-4_15.pdf. – Назва з екрана.

8. *Тюптя Л. Т.* Система соціального обслуговування населення / Л. Т. Тюптя [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://pidruchniki.ws/15840720/sotsiologiya/sotsialna_robota_tyuptya_lt. – Назва з екрана.

УДК 364.442

*Герасим Г. З.,
магістр соціальної роботи,
асистент кафедри соціології
та соціальної роботи
Національного університету
“Львівська політехніка”*

*Климанська Л. Д.,
д. політ. н.,
доцент,
завідувач кафедри соціології
та соціальної роботи
Національного університету
“Львівська політехніка”*

МЕДІА ЯК РЕТРАНСЛЯТОР СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

У статті аналізується одна з можливих соціологічних версій інтерпретації соціальних проблем. Процесуальний конструкціоністський підхід до опису соціальної реальності дає можливість побачити соціальну проблему як результат соціальної діяльності людей. Врахування ролі медіа в процесі соціальної проблематизації в комплексі з об'єктивною/експертною оцінкою, дозволяє подати повнішу картину самої соціальної загрози, а також визначити найефективніші шляхи подолання негативних наслідків складних соціальних обставин. У статті досліджуються шаблони, які використовують журналісти для посилення інформації про соціальну проблему в руслі кращого сприймання такої інформації масовим читачем і глядачем: “страшні

історії”, розважальний стиль подання інформації; уникнення наукових даних; власна точка зору журналіста; взаємодія між різними засобами масової інформації; вимога проактивної позиції соціальних інституцій, вплив груп тиску.

Ключові слова: соціальна проблема, соціальне конструювання, роль медіа у сприйнятті соціальної проблеми, денний медіа-порядок, ретранслятор соціальних проблем.

В статті аналізується одна із можливих версій інтерпретації соціальних проблем. Процесуальний конструкціоністський похід к описанию соціальної реальності дає можливість увидіть соціальну проблему як результат соціальної діяльності людей. Учет ролі медіа в процесі соціальної проблематизації в комплексі с об’єктивною експертною оцінкою дозволяє подати повне картину самої соціальної угрози, и также определити ефективніе пути преодоления негативних последствий сложных соціальних обстоятельство. В статті исследуються шаблони, которые используются журналистами для усиления информации о соціальної проблемі в русле лучшего восприятия такой информации массовым читателем и зрителем: “страшные истории”, развлекательный стиль подачи информации; избежание научных данных; собственная точка зрения журналиста; взаимодействие между различными средствами массовой информации; требование проактивной позиции соціальних институтов, влияние групп давления.

Ключевые слова: социальная проблема, социальное конструирование, роль медіа в восприятии соціальної проблеми, медіа-новестка дня, ретранслятор соціальних проблем.

This article examines one of the possible version of sociological interpretation of social problem. Constructionist procedural approach to the description of social reality makes it possible to see social problems as a result of social activity. Taking in account of the role of media in the social problematisation together with the objective / expertise point of view, allow to submit a more complete picture of the social threats and identify the most effective ways to overcome the negative effects of difficult social circumstances. This article explores the templates used by journalists to gain information about the social problem in line with the best reception of such information by the mass reader and viewer: “horror stories”, an entertaining style of presenting information; avoiding scientific data;

own point of view of a journalist; interaction between different media; demand proactive social institutions influence of pressure groups.

Key words: social problem, social construction, the role of media in the perception of social problems, media agenda, transmitter of social problems.

Постановка проблеми. Вирішення проблем суспільства – невід’ємна складова соціальної політики будь-якої держави. Прийняття обґрунтованого рішення щодо того, куди саме будуть спрямовуватися державні ресурси, – це простір політичної боротьби різних суб’єктів процесу перетворення складних соціальних обставин на соціальну проблему, які використовують комунікативні технології для досягнення перемоги в цій боротьбі. Не останню роль у цьому процесі відіграють медіа, які можна розглядати не тільки як інститут, який покликаний відобразити соціальну проблему (публічне висвітлення або інтерпретація реальності), а як повноцінного активного співучасника процесу, який може формувати пропозиції до врегулювання соціальних проблем. Усвідомлення певного дискомфорту або складної ситуації як насущної соціальної проблеми тягне за собою пошук її причин і найчастіше пов’язаний із ідентифікацією її носіїв, винних у створенні такого дискомфорту, а також суб’єктів чи інстанцій, що відповідають за її усунення. Ці проблеми в усьому світі і виступають найважливішим предметом для досліджень та політичних рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суб’єктивістська традиція в аналізі соціальних проблем спирається на соціологію соціальної дії М. Вебера. В межах цієї традиції соціальну проблему трактують як таку, що без суб’єктивного визначення не існує. Суб’єктивістська традиція об’єднує підходи “ціннісного конфлікту” (У. Валлер), концепцію стадій соціальної проблеми (Р. Фуллера і Р. Майерса), стигматизації (Г. Беккера, Е. Лемерта), соціального конструкціонізму (М. Спектора, Дж. Кітсьюза). Суб’єктивісти вважають, що соціальної проблеми не існує до тієї миті, поки суспільство не визнало її. Вони зосереджуються на самому процесі перетворення складних соціальних обставин на соціальну проблему та на аналізі ролі й внеску тих соціальних сил, які дотичні до цього процесу. Саме така суб’єктивістська концепція може допомогти прослідкувати, яким чином різні суб’єкти процесу соціальної проблематизації інтерпретують саму проблему, які аргументи вони висувають “на користь” соціальної проблеми, які проекти її регулювання вони пропонують. Однією з найскладніших проблем у галузі

аналізу процесу соціальної проблематизації є те, яку роль відіграють різні суб'єкти в процесі соціального врегулювання проблем, що залежить і від адекватно поставленого діагнозу, і від наявності потенціалу солідарності, і від умінь суспільства в цілому й окремої групи використовувати інформацію для розвитку самостійності у прийнятті соціального рішення.

Для теоретиків актуальними залишаються питання розуміння взаємозв'язку між медіа та соціальними проблемами. С. Хілгартнер та Ч. Боск [1] у своїх дослідженнях пояснюють динаміку росту та падіння рівня актуальності соціальних проблем з погляду конкуренції між ними, яка розвертається на публічних аренах, враховуючи і сучасні медіа. Р. Реншель, П. Лазарсфельд, Р. Мертон в окреслених питаннях досліджень розглядають такі поняття, як “медіа-контролери”, які формують потік повідомлень, встановлюють пріоритети, “наркотизуюча дисфункція медіа”, “моральна паніка” та інші. М. Фішман [3] у своїх працях вивчає “хвилі злочинності”, демонструючи своєрідну конструкцію, що виникає в результаті відповідних практик взаємодії інформаційних інституцій і правоохоронних органів. У ранніх дослідженнях А. Сконфелд, Р. Мейер та Р. Гріффін [7] визначають неоднозначний внесок медіа в конструювання соціальних проблем у контексті ВІЛ/СНІД. К. Кінник, Д. Кругман, Г. Камерон [5] у своїх розвідках намагаються визначити зв'язок між повідомленнями в медіа та рівнем емоційних реакцій аудиторії. Зазначені праці є сумарною методологією процесів конструювання та трансформації соціальних проблем засобами комунікацій.

Мета дослідження – проаналізувати роль засобів масової інформації (медіа) у формуванні ризикогенних проблемних ситуацій всередині соціуму, виходячи з процесуального конструкціоністського підходу до опису соціальної проблеми, що дозволить подати повнішу картину власне соціальної проблеми, зокрема її медіа-формату, а також визначити найефективніші шляхи подолання негативних наслідків.

Виклад основного матеріалу. Процес соціальної проблематизації (перетворення складних соціальних обставин на соціальну проблему, яка потребує політичного втручання), на думку конструкціоністів, проходить декілька стадій. У такому процесі (або типовій історії соціальної проблеми, як це називає американський соціолог Дж. Бест [2, с. 19]), як правило, ідентифікують 6 стадій: висунення заяв-вимог (Claimmaking) – медіа-залучення (Media Coverage) – реакція громадськості (Public Reaction) – політичне втручання у вирішення проблеми (Policymaking) –

практичне соціальне вирішення проблеми (Social Problem Work) – результати втілення політичного курсу (Policy Outcomes).

Контакт більшості членів суспільства з більшою частиною соціальних проблем, як правило, опосередкований засобами масової інформації (медіа), що відіграють подвійну роль у цьому процесі. З одного боку, медіа є відображенням існуючих у суспільстві настроїв, транслюючи скарги, з іншого боку, вони самі беруть активну участь у формуванні (або у формулюванні) цих заяв-вимог-претензій на соціальну проблемність. Зокрема, те, як медіа висвітлюють тему захисту прав дітей-сиріт, впливає на погляди суспільства щодо різних аспектів цієї теми: від ставлення до дітей-сиріт на побутовому рівні до оцінки різних державних проектів, скерованих на пом'якшення існуючої ситуації із захистом прав дітей-сиріт.

Незважаючи на загрозовий характер статистичних даних про поширеність визначених складних соціальних обставин в Україні, не всі вони усвідомлюються населенням як серйозна загроза. Для переважної більшості громадян України, наприклад, діти-сироти залишаються чимось далеким та ізольованим від сьогодення. Інакше кажучи, захист прав дітей-сиріт не входить до числа пріоритетних соціальних проблем українського суспільства.

Причиною такого стану справ, тобто відсутності у теми дітей-сиріт статусу важливої соціальної проблеми, а відповідно і відсутності стурбованості суспільства ситуацією, є, перш за все, те, що зростання чисельності дітей-сиріт і порушення їхніх прав не є важливими інформаційними темами для українських медіа. Питання, яке цікавить дослідників соціальних проблем, полягає в тому, чому одні ситуації викликають стурбованість і визначаються як проблеми, включаються у “порядок денний”, який встановлюється медіа, а інші, не менш загрозові, не проблематизуються [1, с. 18]. Як правило, пріоритетними для формування “порядку денного” є соціальні проблеми тероризму, злочинності, пожеж і техногенних катастроф, масових гострих захворювань і “нових” хвороб, таких як пташиний або свинячий грип. Натомість, алкоголізація населення, домашнє насильство, права дітей-сиріт, утилізація ядерних відходів, незаконне використання насильства співробітниками правоохоронних органів, чисельність та умови утримання в'язнів, проблеми людей з обмеженими фізичними можливостями мінімізовані у денному медіа-порядку українського суспільства.

Зазначені ситуації не представлені в інформаційних медіа, оскільки не відповідають принципам відбору новин. На думку С. Холла [4],

новини – це цікаві, незвичні та/або значимі події, які відбулися за останні 24 години. А ні домашнє насильство, а ні ВІЛ/СНІД, а ні соціальні наслідки високого рівня споживання алкоголю, на відміну від тероризму та злочинності, не відповідають цим принципам. Висвітлення раптових подій значно відрізняється від висвітлення подій, що наступають повільно. Як зауважує Д. Лосік, “основні проблеми, пов’язані з висвітленням лиха, що настає повільно, полягають в тому, як зробити цю подію новиною, як знайти адекватний підхід до ситуації до того, як вона почне висвітлюватися, і як перевизначити її таким чином, щоб аудиторія сприймала її як “серйозну” [6, с. 35].

Інформаційні потоки з різних джерел і каналів, запускають так звані “ретрансляційні соціальні станції” (це можуть бути експерти в конкретній сфері, засоби масової інформації, ділові та політичні кола, групи знайомих і родичів), які, у свою чергу, ініціюють індивідуальні “станції посилення”, приписуючи визначені поведінкові реакції щодо складних соціальних обставин. Вони породжують так звані хвильові ефекти вторинних впливів щодо сприйняття соціальної проблеми.

Припускаємо, що до ключових аспектів посиленого емоційного сприйняття складних соціальних обставин через таку ретрансляційну станцію як медіа, можна віднести:

- фільтрування сигналів (наприклад, тільки частина всіх повідомлень насправді обробляється);
- приписування соціальних цінностей інформації про складні соціальні обставини для того, щоб мати певні соціальні наслідки у сфері управління та політики;
- артикуляція поведінкових намірів терпіти складні соціальні обставини або вживати заходи щодо їхнього політичного врегулювання.

Звичайно, в медіа-середовищі існують норми та стандарти, якими повинні керуватися журналісти, презентуючи ті чи інші ситуації громадськості. Раціональний підхід до опису ситуацій із соціальними проблемами вимагає від журналістів якісного інформування громадськості, тому що це суттєво впливає на оцінку складних соціальних обставин: чим об’єктивніша картина, подана в медіа, тим ризикова інформація зрозуміліша й оцінюється за меншим рівнем, і, навпаки, маловідомі ризики, слабо озвучені в медіа, не сприяють їх раціональному сприйняттю і навіть можуть спонукати до прийняття ризикових рішень у ситуації складних соціальних обставин. А тоді звичайний сезонний грип призводить до поширення панічних настроїв у результаті дії на масову свідомість заголовків на кшталт: “Нам загрожує

страшний грип” (Волинь), “Невідомий грип атакує Галичину” (Галицький кореспондент); “В Україні легенева чума! Влади приховують правду” (Pravda UA); “Епідемія очима лікаря: про що мовчать чиновники” (forpost); “МОЗ прогнозує багато смертей від епідемії грипу в Україні” (tsn).

Ці норми та стандарти у визначений момент можуть суперечити журналістським уявленням про привабливий і зрозумілий текст, якого прагне донести до громадськості конкретний журналіст, якщо він має бажання, щоб його читали, дивились і слухали. Це означає, що у журналістів є певні шаблони, які вони використовують для посилення інформації про соціальну проблему для кращого сприймання такої інформації масовим читачем і глядачем. Саме такі шаблони і керують інформацією про небезпечні соціальні обставини. Використання шаблонів ЗМІ має значення і для швидкості, з якою вони працюють, і для природи самих медіа. Це повинно мати особливі наслідки для реакцій регулюючих органів. У цьому сенсі завданням має бути наближення комунікації щодо соціальної проблеми до процесу прийняття політичних рішень у ситуації ризику.

Розуміння таких шаблонів може бути досягнуто через глибинні інтерв’ю, в яких респонденти (представники ЗМІ, журналісти або редактори видань) у вільний неструктурований або принаймні напівструктурований спосіб розповіли про свій досвід висвітлення подій, які можуть бути небезпечними, а отже, сприйматися як соціальна проблема масовою свідомістю. Таке дослідження в рамках курсу “Методи збору інформації. Ч. II” було проведено студентами-соціологами 4 курсу Національного університету “Львівська політехніка”. Основна мета навчального проекту була – встановити, які чинники, який стиль повідомлення сприймаються журналістами як такі, що підсилюють сприймання ризику та безпеки складних соціальних обставин. Було проведено 15 інтерв’ю з представниками друкованих, теле- і радіо ЗМІ. Всім респондентам у рамках проекту було обіцяно зберегти анонімність.

Тематичний аналіз транскриптів інтерв’ю показав, які чинники журналісти вважають впливовими в процесі інформування глядачів, слухачів, читачів про ризик. У процесі аналізу інтерв’ю виявлено декілька важливих тем, що вказують на впливові в процесі структурування інформації чинники, що формують зміст ризику проблеми та впливають на його сприймання.

“Для посиленого сприйняття соціальної проблеми її слід втілити у “страшну історію”. Існує шаблон “страшної історії”. Страшна історія

пов'язана із загрозою для багатьох людей, у першу чергу, для найбільш незахищених, але цінних для суспільства (в основному маються на увазі діти та вагітні жінки) (“Один приголомшливий плюс таких історій – це включати дітей. Це діє безвідмовно. Тому що батьки впадають у свого роду паніку, це свого роду невидима загроза, яка діє попри бажання стриматись”), загроза в таких історіях є непомітною аж до того моменту, поки вона не проявиться через серйозний, переважно смертельний результат із довгостроковими наслідками. “Страшні історії” вважаються зручними інструментами для привертання уваги масової аудиторії, що частково пояснює їх популярність у журналістів. Респонденти також підкреслювали, що страшні історії – побічний продукт ускладнень, які вони відчують, коли намагаються розповідати історії про проблеми: “Громадськість не розуміє, що таке ризик проблеми. Часто інформація іде в такий спосіб: “це в три рази більш небезпечно”, але громадськість не знає, що початковий ризик (точка відліку) був абсолютно незначним. В три рази більше, ніж НІЧОГО. Часто неможливо отримати це повідомлення у порівнянні” [4].

Часом зміст таких “страшних історій” спрощується для того, щоб полегшити для непрофесійної аудиторії сприймання небезпеки проблеми. Процес спрощення аргументів з приводу соціальної проблеми для того, щоб утримати увагу аудиторії та передати їй, принаймні якусь інформацію, призводить до того, що зникають тонкощі інтерпретації, попередження й відповідні аргументи, а саме так і створюється “страшна” історія. З огляду на час проведення інтерв'ю з журналістами (грудень 2014 р.), коментарі респондентів часто торкалися найнебезпечнішої події в Україні – “АТО”, а також загальної ситуації в україно-російських стосунках. Традиційно достатньо дружні для більшості населення країн поняття “росіянин” – “українець” у ЗМІ мінялися на негативно забарвлені терміни із “страшних історій” – “безбашених казаків”, “чеченів-кадіровців”, з одного боку, і “бандерівців-фашистів” – з другого. До елементів таких страшних історій російських ЗМІ можна віднести “страшилки” про розп'ятих немовлят і згвалтованих тисячами жінок у зоні АТО.

Значення розважальних елементів у поданні інформації. Всі респонденти стверджували, що засоби масової інформації не намагаються “створити сенсацію”, вони скоріше забезпечують інформаційно-розважальний стиль (який іноді тягне за собою перебільшення). Інформаційно-розважальний стиль означає надання інформації в такий спосіб, щоб це було цікаво. Щодо історій, пов'язаних із ризиком,

такий розважальний стиль виключає історії, в яких говориться, що немає ніякого ризику або існує мінімальний ризик. Важливішими будуть історії, які містять опис небезпечної ситуації. Саме такі історії легше доводити до великої кількості людей, вони визнаються більш “новинними” (із більш вдалим інформаційними приводами). Дуже показовими в цьому сенсі, наприклад, є опис романтичних історій за участю учасників АТО, весілля у шпиталі та ін.

Звичайно розважальна цінність знижується, коли опис повторюється. Відповідно, якщо багато разів повторити новину про дуже серйозну небезпеку, це не буде сприйматися як в перше. Один респондент навів приклад: “Якби ми дійсно виявляли турботу про великі небезпеки в нашому житті, ми би змушені були, наприклад, писати про куріння увесь час, тому що куріння – цей найбільший ризик, якому ми піддаємо своє життя сьогодні. І ми пишемо про куріння. Але є природне обмеження у створенні таких історій, скільки ж можна писати про одне і те ж. Ми повинні рухатися вперед. Новини – це прогрес”.

Уникнення медіа “реальної науки”. Всі респонденти погодилися із тим, що ЗМІ, як правило, уникають “справжньої науки” у своїх нарративах. “У більшості “наукових” публікацій у засобах масової інформації дуже мало науки, журналісти не пишуть, які насправді проводились експерименти і не пояснюють, про що насправді йдеться. Ви читаєте буквально “вчені виявили, що... вам видають короткий звіт про щось, де ніколи не говориться, що вчені зробили, як вони це зробили, і чи, насправді, інші люди думають так само”. Повідомлення має бути адаптоване для того, щоб бути прийнятним для конкретної аудиторії журналіста. Так, описуючи воєнні дії в зоні АТО кореспонденти достатньо спрощено коментують конкретні ситуації з точки зору застосування певних видів зброї, хоча насправді тактико-технічні характеристики зброї можуть багато що сказати фахівцеві у спірних ситуаціях (загибель малайзійського літака, бомбардування цивільних об'єктів тощо).

Уникнення наукових деталей може бути пов'язане з тим, що мало хто з журналістів, які пишуть про безпеку у науці чи медицині, має підготовку у відповідних сферах. Цікаво, що ніхто з респондентів не вважав це недоліком. Насправді, вони трактували це як перевагу, оскільки вони спроможні “побачити ліс за деревами”, зосередити увагу на важливих питаннях, і триматися подалі від суто технічних деталей, які “громадськість а ні зрозуміє, а ні потребує”.

Власна точка зору. Всі респонденти визнали, що важливою в процесі комунікації є власна точка зору редактора чи журналіста у виборі

історії, і визначення того, яка лінія нарративу буде прийнятою. Загальноновизнаним є те, що журналісти та редактори можуть поводити себе приязно під час опису ситуації, а можуть бути дуже упередженими в тому, що вони вибирають і як обробляють конкретні історії. Цікаво, було відзначено, що ці упередження відносно добре відомі, а отже, передбачувані.

Інформаційна війна між російськими й українськими ЗМІ – яскравий приклад, як одна і та сама подія може бути подана із зовсім різним (як правило, протилежним) редакційним коментарем (публічний осуд-знущання над українськими полоненими на тлі знищеної російською зброєю маршруткою з цивільними). Подія описується в таких випадках без докладного фактичного опису всіх обставин, які піднімаються власним емоційним коментарем.

Значення взаємодії між ЗМІ. Респонденти підкреслювали, що “рити інформацію” це добре, але “рити інформацію” наодинці нецікаво, цей процес втрачає свою цінність. Було би добре, випередити конкурентів у підходах до опису події, але щоб не бути єдиною людиною, яка повідомляє про це. Один у полі не воїн. Якщо цей професійний код працює, він може пояснити деякі явища з опису соціальних проблем. Ймовірно, що історія про ризик соціальної проблеми посилюється за допомогою так званого “ефекту останнього вагона” (Хтось один відпрацьовує історію, інші підтверджують і розширюють її). Зниження ризику проблемності відбуватиметься там, в тих обставинах, коли журналісти не вірять, що інші будуть повідомляти про цю історію і, таким чином, самі відмовляються робити це.

Роль групи тиску. Респонденти досить чітко визнали, що групи тиску відіграють важливу роль у формуванні історій про ризик проблеми. У деяких сферах групи тиску розцінюються як життєво важливий канал інформації про ризик, оскільки вони контролюють доступ до груп ризику. Якщо газета хоче надати докази того, що людям з інвалідністю X не подобається державна політика, що вони в результаті відчувають себе під загрозою, часто саме група тиску X спроможна знайти людину з інвалідністю X для того, щоб проілюструвати проблему. Контроль над сукупністю таких прикладів, які персоналізують історії, пов’язані з ризиками, і надають їм емоційної забарвленості, є тим важливим елементом, завдяки якому група тиску отримує доступ до медіа.

Висновки. Таким чином, сучасне суспільство як суспільство проблемне має не тільки об’єктивовані складні соціальні обставини, а через

визначених соціальних акторів додає до розуміння ризику соціальної проблеми артикульовані та трансльовані через медіа заяви-вимоги вважати конкретні соціальні обставини “проблемними”. У зв’язку з цим, одним з актуальних завдань соціологічного дослідження соціальних проблем є виявлення ролі різних агентів механізму соціального посилення сприйняття загрози складних соціальних обставин.

Література

1. Хилгартнер С. Рост и упадок социальных проблем: концепция публичных арен / С. Хилгартнер, Ч. Л. Боск // Средства массовой коммуникации и социальные проблемы / сост. И. Г. Ясавеев. – Казань : Изд-во КГУ, 2000. – С. 18–53.
2. Best J. Social problems / J. Best. – W. W. Norton & Company, Inc. – 2008. – 369 p.
3. Fishman, Mark, “Crime Waves as Ideology” / Mark Fishman. – Social Problems. – Vol. 25. – 1978. – Pp. 531–543.
4. Hall S. A world at one with itself / S. Hall // Cohen, S., Young, J. (eds.) The manufacture of news. Beverly Hills : Sage, 1981. – P. 147–156.
5. Kinnick, Katherine, Krugman, Dean, Cameron, Glen, “Compassion Fatigue: Communication and Burnout toward Social Problems”, *Journalism and Mass Communication Quarterly*, Vol. 73, #3 (Autumn 1996), pp. 687–707.
6. Loseke D. *The Buttered Woman and Shelters*. Albany New York: State University of New York Press, 1992.
7. Schoenfeld, A. Clay, Meier, Robert F., and Griffin, Robert J., “Constructing a Social Problems: The Press and the Environment”, *Social Problems*. – Vol. 27. – 1979. – Pp. 38–61.

УДК 378.016

Ковальчук О. В.,
к. пед. н.,
старший викладач кафедри
теорії та технології
соціальної роботи
Інституту соціальної роботи
та управління
Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ НАВЧАЛЬНОЇ ТА ВИРОБНИЧОЇ ПРАКТИКИ В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ БАКАЛАВРА СПЕЦІАЛЬНОСТІ “СОЦІАЛЬНА РОБОТА”

Стаття присвячена практичній підготовці студентів спеціальності “Соціальна робота”. Розкрито особливості організації та проведення практики на різних курсах підготовки майбутнього фахівця. На основі теоретичного аналізу уточнено поняття “компетенції” в контексті проходження практики студентами.

Ключові слова: компетенції, види практики, вимоги до проведення практики.

Статья посвящена практической подготовке студентов специальности “Социальная работа”. Раскрыты особенности организации и проведения практики на различных курсах подготовки будущего специалиста. На основе теоретического анализа уточнено понятие “компетенции” в контексте прохождения практики студентами.

Ключевые слова: компетенции, виды практики, требования к проведению практики.

The article is devoted to practical training of students of specialty “Social work”. The features of organization and practice in different

courses of training future specialist. Based on the theoretical analysis clarified the concept of “competence” in the context of practical training students.

Key words: competencies, practices, requirements for practice.

Актуальність. Інтеграція України в європейське суспільство зумовлює перехід традиційної системи освіти до особистісно-компетентнісної, що ґрунтується на професійних функціях спеціаліста та набутих ним компетенцій у процесі роботи, виходячи з яких розробляється формат освітніх програм. За цих умов велике значення приділяється практичній підготовці студентів.

Метою статті є висвітлити особливості організації та проведення практики на різних курсах підготовки майбутнього фахівця.

Проблемі професійно-практичної підготовки студентів у системі вищої освіти завжди приділялась належна увага, зокрема у працях О. Карпенко, Р. Вайноли, В. Бочарової, Н. Кліменко, А. Ляшенко, В. Поліщука, В. Сластьоніної, Н. Шмельової та ін.; теоретико-методологічні засади соціальної роботи як наукової теорії, навчальної дисципліни та професійної діяльності розглядаються у працях вітчизняних науковців В. Андрущенко, І. Звереві, А. Капської, О. Холостової, О. Яременко й ін.; деякі аспекти професійної підготовки соціального працівника розкривають Л. Долинська, Д. Годлевська, К. Максимова, В. Нор, В. Орленко, О. Шевчук, К. Якубенко та ін.

Виклад основного матеріалу. Підготовка висококваліфікованого фахівця здійснюється на основі освітньо-професійної програми відповідно до певного освітньо-кваліфікаційного рівня, де практична підготовка виступає важливою й обов’язковою ланкою для забезпечення його конкурентоспроможності та можливості працевлаштування на вітчизняному і європейському ринку праці.

Мету практики визначають, як оволодіння студентами сучасними методами, формами організації в галузі їх майбутньої професії, формування у них, на базі одержаних під час навчання в університеті теоретичних знань та практичної підготовки, професійних умінь і навичок для прийняття самостійних рішень під час конкретної роботи в реальних умовах, виховання потреби систематично поновлювати свої знання та творчо застосовувати їх у практичній діяльності.

У свою чергу практика студентів передбачає безперервність і послідовність її проведення при одержанні потрібного достатнього обсягу практичних знань та набуття професійних компетенцій.

Як стверджує М. Головань, поняття “компетенції” фіксує коло заданих зовні цілей і способів діяльності, тобто відображує переважно соціальний бік діяльності суб’єкта. Так, у професійній діяльності компетенція суб’єкта визначається посадовими обов’язками й посадовою інструкцією, а в системі освіти – цілями навчальної діяльності суб’єкта освіти та навчальним планом. Компетенція характеризує явища зовнішні по відношенню до суб’єкта і такі, що є для нього об’єктом опанування [1].

Формування компетенцій здійснюється на основі змісту навчальної програми. Професійні компетенції, зазвичай, мають узагальнений характер, а також визначаються вимогами конкретних професійних стандартів професії.

Російські науковці О. В. Садон, Є. О. Могілевкін у структурі професійних компетенцій виділяють такі компоненти:

- ✓ когнітивний, що розглядає структуру інтелекта;
- ✓ мотиваційний, у якому виділяють життєві установки, професійні інтереси та мотиваційні фактори;
- ✓ особистісний, що висвітлює особистісні характеристики суб’єкта [5, с. 30].

Як зазначається у Листі Міністерства освіти і науки України “Комплекс нормативних документів для розроблення складових системи галузевих стандартів вищої освіти” від 31.07.2008 р. №1/9-484, до структури компетенцій входять соціально-особистісні, загальнонаукові, інструментальні, що відносяться до загальних, та професійні компетенції, які поділяються на загальнопрофесійні та спеціально-професійні [4].

Саме набуття останніх, а саме професійних компетенцій, здійснюється під час проходження практики студентами.

Практична підготовка студентів спеціальності “Соціальна робота” має певні особливості, що пов’язані, перш за все, з процесом професійної самоідентифікації щодо усвідомлення здатності працювати у цій сфері із застосуванням етичних цінностей, прийняттям умов праці.

Підготовка соціального працівника у виші повинна відповідати низці вимог, серед яких [3]:

- розвиток творчої спрямованості особистості студента через посилення творчої складової;
- підготовка до входження в систему професійної діяльності “людина-людина” й успішної адаптації в ній;
- створення умов для навчання методам саморегуляції, самоорганізації, самодисципліни;

- створення умов для формування професійно орієнтованих особистісних якостей і позитивного образу професійного майбутнього як основи професійної самореалізації.

Практика проводиться в органах, установах і організаціях системи соціального захисту населення (центри зайнятості, територіальні центри); охорони здоров’я (корекційно-реабілітаційні, лікувально-профілактичні установи); соціальних службах, кризових центрах, соціальних притулках, центрах допомоги сім’ї та дітям; службах культурного дозвілля (підліткові клуби, будинки дітей і юнацтва та ін.); державних структурах і громадських організаціях.

Варто зазначити, успішній організації практики в значній мірі сприяє тісний взаємозв’язок інституту, кафедри з соціальними службами й організаціями, які є базами проходження практики студентів.

Керівники та спеціалісти соціальних служб (організацій) беруть участь як в організації, так і відповідно у виконанні програми практики. З керівниками баз практик узгоджуються зміст програм, кількість студентів, які направляються в соціальні служби. Такий підхід сприяє наближенню теорії до практики, викликає інтерес у студентів і сприяє акумуляції досвіду. Важливо підкреслити, що підготовка соціального працівника, який працює в конкретній ситуації, з конкретним клієнтом вимагає розуміння нагальних проблем клієнтів, уміння орієнтуватися в певних, швидко мінливих обставинах. У зміст програми практик включаються напрями діяльності, що сприяють виробленню стилю поведінки фахівця, який обумовлений сукупністю особистісних і професійних якостей, ціннісних орієнтацій і інтересів і робить вирішальний вплив на результативність соціальної роботи.

На практиці студенти відпрацьовують методики і технології соціальної діагностики, соціальної адаптації та корекції, за допомогою консультанта проводять бесіди з клієнтами, вчать давати оцінки проблемам клієнта. Вони беруть участь у соціологічних дослідженнях, які дозволяють скласти соціальні портрети окремих категорій громадян. У ході практики студент має можливість проаналізувати стан соціальної роботи з населенням, соціальні програми та проекти. Така діяльність сприяє оволодінню вміннями виявляти потреби і характер соціальної допомоги клієнтам, здійснювати індивідуальний підхід до соціальної роботи.

Навчальний план за освітньо-кваліфікаційним рівнем “бакалавр” спеціальності “Соціальна робота” передбачає багатоступеневу організацію проведення практики, де першим етапом є навчальна професійно-орієнтована практика.

Метою цього виду практики є забезпечення зв'язку отриманих теоретичних знань із дисциплін соціального спрямування з реальним процесом надання соціальних послуг і формування навичок аналізу й узагальнення досвіду організації профілактичної та патронажної роботи.

Слід зауважити, що серед особливостей проведення навчальної професійно-орієнтованої практики I–III курсів є її проходження паралельно з вивченням основних нормативних дисциплін професійної підготовки фахівців соціальної сфери. Вона сприяє співвіднесенню та встановленню взаємозв'язку теоретичних знань, набутих у процесі навчання, та реальної практики соціальної роботи.

Завдання практичної підготовки майбутніх соціальних працівників ми вбачаємо в демонстрації кращих зразків професійної діяльності на прикладі оптимального розв'язання типових завдань і можливостей новаторського, творчого, нестандартного вирішення соціально-педагогічних проблем, у визнанні й пізнанні себе як людини, яка здатна професійно вирішувати проблеми інших людей.

Практична підготовка майбутніх соціальних працівників здійснюється з урахуванням таких принципів: тісного взаємозв'язку між теоретичним навчанням і практичною підготовкою, науково-творчого характеру практичної підготовки, послідовності, наступності, динамічності, поліфункціональності, перспективності, свободи вибору, співробітництва.

Формування професійних компетенцій майбутніх соціальних працівників під час проходження практики передбачає виконання попередньо таких завдань:

- ✓ оволодіння навиками встановлення контакту з клієнтом;
- ✓ засвоєння знань і цінностей у галузі соціальної роботи при проведенні аналізу соціальних проблем, разом із визнанням їхньої взаємопов'язаності, взаємозалежності та зв'язності;
- ✓ оволодінням навиками аналізу та виокремлення структурних компонентів та окремих аспектів діяльності соціального працівника;
- ✓ ознайомлення з сучасними вимогами ведення документації соціальним працівником;
- ✓ ознайомлення з особливостями профілактичної та патронажної роботи.

Таким чином, практична складова професійної підготовки майбутніх соціальних працівників передбачає неперервну, навчальну професійно-орієнтовану та виробничу стажерську практики, що відображають взаємозв'язок набутих теоретичних знань із реальним процесом

надання соціальних послуг на I–III курсах і застосування набутих вмій та навичок в практичну діяльність на IV–V курсах.

У ході навчальної практики I–III курсу студенти осмислюють особливості соціальної роботи з різними категоріями населення, функції соціального працівника, поглиблюють знання з вікової, соціальної психології, теорії соціальної роботи. Вони опановують практичні навички в процесі роботи з документами, спілкування з клієнтами, накопичують уявлення про зміст проблем соціальної роботи.

На IV курсі під час виробничої практики інтегруються знання в галузі технологій соціальної роботи, вивчаються проблеми соціального управління, поглиблюються знання щодо соціального законодавства, організаційних структур соціальної сфери. Мета практики – підготовка студентів до цілісного виконання функцій соціального працівника. Необхідно відзначити, що студенти під час практики проводять експериментальні дослідження в рамках написання курсових і дипломних проектів. Результатом є постійне впровадження результатів досліджень студентів у діяльність соціальних інститутів. У ході практики також відпрацьовуються вміння та навички в галузі соціального консультування, діагностування, проектування; удосконалюються комунікативні вміння, освоюються основи організаційно-управлінської діяльності.

У період практики важливе значення надається навчально-дослідній роботі студентів. Практикантам даються індивідуальні завдання, які стимулюють застосування теорії соціальної роботи. Керівник практики погоджує з керівниками соціальних служб-об'єктів практики порядок її проведення, проводить підготовчу та інструктивно-методичну роботу з керівниками відділів соціальних служб, здійснює координацію діяльності студентів.

Вища базова цінність суспільства – людина, незалежно від її фізичного, професійного, соціального, матеріального статусу. У практичній соціальній роботі активну роль відіграють етичні норми, які є постійним внутрішнім регулюючим фактором професійної діяльності. Діяльність соціального працівника повинна здійснюватися задля справедливості та добра, громадського й особистого блага, відповідати вимогам пануючої в суспільстві моралі, очікуванням суспільства щодо професії та її окремих представників.

Проходження практики сприяє вдосконаленню етичних і професійних якостей соціального працівника, який у процесі надання допомоги проявляє милосердя, участь, розвиває емпатійні якості.

В цілому, проходження практики сприяє формуванню умінь у студентів визначати проблеми індивідів, груп людей з урахуванням їх соціально-психологічних особливостей, аналізувати процес і результати власної праці, використовувати різні методи, технології, інструментарій соціальної роботи у практичній діяльності з різними категоріями клієнтів.

Висновки. Практика студентів передбачає безперервність і послідовність її проведення при одержанні потрібного достатнього обсягу практичних знань та набуття професійних компетенцій відповідно до освітньо-кваліфікаційного рівня.

Література

1. Головань М. Нова педагогічна думка / М. Головань [Електронний доступ]. – № 1. – 2012. – Режим доступу: http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/7681/1/Головань_2012_Нова_пед_думка_1_PDF.pdf. – Назва з екрана.
2. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / Т. Ф. Алексеєнко та ін. ; за заг. ред. проф. І. Д. Звереві ; Ін-т пробл. виховання НАПН України [та ін.]. – 2-ге вид. – К. ; Сімф. : Універсум, 2013. – 535 с.
3. Карпенко О. Г. Теорія і практика професійного становлення соціального працівника : навч. посіб. для студентів ВНЗ / О. Г. Карпенко ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ін-т соц. роботи та упр. – К. : Слово, 2014. – 420 с.
4. Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України від 08.04.1993 р. / Міністерство освіти України // Студент і закон. – № 93. – К. : Четверта хвиля, 1997. – С. 122–137.
5. Садон Е. В. Профессиональные компетенции как психологический фактор деловой карьеры выпускника вуза / Е. В. Садон, Е. А. Могилевкин // Высшее образование сегодня. – 2008. – № 10. – С. 28–32.

УДК 364.044.24

Корж І. А.,
студентка 5 курсу
спеціальності “Соціальна робота.
Правовий захист”
Інституту соціальної роботи
та управління
Національного педагогічного
університету
імені М. П. Драгоманова

Романова Н. Ф.,
науковий керівник,
к. пед. н., доцент
кафедри теорії
та технології соціальної роботи
Інституту соціальної роботи
та управління
Національного педагогічного
університету
імені М. П. Драгоманова

БАГАТОДІТНА СІМ'Я ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У статті проаналізовано специфіку соціальної роботи з багатодітними сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, та зміст соціального супроводу, які здійснюють центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Описано нормативно-правову базу, яка регулює процес соціальної роботи з даною категорією сімей, визначено основні шляхи подолання життєвих труднощів, збереження та підвищення їх соціального статусу. Визначено, що на сьогодні

досить актуальною є потреба у розширенні змісту соціально-педагогічної послуги, з акцентом на посилення виховної функції батьків у багатодітній родині, спрямованої на підвищення рівня взаєморозуміння між членами родини та створення позитивного мікроклімату.

Ключові слова: багатодітна сім'я, об'єкт соціальної роботи, соціальний супровід, складні життєві обставини, соціальна підтримка та соціальний захист, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

В статтю проаналізовано специфіку соціальної роботи з багатодітними сім'ями, котрі опинилися в складних життєвих обставинах, содержание соціального супроводження багатодітних сімей, котрі здійснюють центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Описано нормативно-правову базу, котра регулює процес соціальної роботи з даною категорією сімей і визначені основні шляхи подолання життєвих труднощів, збереження та підвищення їх соціального статусу. Визначено, що на сьогодні достатньо актуальною потребою є розширення содержания соціально-педагогічної послуги, з акцентом на посилення виховної функції батьків в багатодітній сім'ї, спрямованої на підвищення рівня взаєморозуміння між членами сім'ї та створення позитивного мікроклімату.

Ключевые слова: багатодітна сім'я, об'єкт соціальної роботи, соціальне супроводження, складні життєві обставини, соціальна підтримка та соціальна заштита, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

The article analyzes the content of specificity of social work with large families who find themselves in difficult circumstances and content of social support in relation to large families, which was in crisis, performing social centers for families, children and youth. The Law of Ukraine and the Cabinet of Ministers on large families who are in difficult adverbial. This article is focused on the specific content and work with large families. Also, if the family was in difficult adverbial, each family member is entitled to receive social services and social support from the state, as well as the provision of social support social services, skilled workers to improve and challenges of life, conservation and social status.

Key words: large family, the object of social work, social support, difficult life circumstances, social support and social protection, social centers for families, children and youth.

Багатодітна сім'я є важливим соціальним інститутом суспільства, а величезний діапазон і унікальність засобів впливу такої сім'ї на дітей роблять її потужним, незамінним засобом соціалізації та соціального становлення особистості. Проте, останніми роками, у суспільстві все частіше з'являється думка, що багатодітна сім'я – потенційно неблагополучна або асоціальна сім'я. На нашу думку, цей стереотип не є правильним, тому що за сучасної соціально-економічної ситуації багатодітним сім'ям живеться доволі важко, часто вони отримують статус малозабезпечених сімей і саме через це потребують суттєвої допомоги від держави.

Ідеологія пріоритету багатодітної сім'ї, визнання її цінності для життя та розвитку не тільки конкретної людини, але й суспільства у цілому, закріплена в багатьох нормативних документах нашої країни. Згідно із Законом України “Про охорону дитинства” від 26.04.2001 р. № 2402-III, після внесення ряду змін визначено, що багатодітна сім'я – це “сім'я у якій подружжя (чоловік та жінка) перебувають у зареєстрованому шлюбі, разом проживають та виховують трьох і більше дітей, у тому числі кожного із подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує”.

Якщо сім'я опинилася у складних життєвих обставинах, то кожен із членів родини має право на отримання необхідних соціальних послуг або соціальний супровід з боку центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, який здійснюється відповідно до постанов Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)” № 896 від 21.11.2013 р. та “Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах” № 895 від 21.11.2013 р. [4].

Обов'язковою умовою взяття сім'ї чи особи під соціальний супровід є їхня добровільна згода шляхом укладання відповідного договору. Як правило, така соціальна робота спрямована на подолання проблем і відновлення виховного та соціального потенціалу батьків й створення сприятливих умов для розвитку їхніх дітей.

Про актуальність даної проблематики свідчать дані річного аналітичного звіту про діяльність Київського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді за 2013 р., де зазначається, що протягом року на обліку під соціальним супроводом перебувало 5432 сім'ї,

які виховували 8744 дітей. Найбільш поширені складні життєві обставини пов'язані з інвалідністю дітей (592 сім'ї, де виховується 887 дітей); насильство у сім'ї (490 сімей, де виховується 685 дітей) і зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї (2373 сім'ї, де виховується 3986 дітей) [1].

Проте, окремого визначення проблематики багатодітних сімей у даному документі не зазначено, тобто соціальні заклади цю категорію клієнтів окремо не визначають, що свідчить про актуальність нашої роботи.

Основна **мета статті** – проаналізувати сутність соціальної роботи з багатодітними сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах і знаходяться під соціальним супроводом, та визначити основні шляхи подолання життєвих труднощів.

Відповідно до мети, визначено такі **завдання дослідження**:

1. Визначити специфіку соціальної роботи з багатодітними сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах.

2. Розкрити зміст соціального супроводу щодо багатодітних сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, які здійснюють центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Отже, вивчення проблем і потреб багатодітних сімей є надзвичайно актуальним для соціальної роботи завданням. Нині є цілий ряд наукових доробок, які присвячені дослідженням функціонування багатодітної сім'ї, що дозволяє надати розгорнуту характеристику її функціонування, тенденцій розвитку та особливостей сімейного виховання.

Ґрунтовну теоретичну розробку проблеми надання соціальної допомоги багатодітним родинам здійснили такі сучасні науковці у сфері соціальної роботи, як А. Й. Капська, О. В. Безпалько, Л. І. Мигович, С. В. Толстоухова, І. М. Трубавіна та ін. [2].

Про надання послуг потерпілим від насильства в сім'ї та законодавчий аспект вирішення цієї проблематики йдеться у роботах В. М. Левченко, Н. Ф. Романової, Т. В. Семигіної [5].

Дослідники стверджують, що багатодітна сім'я має складну структуру, що характеризується як позитивними, так і негативними рисами, де має місце різна система виховання та принципи взаємодії між членами родини. Оскільки багатодітна сім'я виховує трьох та більше дітей, то її слід вважати найбільш оптимальною соціальною системою, яка відповідає потребам суспільства. Саме дана система дозволяє всім членам родини відчувати широку гаму родинних почуттів і

краще виконувати функцію підготовки дітей до труднощів дорослого життя, пов'язаних із різними проблемами: житловою, матеріальною, професійною, здоров'я та освіти, організації відпочинку, взаєморозуміння тощо.

Людина починає своє життя в сім'ї, тому спочатку сім'я є єдиною, а пізніше – однією з найбільш важливих соціальних груп, в яку включений кожен суб'єкт сімейної системи, але, в першу чергу, – діти. Отже, кожна сім'я має визначальний вплив на розвиток особистості. Якщо її вплив позитивний, то процес соціалізації дитини відбувається успішно, якщо ж негативний, то виникають проблеми, які пов'язані із соціальною дезадаптацією й успішною інтеграцією в соціум.

Загалом, кожна сім'я повинна знати свої основні функції, аби свідомо нести відповідальність за їх виконання. Мова йде про такі функції, як: матеріально-економічна (бюджет сім'ї, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві, набуття професії, відновлення втрачених на виробництві сил); житлово-побутова (забезпеченість житлом, ведення домашнього господарства, організація побуту); репродуктивна (продовження роду); комунікативна (створення сприятливого сімейного мікроклімату, внутрішньосімейне спілкування, взаємостосунки сім'ї, контакт із засобами масової інформації, літературою, мистецтвом); виховна (формування особистості дитини, передача їй соціального досвіду); рекреаційна (організація вільного часу та відпочинку) [5].

Структура різних функцій сім'ї змінюється відповідно до ступеня розвитку суспільства. Якщо раніше сім'ю створювали, передусім, для продовження роду і вона була економіко-господарчою одиницею суспільства, то зараз на перший план виходять соціально-психологічні аспекти функціонування сім'ї. Зокрема, найголовнішою функцією сім'ї тепер визнається емоційна підтримка (близькість, задоволення членів сім'ї у взаємній повазі й любові), психологічний захист, спільне проведення дозвілля, взаємне духовне збагачення.

Аналітичний огляд багатьох досліджень свідчить, що ряд сімейних функцій багатодітна сім'я не завжди здатна виконувати ефективно, в першу чергу, виховну функцію (формування особистості дитини), функцію передачі культурних цінностей і сімейних традицій та функцію соціалізації дитини (виконання соціальних ролей), оскільки саме формування співіснування батьків суттєво обмежує вищезазначені функції або взагалі вони не є актуальними.

На вирішення зазначеної проблеми спрямовані дії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді шляхом надання відповідних

соціальних послуг. Так, згідно із Законом України “Про соціальну роботу з сім’ями, дітьми та молоддю” від 21.06.2001 р. № 2558-III, кожна сім’я має право на отримання безкоштовних соціальних послуг за умови, якщо вона дає свою згоду на проведення соціального супроводу з боку соціальних працівників. У даному Законі вказано, що соціальний супровід – це вид соціальної роботи, спрямованої на забезпечення оптимальних умов життєдіяльності сім’ї, дітей та молоді, шляхом надання необхідних соціальних послуг, допомоги та здійснення відповідних заходів.

Облік багатодітних сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, ведеться центром соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді. Серед найбільш поширених проблем, які провокують складні життєві обставини, практики визначають: зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім’ї, насильство в сім’ї, малозабезпеченість і проблеми, пов’язані зі станом здоров’я когось із членів родини. Такі дані свідчать про потребу посилити ефективність соціально-педагогічної послуги, в аспекті соціальної освіти батьків щодо виховання дітей та пошуку ефективної взаємодії.

Слід зазначити, що чинне законодавство передбачає цілий ряд дій, якщо виникає загроза життю чи здоров’ю дитини або мають випадки насилля чи жорстокого ставлення з боку батьків чи інших членів родини. Якщо така ситуація має місце, то фахівець із соціальної роботи негайно, в телефонному режимі, повідомляє службу у справах дітей і відповідний підрозділ органів внутрішніх справ. Після здійснення екстреного втручання аналізуються обставини, що призвели до виникнення такої ситуації для планування та проведення подальшої роботи із багатодітною сім’єю [3].

Для забезпечення належного рівня соціального супроводу багатодітних сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, та вдосконалення діяльності фахівців із соціальної роботи не рідше одного разу на три місяці проводиться супервізія. Для її проведення призначається працівник центру соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді, який за рівнем кваліфікації може виступати експертом з даної проблематики.

Виявлення багатодітних сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, здійснюється фахівцями із соціальної роботи шляхом відвідування, розгляду наданої інформації, поданої іншими суб’єктами соціальної роботи і особистих звернень таких сімей. Під час відвідування багатодітної сім’ї фахівці із соціальної роботи проводять

оцінку її потреб у наданні соціальних послуг, обстеження (за згодою) матеріально-побутових умов, визначають методи соціальної роботи.

У разі звернення до центру соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді багатодітної сім’ї, яка перебуває у складних життєвих обставинах, центр оцінює її потреби у наданні соціальних послуг та інформує про виплати, здійснює соціальний супровід і надає соціальні послуги, тобто враховується весь цикл надання соціальної допомоги: від моменту інформування до моменту вирішення проблеми чи складної життєвої обставини усіх членів багатодітної родини [4].

Строк здійснення соціального супроводу визначається індивідуально для кожної багатодітної сім’ї, яка перебуває у складних життєвих обставинах, зокрема з урахуванням гостроти проблеми, ступеня функціональної спроможності самостійно мінімізувати негативні наслідки або повністю подолати складні життєві обставини, рівня розвитку зв’язків із соціальним оточенням і не повинен перевищувати шести місяців.

Фахівець із соціальної роботи, який здійснює соціальний супровід багатодітної родини, формує її особову справу за відповідною формою, яка затверджена Кабінетом Міністрів України та враховує усі особливості цієї діяльності. Слід зазначити, що відповідно до вищезазначених документів, фахівець із соціальної роботи відвідує сім’ю щотижня, протягом двох місяців після прийняття рішення про здійснення її соціального супроводу, а в подальшому – відповідно до меж, які зазначені у плані соціального супроводу. Строк надання такої підтримки визначається окремо для кожної сім’ї та не може становити менше двох місяців. Сім’я обов’язково інформується про її подальшу підтримку після завершення соціального супроводу, що сприяє закріпленню результатів, які були досягнуті членами родини щодо вирішення своїх складних життєвих обставин [4].

Отже, ми дійшли до **висновку**, що на сьогодні достатньо актуальною залишається потреба в розширенні змісту соціально-педагогічної послуги, з акцентом на посилення виховної функції батьків у багатодітній родині, спрямованої на підвищення рівня взаєморозуміння між членами родини та створення позитивного мікроклімату. Враховуючи це, вважаємо, що *перспективною темою подальших досліджень* є вивчення інноваційних методик соціальної роботи, націлених на розширення змісту соціально-педагогічної послуги з метою посилення виховної функції батьків у багатодітній родині, та шляхи їх запровадження у центрах соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді.

Література

1. Інформаційно-аналітичний звіт мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді м. Києва, 2013. – 93 с.
2. *Капська А. Й.* Соціальна робота : навч. посіб. / А. Й. Капська. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 328 с.
3. Наказ Кабінету Міністрів України “Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї” № 3131/386 від 07.09.2009 р.
4. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Порядку виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб)” № 896 від 21.11.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://allrefs.net/c4/3zlmw/p16/>. – Назва з екрана.
5. *Романова Н. Ф.* Вивчення вітчизняної практики надання послуг потерпілим від насильства в сім'ї / Н. Ф. Романова, Т. В. Семигіна, В. М. Левченко // Соціальна робота в Україні: теорія і практика : науково-методичний журнал. – 2008. – № 4. – С. 70–84.

УДК 364.2

Савельєва М. Ю.,
студентка 5 курсу
спеціальності “Соціальна робота.
Практична психологія”

Савельчук І. Б.,
науковий керівник,
к. пед. н., доцент
кафедри теорії
та технології соціальної роботи
Інституту соціальної роботи
та управління
Національного педагогічного
університету
імені М. П. Драгоманова

СОЦІАЛЬНИЙ ПАТРОНАЖ У СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

У статті розглядається одна із форм соціальної роботи з людьми похилого віку – соціальний патронаж. Розкрито теоретичний зміст та особливості соціального патронажу. Визначені основні етапи здійснення соціального патронажу людей похилого віку закладами соціального обслуговування. Окреслено основні послуги які відповідно до потреб клієнта надає територіальний центр.

Ключові слова: людина похилого віку, соціальний захист, соціальне обслуговування, патронаж, соціальний патронаж, соціальне обслуговування вдома.

В статті розглядається одна з форм соціальної роботи з людьми пожилого віку – соціальний патронаж. Розкрито теоретичне содержание і особливості соціального патронажа. Визначені основні етапи реалізації соціального патронажа людей пожилого віку в закладах соціального обслуговування. Визначені основні послуги, які в відповідності з потребами клієнта надає територіальний центр.

Ключові слова: *пожилой человек, социальная защита, социальное обслуживание, патронаж, социальный патронаж, социальное обслуживание на дому.*

This article discusses a form of social work with older people – based care. Reveals the theoretical content and features based care. The main stages of the implementation of social patronage elderly social care institutions. The basic services that meet the needs of the client provides the Regional Center.

Key words: *elderly people, social protection, social services, welfare, social welfare, social services at home.*

Ситуація розвитку українського суспільства на межі ХХ та ХХІ століть характеризується кардинальними соціально-економічними, політичними, демографічними змінами, які знайшли своє відображення у сфері соціального захисту людей пожилого віку [5, с. 1].

Соціальний захист – це комплекс економічних, соціальних і правових гарантій для громадян пожилого та старечого віку, що базуються на принципах людинолюбства і милосердя по відношенню до нужденних членів суспільства з боку держави.

Сьогодні однією з найактуальніших проблем соціального захисту громадян пожилого віку є їх соціальне обслуговування [8].

Соціальне обслуговування – це сукупність соціальних послуг, які надаються громадянам пожилого та старечого віку в домашніх умовах або спеціалізованих державних і муніципальних установах. Воно включає в себе соціально-побутову допомогу та морально-психологічну підтримку [4, с. 78].

Так, відповідно до статті 35 Закону України “Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян пожилого віку”, громадяни пожилого віку мають право на соціальне обслуговування, яке включає надання різних послуг щодо підтримання їх життєдіяльності та соціальної активності.

Людина пожилого віку, яка не може самостійно пересуватися або за станом здоров’я потребує постійного догляду, має право на особливу

увагу суспільства. Тому в Україні нині функціонують 319 будинків-інтернатів, 24 геріатричних пансіонатів, 744 територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг), а також 9 спеціальних житлових будинків для ветеранів війни та праці з комплексом служб соціально-побутового призначення та цілодобовим медичним доглядом [5].

Питаннями вивчення проблем та особливостей людей пожилого віку і специфіки соціальної роботи з ними займалися такі вітчизняні науковці: О. В. Безпалько, М. В. Єрмолаєва, І. Д. Зверева, І. Б. Іванова, Т. І. Коленіченко, А. Й. Капська, А. С. Лобанова, Л. Т. Тюття, С. Я. Харченко та ін. Дослідниками, які розкривають сутність соціального патронажу, є: Л. С. Алексеева, Н. Ф. Басов, Т. О. Голубенко, Л. В. Мардахаєв, І. І. Осипова, А. М. Панов, Є. І. Холостова та ін.

Багатогранність наукових досліджень із зазначеної теми дає можливість цілісно поглянути на проблему старіння індивіда та забезпечити їм належний рівень соціального обслуговування, що і визначає актуальність нашої роботи.

Мета статті – теоретично обґрунтувати процес здійснення соціального патронажу людей пожилого віку в умовах територіального центру соціального обслуговування.

Відповідно до мети, визначено такі завдання:

1. Визначити основні аспекти соціального патронажу в системі соціального захисту людей пожилого віку.

2. Розглянути специфіку надання соціального патронажу людям пожилого віку в умовах територіального центру соціального обслуговування.

Зміна соціального статусу людини в старості, викликана насамперед припиненням або обмеженням трудової діяльності, трансформацією ціннісних орієнтирів, самого способу життя та спілкування, а також виникненням різних утруднень як у соціально-побутовій, так і в психологічній адаптації до нових умов, диктує необхідність вироблення і реалізації специфічних підходів, технологій, форм і методів соціальної роботи з літніми людьми [7, с. 53–54].

Соціальною технологією такого рівня є *соціальний патронаж*, як діяльність із надання адресної підтримки й різноманітних соціальних послуг, що надаються на тривалій основі клієнтам, які потрапили у складну життєву ситуацію, які об’єктивно не володіють здатністю, або втратили можливість, самостійно її перебороти.

Патронаж наразі займає одне з основних місць у соціальному обслуговуванні людей пожилого віку та інвалідів, які перебувають в

домашніх умовах, позбавлені допомоги своїх близьких і нездатні до пересування та самообслуговування. *Патронаж* – це індивідуальна діяльність фахівця, завдяки якій клієнт, над яким встановлюється патронаж, отримує від служби конкретну допомогу і підтримку, покликання мобілізувати та підвищувати його адаптаційні можливості [1, с. 19].

Отже, під соціальним патронажем ми розуміємо одну із форм роботи соціального працівника, яка проявляється в наданні адресної соціальної допомоги вдома з адаптивно-реабілітаційними цілями, яка дозволяє налагоджувати й підтримувати тривалі зв'язки з клієнтом, своєчасно виявляти проблемні ситуації, надавати термінову (економічну, соціально-побутову, лікувально-профілактичну, соціально-педагогічну, психологічну, правову та ін.) допомогу.

Виступаючи одним з аспектів соціального патронажу, соціальний патронаж людей похилого віку, змістом якого є створення умов для задоволення потреб до самостійного життя, вбирає в себе ознаки інших аспектів патронажу – соціально-економічного, правового, медичного, психологічного, що дозволяє говорити про комплексність соціальної допомоги [1, с. 9–10].

Соціальне обслуговування вдома – це один з основних видів соціальної роботи з літніми людьми. Його основна мета – максимально продовжити перебування громадян похилого віку у звичному для них середовищі проживання, підтримати їх особистість і соціальний статус, захистити їх законні права та законні інтереси [2, с. 57].

Відділення соціальної допомоги вдома є структурним підрозділом територіального центру соціального обслуговування, призначене для надання соціально-побутової, медичної, психологічної й інших видів допомоги самотнім непрацездатним громадянам похилого віку. Відділення соціальної допомоги вдома надає такі соціальні послуги:

- 1) приготування (допомога в приготуванні) їжі вдома, годування, доставка гарячих обідів;
- 2) придбання та доставка товарів з магазину або базару, доставка книг, газет, журналів, медикаментів за кошти громадян, які обслуговуються;
- 3) виклик лікаря, надання допомоги в проведенні періодичних медичних оглядів і госпіталізації, відвідування хворих у закладах охорони здоров'я, організація консультацій лікарів та інших спеціалістів;
- 4) допомога в прибиранні приміщення, дотриманні особистої гігієни;

5) оформлення документів на отримання субсидій на оплату житлово-комунальних послуг та інших видів соціальної допомоги, внесення платежів;

6) читання преси;

7) допомога в обробі присадибних ділянок;

8) оформлення документів на санаторно-курортне лікування, влаштування до будинку-інтернату чи стаціонарного відділення територіального центру, геріатричного будинку-інтернату, пансіонату для ветеранів війни і праці, психоневрологічного інтернату, будинку для ветеранів, інших соціальних закладів;

9) сприяння у забезпеченні необхідними технічними та іншими засобами реабілітації;

10) створення умов для посильної праці, організації трудової терапії вдома;

11) інші соціальні послуги [6, с. 110–112].

У патронажі бере участь не один фахівець, а команда, або, як її ще називають, бригада, ролі в якій розподіляються залежно від професійних схильностей, пристрастей і переваг, а також досвіду та компетентності кожного її члена. Мінімальне число фахівців, які здійснюють патронаж, – три, максимальне – п'ять. Один соціальний робітник обслуговує від 10 до 14 осіб.

Основні етапи здійснення соціального патронажу людей похилого віку закладами соціального обслуговування в умовах територіального центру:

I етап. Надходження інформації.

II етап. Первинне обстеження та визначення ступеня потреб у соціальних послугах.

III етап. Комплексне обстеження.

IV етап. Планування заходів по догляду.

V етап. Виконання плану заходів.

VI етап. Контроль виконання заходів по догляду [7, с. 178].

Схематично здійснення соціального патронажу в системі соціального обслуговування людини похилого віку подано на рис. 1.

У суспільстві існує частка населення, яка потребує допомоги держави у вигляді створення та функціонування територіальних центрів соціального обслуговування будинків для людей похилого віку, й особливої уваги заслуговує обслуговування пенсіонерів вдома. Адже саме заклади такого типу стають вкрай необхідними у складний період життя, коли настає фізична неспроможність або інвалідність.

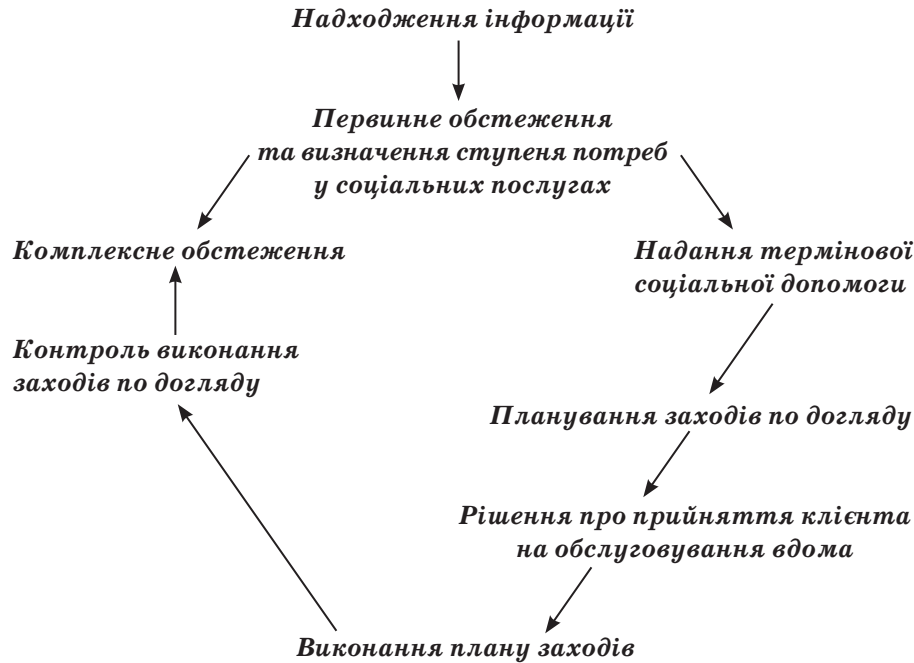

Рис. 1. Здійснення соціального патронажу соціальним працівником в системі соціального обслуговування людини похилого віку

Отже, аналізуючи вищесказане, ми дійшли висновку, що здійснення соціального патронажу людей похилого віку закладами соціального обслуговування – це досить розгалужена та складна система, яка спрямовує свою діяльність на те, щоб життя людини похилого віку було гідним, забезпеченим і приносило задоволення. Патронаж в соціальній роботі з людьми похилого віку відіграє досить велике значення.

Патронаж як одна зі стадій і складових соціального обслуговування людей похилого віку виражається в наданні конкретної допомоги (соціальної, педагогічної, психологічної, юридичної, медичної, економічної, посередницької).

Перспективною темою подальших досліджень є вдосконалення системи соціального патронажу людей похилого віку. Ми вважаємо, що робота соціального працівника, який здійснює соціальний патронаж людей похилого віку, має направляти свою діяльність на те,

щоб клієнти були не об'єктом соціально-психологічного, соціально-педагогічного впливу, а активними учасниками свого життя, здатними не “доживати свій вік, а жити повноцінним життям”.

Література

1. Алексеева Л. С. и др. Адресный социальный патронаж семьи и детей : науч.-метод. пособие / Л. С. Алексеева, В. Ю. Меновщиков, Н. Г. Осухова ; Государственный НИИ семьи и воспитания и др. – М. : Государственный НИИ семьи и воспитания, 2000. – 159 с.
2. Антонова В. Н. Социальная работа с различными категориями населения : учебное пособие / В. Н. Антонова. – Якутск : Якутский гос. ун-т им. М. К. Аммосова, 2001. – 60 с.
3. Голубенко Т. О. Основи патронажної роботи з людьми похилого віку : методичний посібник / Т. О. Голубенко. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – 174 с.
4. Колініченко Т. І. Соціальне обслуговування як одна із форм соціальної роботи з людьми похилого віку / Т. І. Колініченко // Соціальна робота в Україні: теорія і практика : науково-методичний журнал. – 2009. – № 1. – С. 77–83.
5. Мацкевич Ю. Р. Підготовка соціальних педагогів до роботи з людьми похилого віку : автореф. канд. пед. н. : спец. 13.00.05 / Ю. Р. Мацкевич ; Луганський держ. педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2003. – 20 с.
6. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів : науково-навч. метод. посібник для студентів, магістрантів, аспірантів та спеціалістів у галузі соціальної педагогіки, соціальної роботи / С. Я. Харченко, М. С. Кратінов, Л. І. Воховський та ін. – Луганськ : “Альма-матер”, 2003. – 198 с.
7. Социальное обслуживание пожилых людей и инвалидов на селе: инновационные формы и методы / отв. ред. И. Н. Бондаренко, А. Н. Дашкина. – М., 2008. – 209 с.
8. Яцемирская Р. С. Социальная геронтология / Р. С. Яцемирская, И. Г. Беленькая. – М. : ВЛАДОС, 1999. – 224 с.

УДК 364.442.24

*Сідлецька Л. І.,
студентка 5 курсу
спеціальності "Соціальна робота.
Практична психологія"
Інституту соціальної роботи
та управління
Національного педагогічного
університету
імені М. П. Драгоманова*

*Савельчук І. Б.,
науковий керівник,
к. пед. н., доцент
кафедри теорії
та технології соціальної роботи
Інституту соціальної роботи
та управління
Національного педагогічного
університету
імені М. П. Драгоманова*

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З СІМ'ЯМИ, ЯКІ МАЮТЬ СКЛАДНІ ЖИТТЄВІ ОБСТАВИНИ

У статті розглянуті соціальна робота з сім'єю у складних життєвих обставинах, характеристика сім'ї, її функції, форми роботи, які застосовуються з такими сім'ями. Розкрито структуру та динаміку сім'ї, види соціальної роботи з сім'єю у складних життєвих обставинах.

***Ключові слова:** соціальна робота, складні життєві обставини, соціально-психологічна допомога, проблеми, соціальна служба, соціаль-*

ний супровід, соціальна підтримка сім'ї, технології соціальної роботи, внутрішньосімейні стосунки, морально-етичні потреби, девіантна поведінка в сім'ї та суспільстві, індивідуальна робота з сім'єю, стреси, соціалізація, благополуччя, самореалізація, саморозвиток, соціальне інспектування сім'ї.

В статті розглянута соціальна робота з сім'єю в складних життєвих обставинах, характеристика сім'ї, її функції, форми роботи, які застосовуються з такими сім'ями. Розкрито структуру та динаміку сім'ї, види соціальної роботи з сім'єю в складних життєвих обставинах.

***Ключевые слова:** социальная работа, сложные жизненные обстоятельства, социально-психологическая помощь, проблемы, социальная служба, социальное сопровождение, социальная поддержка семьи, технологии социальной работы, внутрисемейные отношения, морально-этические потребности, девиантное поведение в семье и обществе, индивидуальная работа с семьей, стрессы, социализация, благополучие, самореализация, саморазвитие, социальное инспектирование семьи.*

In this article the social work with families in crisis, family characteristics, its functions, forms of work applicable to such families. The structure and dynamics of family types of social work with families in difficult circumstances.

***Key words:** social work, difficult life circumstances, social and psychological assistance, problems, social service, social support, social support for families, technology, social work, family relationships internally, ethical requirements, deviant behavior in the family and society, individual work with the family, stress, socialization, welfare, self-realization, self-development, social inspection families.*

***Актуальність.** Сьогодні тривожним для українського суспільства є те, що значна частина сімей потребує соціально-психологічної допомоги через проблеми, які виникають як між членами сім'ї, так і між сім'єю та її зовнішнім оточенням. Зростання кількості сімей у складних життєвих обставинах обумовлено тим, що вони не можуть самостійно подолати або мінімізувати негативний вплив, зокрема, таких обставин: жорстоке поводження з дитиною в сім'ї; відсутність постійного місця роботи у працездатних членів сім'ї (особи); відсутність житла, призначеного та придатного для проживання; відбування покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, взяття*

під варту одного із членів сім'ї (особи); насильство в сім'ї (в тому числі щодо дитини); тривала хвороба; встановлена інвалідність (у тому числі дітей); вроджені вади фізичного та психічного розвитку; малозабезпеченість, безробіття одного із членів сім'ї (особи), що негативно впливає на виконання батьківських обов'язків, призводить до неналежного утримання дитини та догляду за нею; спосіб життя, внаслідок якого один із членів сім'ї (особа) частково або повністю не має здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте життя та брати участь у суспільному житті; ухиляння батьків від виконання обов'язків із виховання дитини; відібрання у батьків дитини без позбавлення батьківських прав; стихійне лихо; дискримінація осіб та/або груп осіб [2].

Актуальність обраної теми полягає в тому, що за цих обставин, коли у суспільстві спостерігається тенденція збільшення сімей у складних життєвих обставинах, від спеціалістів соціальних служб вимагається досконале володіння технологіями соціальної роботи з цією категорією клієнтів, уміння врегулювати негативні процеси у сім'ї специфічними методами та засобами впливу, адекватними індивідуальним особливостям випадків, з якими доводиться працювати. Підґрунтям для такої роботи є програма “Соціальний супровід сім'ї у складних життєвих обставинах”. Оскільки головне – зберегти цілісність сім'ї, її родинні почуття, зв'язки, то повинна здійснюватися тривала соціальна робота, в тому числі і соціально-інформаційна, яка спрямована на підвищення культури батьків, бо в будь-якій сім'ї з низькою культурою, особливо міжособистісних відносин, формування особистості дитини не може відбуватись вдало.

Мета статті: вивчити та теоретично обґрунтувати особливості, види, зміст і методи соціальної роботи з сім'єю у складних життєвих обставинах, надати рекомендації щодо її покращення.

Завдання статті: здійснити теоретичний аналіз дослідження проблеми сім'ї у складних життєвих обставинах у науковій літературі; виявити характерні ознаки, типи, риси, особливості таких сімей; розкрити соціальні, психологічні, економічні причини неблагополуччя в сім'ї; проаналізувати роботу з сім'ями у складних життєвих обставинах в Україні.

Сучасна сім'я наразі опинилася у важких умовах. Суспільство повинно непокоїти: до яких наслідків призведе її кризовий стан, як він впливатиме на сімейні відносини, особливо в різних типах сімей у складних життєвих обставинах, а саме на виховання в них дітей.

Сім'я з дітьми, яка опинилася у складних життєвих обставинах, розглядається як сукупність осіб, серед яких є хоч одна дитина віком

до 18 років, які проживають разом і пов'язані спільним побутом, взаємними правами й обов'язками.

Згідно з наказом “Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах” від 12 липня 2006 р. за № 824/12698 до категорії сімей, які мають складні життєві обставини, належать:

- сім'ї з дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах і не спроможні подолати їх самостійно у зв'язку з інвалідністю батьків або дітей, вимушеною міграцією, наркотичною або алкогольною залежністю одного із членів сім'ї, його перебуванням у місцях позбавлення волі, ВІЛ-інфекцією, насильством у сім'ї, безпритульністю, сирітством, зневажливим ставленням і негативними стосунками у сім'ї, безробіттям одного із членів сім'ї, якщо він зареєстрований у державній службі зайнятості, як такий, що шукає роботу;

- сім'ї, у яких існує ризик передавання дитини до закладів для дітей-сиріт і дітей, які позбавлені батьківського піклування;

- неповнолітні одинокі матері (батьки), яким потрібна підтримка;

- сім'ї, члени яких перебували чи перебувають на державному утриманні.

Водночас термін “складні життєві обставини”, визначений Законом України “Про соціальні послуги”, вміщує значно ширший перелік життєвих обставин, що порушують нормальну життєдіяльність особи: інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку із старістю або станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний або психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа, соціальне становище, життєві звички і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самостійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті тощо.

Отже, складними життєвими обставинами можна назвати такі несприятливі для людини події, життєву скруту, коли їй особливо важко, і коли вона об'єктивно потребує сторонньої допомоги, в тому числі і від держави, суспільства, громади, від найближчого оточення, щоб упоратися з цими обставинами і відновити свою нормальну життєдіяльність [6].

На сьогодні проблемою вивчення сімей у складних життєвих обставинах займалися такі вітчизняні дослідники, як А. Іванцова, І. Трубавіна, М. Плоткін, В. Торохтій, В. Целуйко, І. Клемантович, М. Буянов,

а також зарубіжні дослідники Е. Ейдемільер, В. Юстіцкіс, Дж. і М. Пауль та ін.

М. Плоткін, ділить сім'ї у складних життєвих обставинах на чотири категорії: конфліктна, аморальна, педагогічно невлаштована й асоціально-альна [4, с. 16].

Найважливішими характеристиками сім'ї є її *функції*, серед яких виділяють такі, як:

- *виховна* (сім'я задовольняє індивідуальні потреби чоловіка та жінки в материнстві та батьківстві, у контактах із дітьми, їх вихованні та можливості реалізувати себе в дітях; забезпечує соціалізацію дітей і підготовку нових членів суспільства);

- *господарсько-побутова* (сім'я задовольняє матеріальні потреби, що сприяє збереженню соматичного здоров'я, відновленню затрачених у різних видах діяльності фізичних сил);

- *емоційна* (сім'я задовольняє потребу в симпатії, повазі, визнанні, емоційній підтримці, психологічній захищеності, сприяє збереженню психічного здоров'я, емоційній та особистісній стабільності);

- *духовного спілкування* (сім'я задовольняє потребу в спільному проведенні дозвілля, сприяє духовному збагаченню й розвитку членів сім'ї);

- *первинного соціального контролю* (сім'я забезпечує виконання соціальних норм членами сім'ї).

Реалізуючи свої функції, сім'я задовольняє окремі найважливіші природні потреби людини, а з іншого боку, дає можливість людині досягнути цілей у спілкуванні, особистісному та духовному зростанні. Найважливішою особливістю сімейних функцій є їхня комплексність, заснована на взаємодії родичів. Кожна потреба, яка задовольняється сім'єю, може бути реалізована і без участі членів родини, але тільки у сім'ї ці потреби можуть бути задоволені комплексно й оптимально. В основі порушення функцій сім'ї можуть лежати найрізноманітніші фактори: дисгармонія в інтимних стосунках, психологічна несумісність подружжя, відсутність навичок і низька культура спілкування, погані умови життя і т. п. [7].

Для соціальних працівників, які допомагають родині, важливо спиратися на сучасні теоретичні концепції, зокрема, уявлення про структуру та динаміку сім'ї.

Так, структура сім'ї – це не тільки склад її членів, а й сукупність їх взаємовідносин, для якої характерні відносини домінантності-підкоряння, і певна психологічна відстань між членами сім'ї. Порушення

структури сім'ї ускладнює або перешкоджає виконанню її функцій, що також веде до появи різних розладів і ускладнень [7].

Динаміка сім'ї – це зміни її структури та функцій залежно від етапів життєдіяльності.

Соціальну роботу із сім'ями прийнято розподіляти на такі види:

- екстрені дії, спрямовані на виживання родини (термінова соціальна допомога, надання притулку, негайне вилучення з родини дітей, які зазнають жорстокого ставлення, перебувають у небезпеці чи залишені без піклування батьків);

- діяльність, спрямована на підтримку стабільності родини;

- заходи, спрямовані на соціальний розвиток родини та її членів.

Отже, зусилля держави, громадськості повинні бути спрямовані на благополуччя та добробут сім'ї, створення умов для захисту її прав у суспільстві й прав її членів у самій родині. Тільки в цьому випадку сім'я буде здатна до саморозвитку, а її члени – до самореалізації [3].

Соціальна робота з сім'єю у складних життєвих обставинах – це система взаємодії соціальних органів держави, суспільства та сім'ї, спрямована на поліпшення матеріально-побутових умов життєдіяльності сім'ї, розширення її можливостей у здійсненні прав і свобод, визначених міжнародними та державними документами, забезпечення повноцінного фізичного, морального й духовного розвитку всіх її членів, залучення до трудового, суспільно-творчого процесу [6].

Розрізняють такі види соціальної роботи: соціальне обслуговування, соціальна профілактика серед дітей і молоді, соціальна реабілітація та супровід дітей і молоді. Оскільки така робота є складовою соціальної роботи, то в ній також виділяються обслуговування, профілактика, реабілітація й супровід. Особливості сім'ї, мета та завдання соціальної роботи дозволяють розкрити специфіку цих видів і напрямів роботи. Соціальне обслуговування – напрямок соціальної роботи, який спрямований на задоволення потреб і розв'язання поточних проблем, протиріч сім'ї, що виникають у процесі її життєдіяльності, через надання різноманітної допомоги сім'ям та їх членам. Допомога означає надання сім'ям послуг у сфері: освіти, культури, охорони здоров'я, спеціального медичного обслуговування, оздоровлення, відпочинку, добри роботи та працевлаштування, професійної підготовки, перепідготовки, освіти і професійної орієнтації, фізкультурно-оздоровчих послуг [6].

Соціальна реабілітація спрямована на надання допомоги молодій сім'ї з метою подолання сімейних конфліктів, кризових станів, дисгармонії у взаємостосунках, тимчасових або постійних труднощів

у життєдіяльності сім'ї, які з'являються внаслідок тяжких захворювань, майнових витрат, конфліктних взаємостосунків, нервово-психічних захворювань, а також допомоги тим, хто опинився у стані безвихідності, безпорадності чи самотності.

Соціальний супровід – це довготривала, різноманітна допомога різним типам сімей у складних життєвих обставинах, яка спрямована на створення умов для ліквідації причин неблагополуччя (чи їх можливої компенсації), форсування формування здатності сім'ї самотужки розв'язувати свої проблеми, долати труднощі, виконувати функції, реалізовувати свій соціальний і виховний потенціали, права в суспільстві, корекцію та покращання внутрішньо-сімейних стосунків, стосунків сім'ї з мікро- та макросередовищем.

Одним із засобів цього є соціальне інспектування сім'ї у складних життєвих обставинах, яке вперше введено в Україні у 2001 р. і дає право соціальному працівнику входити в сім'ю (Закон України “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю”) [2].

Соціальне інспектування сім'ї – це складова соціального супроводу сім'ї у складних життєвих обставинах, умова успішної соціальної роботи з такою сім'єю.

Соціальна профілактика – це вид соціальної роботи, спрямований на локалізацію, обмеження, виявлення, попередження та запобігання соціальним відхиленням, негативним явищам, впливам і їх наслідкам на життя та здоров'я людей, усунення причин і умов виникнення асоціальної поведінки. Соціальна профілактика негативних явищ і насильства в сім'ї – це система заходів, спрямованих на створення умов для попередження утиску прав сім'ї та її членів, негативних явищ і впливів, виявлення та подолання цих явищ, утиску прав, їх наслідків.

Соціальна допомога має на меті надання різноманітних соціальних послуг сім'ї в умовах конкретного суспільства, конкретної ситуації. Ці послуги сприятимуть формуванню в сім'ї нормальної життєдіяльності [4].

Соціальний працівник виступає посередником між сім'єю, державою, громадськими організаціями та законодавчими органами. Соціальні послуги спрямовані на допомогу в створенні й поліпшенні умов життєдіяльності сім'ї, можливостей її самореалізації, на захист її прав та інтересів.

Соціальний патронаж – один із напрямів соціальної роботи, спрямований на постійне супроводження сімей, які потребують систематичної

підтримки умов, достатніх для забезпечення життєдіяльності соціально незахищених сімей (малозабезпечених, багатодітних, із дітьми-інвалідами та ін.) [4].

Соціальний працівник допомагає батькам усвідомити позитивні та негативні події, що виникають у сім'ї, побачити реальну можливість зміни важкої ситуації, вчить долати перешкоди на шляху досягнення сімейного благополуччя, ставить за мету відновити виховний потенціал сім'ї [5].

Для дослідження особливостей соціальної діяльності було проведено психодіагностичне обстеження. Базою дослідження нами було визначено Голосіївський районний у м. Києві центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. У ньому брали участь клієнти зазначених соціальних служб, а саме сім'ї, які стоять за межею благополуччя. Соціальна робота стосувалася десяти сімей. Дане обстеження проводилось у двох напрямках, а саме з батьками та дітьми за етапами:

Вибір сімей у складних життєвих обставинах за певними критеріями. Критерії нами були визначені такі: труднощі у взаємовідносинах батьків і дітей; вік дітей (у межах 6–12 років); згода батьків на співпрацю; різні типи сімей у складних життєвих обставинах.

Створення доброзичливих, довірливих стосунків з сім'єю.

Збір анамнезу – відомостей про особливості психофізичного розвитку дитини, історію сім'ї, загальних відомостей про сім'ю, зібраних у батьків.

Складання програми соціально-педагогічної діагностики, яка містить мету, перелік методик, опис умов і режиму обстеження.

Реалізація програми соціально-педагогічного обстеження з фіксацією результатів.

Спостереження за сім'єю під час зустрічей, опрацювання результатів обстеження.

Проте загальний показник труднощів у взаємостосунках із батьками становить: відношення до матері: високий – 58,4 %, середній – 33,3 %, низький – 8,3 %; відношення до батька: високий – 0 %, середній – 16,7 %, низький – 83,3 %.

Результати повторного обстеження дітей із сімей у складних життєвих обставинах показали, що після проведеної роботи у більшості дітей знизилась агресивність – 52,9%, також схильність до відособлення – 55%, реакція на фрустрацію – 44,6%, тоді як збільшився показник позитивного відношення до батька – 37,9 і до матері – 73,3 %.

І якщо зважати, що у програмі брали участь сім'ї у складних життєвих обставинах, то програма показала свою ефективність.

Таким чином, соціальна робота з сім'єю, яка опинилася в складних життєвих обставинах, – це особливим чином організована діяльність, яка направлена на групи людей, які потребують соціального захисту та підтримки. Це один із різновидів соціального захисту населення, основним змістом якого є сприяння, допомога у відновленні та підтримці нормального функціонування сім'ї. Соціальна робота з сім'єю сьогодні є багатофункціональною діяльністю щодо соціального захисту і підтримки, соціального обслуговування сім'ї на державному рівні.

Література

1. Закон України “Про соціальні послуги” від 19.06.2003 р. № 966-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 45.
2. Закон України “Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю” від 21.06.2001 р. № 2558-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 42.
3. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист : збірник документів. – К. : АТ Видавництво “Столиця”, 1998. – Ч. 2. – 292 с.
4. *Иванцова А.* О работе с проблемными семьями / *А. Иванцова* // Прикладная психология. – 2000. – № 5. – С. 6–10.
5. *Колесов Д. В.* Педагогика родителям / *Д. В. Колесов*. – М. : Педагогика, 1986. – 160 с.
6. Основы социальной работы : учебник / отв. ред. П. Д. Павленок. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2002. – С. 81–89.
7. Основы соціальної роботи / *Н. Б. Бондаренко, І. М. Грига, Н. В. Кабаченко та ін.*; за ред. *Т. Семигіної та І. Григи*. – К. : Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – 178 с.

МЕНЕДЖМЕНТ У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ

УДК 342.95:364.442.6

*Гуріч В. О.,
доцент кафедри соціальної роботи,
соціальної педагогіки та соціології
Херсонського державного
університету*

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ УПОВНОВАЖЕНОГО З ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

У статті розглядається проблема розвитку організаційних форм функціонування дитячого омбудсмена в Україні як механізму забезпечення прав і свобод. На основі порівняльного аналізу визначаються можливі напрями становлення його як незалежного та дієвого інституту. Окреслюються умови створення сучасної моделі професійної діяльності дитячого омбудсмена на різних рівнях адміністративно-управлінської та інституціональної систем в Україні.

Ключові слова: омбудсмен, уповноважений з прав дитини, форма організації.

В статті рассматривается проблема развития организационных форм функционирования детского омбудсмена в Украине как механизма обеспечения прав и свобод. На основе сравнительного анализа определяются возможные направления становления его как независимого и действенного института. Определяются условия

создания современной модели профессиональной деятельности детского омбудсмена на разных уровнях административно-управленческой и институциональной систем в Украине.

Ключевые слова: *омбудсмен, уполномоченный по правам ребенка, форма организации.*

This article reviews the problem of development of organizational forms of children ombudsman in Ukraine functioning as a mechanism for ensuring the rights and freedoms. Based on comparative analysis it identifies possible directions its formation as an independent and effective institution. Defined conditions for the creation of a modern model of professional activity of ombudsman for children at different levels of management and administration and institutional systems in Ukraine.

Key words: *ombudsman, commissioner for children's rights, organization form.*

Постановка проблеми. Сучасна ситуація у сфері захисту прав дітей в Україні показує, що, незважаючи на численні перетворення, бажаний результат ще не досягнутий. Система органів контролю, відмінними рисами якої є корпоративність і обмежений вузьковідомчий підхід, поки не може бути визнана ефективною. У розвинутих країнах ця проблема вирішується за рахунок функціонування інституту уповноваженого з прав дитини. Дитячий фонд ООН визначає інститут дитячого омбудсмена як незалежний і законодавчо заснований орган, створений для відстоювання прав та інтересів дітей. Тож можна визнати актуальним постановку питання про можливі напрями становлення його як незалежного та дієвого інституту в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі загальні питання правового статусу дитячого омбудсмена висвітлювали такі вчені, як К. Закоморна, Н. Ковалко, О. Марцеляк, І. Недов, Р. Опацький, І. Сіра й інші. Проблеми місця та повноважень уповноваженого з прав (омбудсмена) в Україні як нового інституту приділяється увага в першу чергу юристів. Так, аналізуються питання функціонування інституту омбудсмена у механізмі забезпечення прав людини в Україні (О. Майданник), уповноваженого з прав дитини та його місце в структурі ювенальної юстиції (В. Левченко). Адміністративно-правові засади забезпечення діяльності омбудсмена в Україні розглядала Н. Пузирна, яка зазначила, що сучасний рівень повноважень і незалежності Уповноваженого Президента України з прав дитини

потребує розвитку його правових та організаційних основ діяльності, виходу його з адміністрації Президента та формування достатнього апарату з можливістю впливу на ситуацію на місцях. Зарубіжний досвід досліджували, зокрема: А. Дакал, В. Говоров, В. Закриницька, К. Мясковська-Дашкевич. Водночас із-за порівняно короткого терміну роботи в Україні поза увагою залишаються проблеми розвитку організаційних форм функціонування дитячого омбудсмена. Ведуться дискусії про місце та роль Уповноваженого Президента України з прав дитини в механізмі забезпечення прав і свобод.

Відповідно до Конвенції ООН про права дитини заснування інституту уповноваженого з прав дитини є обов'язковим елементом у системі захисту дітей. Така установа не ставить метою підмінити собою вже існуючі органи влади, що займаються проблемами дітей, а тільки доповнює їх, оскільки знаходиться на стику між владою і суспільством і виконує функції громадського контролю. Відмінність від інших органів, що виконують контрольні функції, полягає в тому, що дитячий омбудсмен доступний для звернень безпосередньо дітей, і, таким чином, відпадає необхідність у посередництві дорослих, що дозволяє більш ретельно вникнути в кожен індивідуальну ситуацію. Попри спільність функцій і завдань, що виконуються уповноваженими з прав дитини, наразі однаковості щодо організаційно-правового статусу немає.

У світі діють чотири основні форми цього інституту: 1) уповноважений з прав дитини в структурах виконавчої влади; 2) самостійна структура на підставі законів будь-якої території; 3) уповноважений з прав дитини, що входить до структури апарату уповноваженого з прав людини; 4) уповноважений з прав дитини, який діє на громадських засадах. Цей перелік не виключає визначення моделей і за іншими критеріями, що свідчить про можливість існування різноманітних форм захисту дітей. Враховуючи, що повноваження дитячих омбудсменів часто поширюються не тільки на територію країни, а й спрямовані на захист дітей конкретного регіону, міста і т. ін., виділяють національні, регіональні та місцеві інституції.

Створення Указом Президента № 811/2011 від 11.08.2011 р. посади Уповноваженого Президента України з прав дитини стало суттєвим кроком у сфері захисту прав дитини в Україні. Ініціатива походила від виконавчої, а не від представницької влади. Ідея Н. Карпачової щодо впровадження окремої структури в рамках її відомства сформувався в проект Закону "Про Уповноваженого Верховної Ради

України з прав дитини” (2008 р.), який не знайшов підтримки та був відхилений за відсутністю конституційної можливості запровадження іншого, крім Уповноваженого ВРУ з прав людини, інституту парламентського контролю.

Аналіз мети – забезпечення здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини та виконання Україною міжнародних зобов’язань у зазначеній сфері – змусив говорити про звуження кола повноважень Уповноваженого. Досі залишаються неврегульованими питання гарантій діяльності, порядку й способу призначення та звільнення, строку виконання повноважень, що не відповідає вимогам до компетентності, незалежності та імунітету омбудсмена під час роботи. Крім того, не досить чітко регламентовано питання обсягу повноважень, не визначені право законодавчої ініціативи й незалежний бюджет. Проаналізувавши права, які має Уповноважений відповідно до покладених на нього завдань, можна дійти висновку, що цей інститут не наділений реальними повноваженнями, які б забезпечили його незалежність і дієвість у процесі захисту прав дитини, зокрема, щодо виконання правозахисної функції та функцій відновлення порушених прав [2]. Завдання розмежування повноважень Уповноваженого Президента України з прав дитини та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини на законодавчому рівні не вирішено.

У багатьох країнах світу одночасно з національним омбудсменом працюють і самостійні регіональні омбудсмени або функціонують територіальні органи (представники). Аргументом прихильників думки, що інститут Уповноваженого з прав дитини повинен входити до складу апарату Уповноваженого Верховної Ради є стаття 11 Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини”, яка передбачає право останнього призначати своїх представників і організувати їх діяльність із визначенням меж їх повноважень. На думку дослідників, це забезпечить незалежність омбудсмена з прав дитини від органів влади, можливість мати свою точку зору на проблеми прав та інтересів дитини і проводити загальнодержавну політику з урахуванням якомога ширших інтересів дитини.

Як зазначив Ю. Павленко, перший призначений на посаді Уповноваженого Президента з прав дитини: “...одна з рекомендацій Ради Європи – розширення офісу уповноваженого... Якщо раніше звернення були загального характеру, то сьогодні – конкретні, які потребують персонального втручання, представлення в судах, які призводять до

конфліктів і протистояння з органами влади” [1]. Зважаючи на заяви про активну працю з Радою Європи, з Європейською мережею дитячих омбудсменів і країнами, які надають методичну допомогу, можна очікувати на певну орієнтацію на польську модель: конституційна посада, законодавче закріплення того, що омбудсмен обирається парламентом і затверджується Сенатом.

З іншого боку, не можна заперечувати можливість застосування російського досвіду. Особливістю такої моделі є те, що на федеральному рівні діє Уповноважений Президента з прав дитини. У той же час в окремих суб’єктах РФ запроваджений регіональний спеціалізований омбудсмен із захисту прав дитини. Більшість регіонів пішла шляхом створення окремої посади уповноваженого, не підзвітної при здійсненні своїх повноважень державним органам та іншим особам, з фінансуванням окремою статтею з бюджетів суб’єктів федерації. У ряді суб’єктів дитячий омбудсмен був введений на різні посади до апарату уповноваженого з прав людини: керівник структурного підрозділу із захисту прав і законних інтересів неповнолітніх у апараті уповноваженого з прав людини (Московська, Смоленська області), у трьох регіонах – заступник. У ряді областей він здійснює свою діяльність на громадських засадах або заміщає посаду державної служби, призначається главою регіону. У Вологодській області уповноважений з прав дитини діє на правах радника губернатора області, а в Карелії та Белгородській області ці функції виконує працівник виконавчого органу державної влади. У ряді суб’єктів РФ статус уповноваженого з прав дитини згодом зазнав змін. Так, у Москві ця посада перестала бути самостійною структурою і введена до апарату уповноваженого з прав людини, а в Санкт-Петербурзі дитячий омбудсмен навпаки набув самостійності.

Питання організаційно-правової форми уповноваженого з прав дитини має важливе значення, оскільки для ефективного досягнення цілей і виконання своїх завдань він повинен знайти своє місце в системі органів, що опікуються проблемами дітей. Уповноваженому доводиться вибирати або діяти в рамках властивих чиновницькому апарату зразків вирішення типових проблем (що тягне за собою втрату сенсу існування цього інституту), або демонстративно дистанціюватися від керівництва регіону, але самостійність і незалежність, імовірно, призводять до втрати важелів реального впливу. Окремим проблемним завданням після вибору моделі може стати кадрове питання. Вимоги до кандидата на посаду уповноваженого з прав дитини повинні визначатися нормативними актами. Аналіз персоналій діючих уповноважених

показав, що в більшості випадків на цю посаду висуваються люди з числа колишніх чиновників зі сфери соціального захисту або сфери освіти.

Україна як держава, що підтвердила прагнення до європейського вектора розвитку суспільних інститутів, потребує створення сучасної моделі професійної діяльності дитячого омбудсмена на різних рівнях адміністративно-управлінської та інституціональної систем. Призначення на посаду людини з відомства, на яке й приходять скарги, сприятиме зниженню суспільної ваги та авторитету уповноваженого з прав дитини, перетворить його на черговий “важіль влади”. Ініціатива ж заснування інституту уповноваженого, що йде від громадських і правозахисних об’єднань, вступає в протиріччя з реальним втіленням цих ідей на практиці. Влада, засновуючи цей інститут, прагне встановити свій контроль. У подібній ситуації уповноважений з прав дитини не повною мірою виконує свої функції і багато в чому дублює діяльність інших структур. Щоб діяльність уповноваженого була ефективною, у регіонах необхідно створити певні передумови, що є турботою громадянського суспільства і влади.

До факторів, що перешкоджають розвитку в Україні ефективної системи соціального захисту дітей на регіональному рівні, слід віднести: незнання чи невміння застосовувати сучасні механізми реалізації прав дитинства багатьма управлінцями, фахівцями, законодавцями тощо; відомчу роз’єднаність; слабкість організацій “третього сектору” та відсутність у ньому консолідації [1]. Необхідно сприяти поширенню й закріпленню у місцевих та регіональних спільнотах цінностей прав і законних інтересів дитини, займатися поширенням сучасних практик і технологій, спрямованих на реалізацію базових прав дітей у середовищі представників влади, неурядових організацій, ЗМІ. Інститут уповноваженого з прав дитини повинен стати центром поширення позитивного досвіду щодо захисту прав дитинства та підтримки дитячих громадських ініціатив. Оскільки посада уповноваженого є персоніфікованою, важливо, щоб її посідали люди, які усвідомлюють специфіку цієї діяльності та готові взяти на себе відповідальність за вирішення проблем дітей.

Висновки. Системне вивчення та вдосконалення складових діяльності уповноваженого є головною умовою для інституціоналізації його діяльності. Для цього в апараті омбудсмена будь-якого рівня на штатних (позаштатних, громадських) засадах має бути пропорціональна населенню регіону кількість юристів і соціальних працівників, які

володіють соціально-правовими та соціально-педагогічними технологіями. Фахова підготовка таких працівників вже є елементом вищої школи, на порядку денному розробка та вдосконалення механізмів їхньої роботи. Для цього необхідне створення стандартів роботи офісу омбудсмена для, зокрема, забезпечення супроводження інтересів дитини на всіх стадіях справи, процедур відновлювального правосуддя та вирішення конфліктів. Необхідною складовою слід визнати поширення практики роботи.

Перспективи подальших наукових розвідок. При рішенні проблеми регламентації організаційно-правової форми функціонування в Україні інституту уповноваженого з прав дитини слід враховувати соціокультурні та ресурсні особливості громад. **Від визначення моделі роботи наділення Уповноваженого з прав дитини в Україні залежить чіткість переліку його повноважень**, що має бути закріплено законодавчо. Найближчим завданням може стати опрацювання основних аспектів взаємодії діючих інститутів у виконавчій і законодавчій гілках влади. У майбутньому побудова ефективного механізму захисту прав дитини сприятиме забезпеченню реалізації положень Конвенції ООН про права дитини на всіх адміністративно-галузевих рівнях.

Література

1. *Африкантов К. П.* Уполномоченный по правам ребенка как новый институт в системе социальной защиты детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей / К. П. Африкантов // Регионология. – № 4. – 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://regionsar.ru/node/624>. – Название с экрана.
2. *Миколюк О. В.* В Україні права найменших забезпечуватимуть не лише формально / О. В. Миколюк // День. – 31 травня 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wcu-network.org.ua/ua/defence-rights/article/V_Ukrain_prava_naimenshix_zabezpechuvatimut_ne_lishe_formalno. – Назва з екрана.

УДК 323.214

*Пидюра І. П.,
аспірант
Національного педагогічного
університету
імені М. П. Драгоманова*

НЕОБХІДНІСТЬ ІСНУВАННЯ ЦЕНТРІВ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті представлено визначення основних характерних ознак, що описують роботу центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, на основі яких можна буде підтвердити або спростувати актуальність їх створення в нашій державі.

Ключові слова: *центр соціально-психологічної реабілітації дітей, вихованець, соціально-педагогічна допомога.*

В статье представлено определение основных отличительных признаков, описывающих работу центров социально-психологической реабилитации детей, на основе которых можно будет подтвердить или опровергнуть актуальность их создания в нашем государстве.

Ключевые слова: *центр социально-психологической реабилитации детей, воспитанник, социально-педагогическая помощь.*

The article presents the definition of the main distinguishing features, describing the work centers socio-psychological rehabilitation children on the basis of which it will be possible to confirm or deny the relevance of their creation in our state.

Key words: *centers socio-psychological rehabilitation of children, pet, socio-educational assistance.*

Охорона дитинства в Україні є стратегічним загальнонаціональним пріоритетом. Ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини, Україна взяла на себе зобов'язання, що складаються з чотирьох основних принципів: першочерговість інтересів дитини, забезпечення повноцінного життя, залучення до життя спільноти, відсутність дискримінації [2, с. 23].

У будь-якому суспільстві світу існує категорія населення, яка потребує виняткової уваги, – в даному дослідженні ми звертаємо увагу на соціально незахищених дітей. Наша країна перебуває в складному соціально-економічному становищі та постійній трансформації суспільної думки, в результаті цього значна кількість населення потрапила в матеріальний чи моральний занепад, що спричинило послаблення виховної функції сім'ї та загострення проблем дитячого розвитку, навчання та виховання. В умовах девальвації моральних цінностей, різкого зниження життєвого рівня населення збільшується кількість дітей з наявними соціальними проблемами [2, с. 37].

У період переходу України на новий рівень розвитку молоді сім'ї, а саме молоді батьки, постійно знаходяться в умовах пошуку “себе”, що впливає на обмеження батьківського піклування по відношенню до дітей, що в свою чергу негативно позначається на розвитку особистості останніх, призводить до виникнення різноманітних порушень становлення та життєдіяльності.

На сьогодні у монографіях, дисертаціях та інших працях із соціальної педагогіки значною мірою висвітлено: теоретичні концепції соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю (І. Д. Зверева, А. Й. Капська, А. О. Рижанова, Л. І. Міщик, Н. М. Чернуха, Л. А. Штефан); особливості соціалізації дітей і молоді в сучасних умовах (Н. М. Лавриченко, Г. М. Лактіонова, С. В. Савченко, П. В. Плотніков); основи соціально-правового захисту дітей та молоді (Н. І. Агаркова, О. Л. Караман, І. М. Ковчина); технології соціально-педагогічної роботи з різними групами клієнтів (Н. В. Заверико, Л. П. Мельник, С. А. Мукомел, С. Я. Харченко); розвиток форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в сім'ю (Г. М. Бевз, І. В. Пеша); зміст та форми соціально-педагогічної роботи з сім'єю як провідним інститутом соціалізації особистості (Т. Ф. Алексеєнко, В. П. Кравець, І. М. Трубавіна).

Вивченню особливостей психолого-педагогічного розвитку та становлення особистості дитини в закладах реабілітації присвячено низку робіт. Особливості розвитку особистості дитини, яка виховується

поза родиною, відображені у численних дослідженнях таких науковців, як: Л. Божович, І. Дубровіна, М. Лісіна, А. Прихожан, М. Толстих, Л. Шіпіцина, Т. Шульга і інших. Ряд зарубіжних авторів, зокрема Й. Лангмейер і З. Матейчик, В. Денис і П. Наджарьян, відображують у своїх працях сутність материнської депривації, специфіку розвитку дітей, які виховуються поза родиною.

Саме тому, **метою нашої статті** є визначення основних характерних ознак, що описують роботу центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, на основі яких можна буде підтвердити або спростувати актуальність їх створення в нашій державі.

Як відомо, діти, які потребують соціально-психологічної реабілітації, є особливими. Всі вони мають негативний досвід спілкування з дорослими, в більшості з них не сформовані позитивні моделі поведінки. Практично для всіх характерні проблеми у спілкуванні, конфліктність, агресивність, невизначеність власного “Я”, “Я-концепції”. Найчастіше вони живуть за сценарієм “агресивний невдаха”. До цього можна додати якості, що формуються вже самою обстановкою вулиці, звідки здебільшого такі діти і потрапляють до центрів реабілітації [5, с. 78].

Центр соціально-психологічної реабілітації дітей (далі – Центр) – заклад соціального захисту, що створюється для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей віком від 3 до 18 років, які опинились у складних життєвих обставинах, надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги [8].

Вихованець центру соціально-психологічної реабілітації дітей – дитина віком від 3 до 18 років, яка опинилась у складних життєвих обставинах і потребує комплексу допомоги (соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги).

До Центру приймаються:

- діти з сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах і не в змозі подолати їх за допомогою власних можливостей, якщо батьки з певних причин (через тривалу хворобу, інвалідність тощо) не можуть забезпечити належного утримання та догляду за дитиною, ухиляються від виконання батьківських обов'язків, вживають алкоголь, наркотичні засоби;

- діти, які залишилися без піклування батьків або осіб, які їх замінюють;

- діти, які зазнали насильства та потребують соціально-психологічної допомоги, постраждали від торгівлі дітьми;

- безпритульні діти.

Система центрів соціально-психологічної реабілітації дітей в Україні створювалася за умов старої соціальної системи. В її основу були покладені все ті ж засади колективного виховання дітей. Першочергово система центрів соціально-психологічної реабілітації дітей успадкувала систему притулків для дітей, де діти неповною мірою могли реалізувати свій потенціал. Такі заклади були не в змозі забезпечити індивідуальний підхід до кожної дитини й часто відгороджували дітей від місцевої громади. Якщо дитина потрапляла до закладу даного типу, то вона, як правило, залишалася в ньому на повний термін реабілітації (9 місяців). Протягом останніх років система центрів набула значних змін, що якісно вплинуло на реабілітаційний процес [5, с. 21].

Так у процесі змін, що набула система центрів, змінилися основні пріоритети в наданні соціально-психологічної допомоги не лише дітям, а й їх біологічним сім'ям, були визначені основні завдання роботи центрів:

- здійснення соціального захисту дітей, прийнятих до Центру;
- надання дітям комплексу соціальних послуг;
- проведення соціально-педагогічної корекції з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини;
- сприяння поверненню дитини до біологічної сім'ї;
- забезпечення відвідування дітьми загальноосвітніх або інших навчальних закладів чи індивідуального навчання з урахуванням потреб і можливостей дитини;
- сприяння формуванню в дітей власної життєвої позиції для подолання звичок асоціальної поведінки;
- надання психологічної та інших видів допомоги батькам (або особам, які їх замінюють) дітей, які перебувають у Центрі, спрямованої на повернення дитини до сім'ї;
- розроблення рекомендацій із питань соціально-психологічної адаптації дитини для педагогічних та соціальних працівників і батьків.

З визначених завдань роботи центрів, можна простежити чітку межу в переорієнтації на індивідуальну роботу з кожним вихованцем та приділенні значної уваги соціальній допомозі біологічним або прийомним батькам кожної дитини, яка перебуває в Центрі.

Дитина може перебувати у Центрі протягом часу, необхідного для її реабілітації, але не більше ніж 9 місяців у разі стаціонарного перебування. Строк перебування дитини в Центрі визначається комісією Центру за погодженням із службою у справах дітей, якій підпорядковується Центр. Склад комісії визначається директором Центру [9, с. 46].

Перебування дітей у Центрі регламентується правилами внутрішнього розпорядку, що затверджуються директором Центру.

Діти, прийняті до Центру, перебувають під цілодобовим наглядом медичних або інших працівників Центру відповідно до наказу директора Центру.

Прийняті до Центру діти забезпечуються харчуванням, засобами особистої гігієни, одягом відповідно до сезону (в разі потреби) відповідно до встановлених норм.

Забезпечення дітей харчуванням, у тому числі дієтичним, здійснюється за натуральними нормами навчальних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Надання стаціонарної й амбулаторної медичної допомоги дітям, які перебувають у Центрі, забезпечується державними та комунальними закладами охорони здоров'я.

Дітей, зарахованих до груп тривалого (стаціонарного) перебування, можуть відвідувати їх батьки або особи, які їх замінюють, родичі (за погодженням із керівництвом Центру).

Беручи за основу Центр соціально-психологічної реабілітації дітей № 1 м. Києва, можна навести статистику, яка свідчить, що впродовж 2014 р. у даному центрі необхідну допомогу отримали 192 дитини, що на 22 % більше, ніж у 2013 р. (153 дитини) (рис. 1) [6; 7].

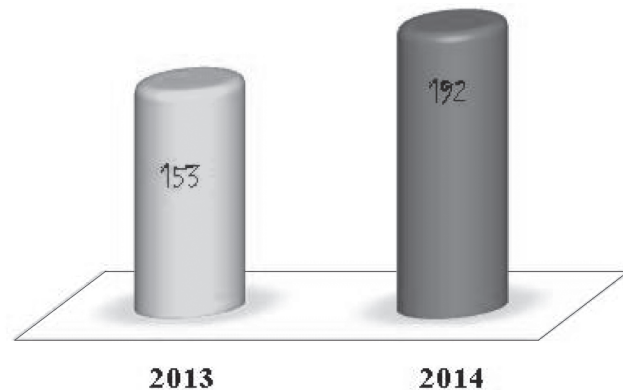

Рис. 1. Статистика надання допомоги дітям у Центрі соціально психологічної реабілітації дітей № 1 м. Києва

У центрах дітям надається не лише соціальна, психологічна, медична, правова й інші види допомоги, а здійснюється також їх психолого-педагогічна корекція та реабілітація.

З цією метою педагогічними працівниками застосовуються різні форми індивідуальної та групової роботи з дітьми [4, с. 27]. Розглянемо основні методи групової та індивідуальної роботи, які використовують у центрах:

1. При проведенні діагностики використовуються:

- спостереження;
- розмова;
- тестування;
- проєктивні методики;
- запитальники з виявлення особистісних особливостей;
- блок методик дослідження пізнавальної та емоційної сфер (індивідуальні форми).

2. При проведенні профілактичної та коригувальної роботи з дітьми використовуються:

- методика ігрової психотерапії (проводиться індивідуально та в мікрогрупі);

➤ різні форми розвитку пізнавальної сфери дітей (індивідуально).

3. Для дітей шкільного віку проводяться соціально-психологічні тренінги (6–8 осіб).

4. Навчання прийомів релаксації з використанням у приміщенні елементів сенсорної терапії.

5. Методика стимулювання вихованців (групова форма).

Для підвищення ефективності реабілітаційного процесу в закладах їх вихователями та практичними психологами широко використовуються різноманітні засоби для сенсорного й емоційного розвитку, інноваційні технології роботи з дітьми, такі як пісочна терапія, ізотерапія, казкотерапія, музикотерапія, танцювальна терапія та ін.

З метою реалізації потреб вихованців центрів у розвитку творчих здібностей, підвищення рівня їх самооцінки, забезпечення успішної реабілітації та корекції в закладах забезпечується діяльність гуртків.

Крім цього, наводячи приклад Центру соціально-психологічної реабілітації дітей № 1, запроваджено діяльність театральнo-хореографічної студії. В 2014 р. вихованці студії демонстрували свою акторську та танцювальну майстерність у ході вистав: “Рукавичка”, “Добрий лікар”, “Круть та Верть”, “На гостину до піратів”.

Для створення затишку всередині та на подвір'ях закладів, працівниками центрів, за активної участі вихованців, вживаються заходи щодо естетичного оформлення приміщень центрів і дитячих майданчиків.

З метою організації цікавого та змістовного дозвілля дітей, вихователями та музичними керівниками систематично організуються

“Дні іменинника”, святкові заходи з нагоди 8 Березня, Нового року, Дня Святого Миколая, Дня Святого Валентина та ін.

Для вихованців центрів постійно організовуються екскурсії по м. Києву, поїздки до розважальних закладів і т. д.

Для забезпечення комплексного підходу в здійсненні реабілітації дітей докладається максимум зусиль щодо залучення до цього процесу їх батьків, підвищення рівня їх виховного потенціалу, відновлення емоційних зв'язків із дітьми.

Так, упродовж минулого року психологами та соціальними педагогами центрів охоплено індивідуальною профілактичною роботою 124 сім'ї, що на 51 % більше, ніж у 2013 р. (у 2013 р. – 82) (рис. 2), надано 385 консультацій із питань виховання дітей, проти 260 у 2013 р. (рис. 3) [6; 7].

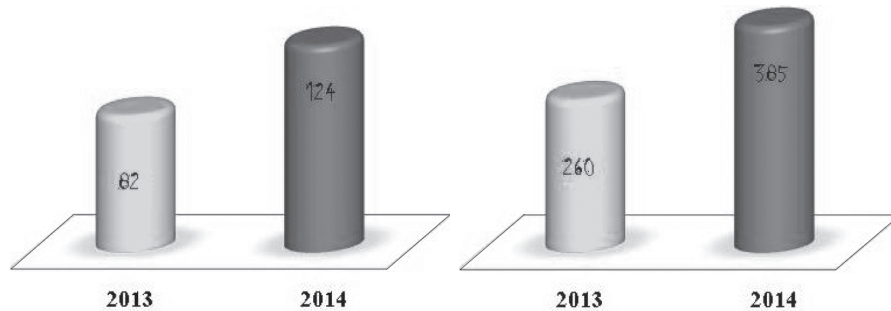

Рис. 2. Статистика проведення індивідуальної профілактичної роботи з сім'ями вихованців Центру спрд № 1 м. Києва

Рис. 3. Статистика надання консультацій із питань виховання дітей сім'ям вихованців Центру спрд № 1 м. Києва

Завдяки проведеній роботі 106 дітей після проходження курсу реабілітації були повернуті в сім'ї, що на 20,4 % більше, ніж у 2013 р. (у 2013 р. – 88) (рис. 4) [6; 7].

Аналізуючи все вищесказане можна зробити висновок, що центри соціально-психологічної реабілітації, які, зокрема, надають дітям притулок, є найбільш перспективними в загальній системі закладів соціального захисту, оскільки дають змогу комплексно вирішувати проблеми корекційної та реабілітаційної роботи, орієнтуючи її як на власне дитину, яка опинилась у складних життєвих обставинах, так і на

середовище, в якому вона перебуває, насамперед, на її рідну сім'ю. Коли притулки покликані допомогти насамперед безпритульним дітям, центри соціально-психологічної реабілітації передусім працюють із дітьми, які ще не втратили зв'язку із сім'єю та іншими інститутами соціалізації. Спектр послуг, які надаються у центрах неповнолітнім, які потребують державної допомоги, значно ширший, аніж в інших закладах: це послуги з соціальної, психологічної та педагогічної діагностики і реабілітації; лікувально-профілактичні послуги; юридичні консультації; конфіденційні консультації по “Телефону довіри” тощо.

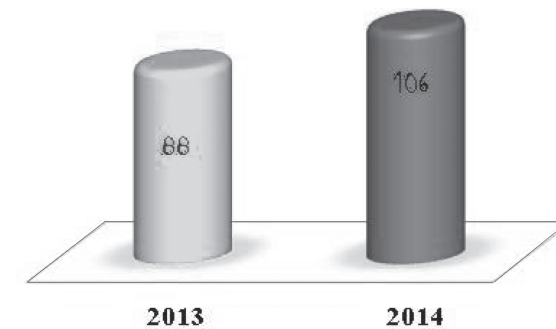

Рис. 4. Статистика повернення дітей-вихованців Центру спрд № 1 м. Києва в біологічні родини

Для ефективної реабілітації дітей у центрах створені необхідні умови для набуття та реалізації:

- 1) досвіду “розумного” проведення відпочинку (вільного часу, дозвілля);
- 2) досвіду життя і поведінки в колективі: пізнання способу спільного існування в групі однолітків, уміння узгоджувати свої дії та поведінку з діями інших, що є цінним досвідом побудови стосунків із навколишнім світом;
- 3) можливостей розкрити свій потенціал, проявити ініціативу та заслужити повагу своєю діяльністю;
- 4) досвіду взаємодопомоги і турботи про інших;
- 5) можливостей жити в реальному демократичному співтоваристві, засвоюючи досвід демократії та навички поваги до прав інших.

Робота кожного закладу соціального захисту дітей спрямована на запобігання безпритульності та бездоглядності дітей і підлітків,

проте особливе значення має той факт, що саме центри соціально-психологічної реабілітації дітей, окрім задоволення базових фізіологічних потреб і соціально-психологічної корекції дитини, можуть допомогти відновити її зв'язки із сім'єю або знайти нову родину, прагнуть створити сприятливий соціальний фон її подальшого життя. Саме тому існування центрів соціально-психологічної реабілітації дітей у сучасному українському суспільстві є необхідною умовою для розвитку особистості дитини, яка потрапила в складні життєві обставини.

Література

1. Артюшкіна Л. М. Специфіка професійної діяльності соціального педагога загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Л. М. Артюшкіна // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 2. – С. 42–47.
2. Артюшкіна Л. М. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект) / Л. М. Артюшкіна, А. О. Полянничко. – Суми : Сум ДПУ, 2009. – 268 с.
3. Самооцінка дитини / С. Максименко та ін. – К. : Главник, 2004. – 112 с.
4. Соціальна педагогіка : підручник. – 5-те вид. перероб. та доп. / за ред. А. Й. Капської. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 488 с.
5. Социальное воспитание в учреждениях дополнительного образования детей : учеб. пособие для студентов пед. вузов / Б. В. Куприянов, Е. А. Салина, Н. Т. Крылова, О. В. Миновская ; ред А. В. Мудрик. – М. : Издат. центр “Академия”, 2004. – 240 с.
6. Звіт роботи Центру соціально-психологічної реабілітації дітей. – № 1. – К., 2013 р.
7. Звіт роботи Центру соціально-психологічної реабілітації дітей. – № 1. – К., 2014 р.
8. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей” № 87 від 28.01.2004 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 93.
9. Поляновська О. Р. Позакласна виховна робота як один із шляхів профілактики правопорушень дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / О. Р. Поляновська // Педагогічний дискус : зб. наук. пр. / Інститут педагогіки Нац. акад. пед. наук України ; Хмельницька гуманіт.-пед. акад. ; гол. ред. **І. М. Шоробура**. – 2008. – Вип. 3. – С. 341–349.

УДК 364.04(045)

Санжаровець В. М.,
к. ф. н.,
кафедра політології
та соціальних технологій
Національного авіаційного
університету

ШЛЯХЕТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

У статті розглядаються управління в соціальній службі та виконання посадових обов'язків соціальним працівником; методи та технології управлінських рішень керівника соціальної служби; знання, уміння та моральні якості необхідні фахівцю.

Ключові слова: шляхетність, соціальна девіація, моральність, совість, корупційний делікт.

В статтє рассматриваются управление в социальной службе и выполнение должностных обязанностей социальным работником; методы и технологии управленческих решений руководителя социальной службы; знания, умения и качества необходимые специалисту.

Ключевые слова: благородство, социальная девиация, нравственность, совесть, коррупционный деликт.

In the article the management in the social sphere with the duties of a social worker; methods and technology management solutions chiefs of service; knowledge, skills and moral qualities necessary specialists.

Key words: generosity, deviance, morality, conscience, corruption tort.

Дослідження відношення шляхетності до виконання управлінських рішень у соціальній сфері та підходів щодо розуміння суспільством фаху соціального працівника є однією з найактуальніших проблем

дискурсу на початку XXI століття. Водночас досвід модернізаційних процесів у сучасному просторі засвідчує, що для ефективного розвитку новітньої Української держави бракує ефективного світоглядного ідейно-теоретичного підґрунтя. З огляду на це особливого інтересу набуває аналіз тих зразків технологій і методів управління в соціальній сфері, в межах яких відбувається критичне засвоєння інноваційного соціокультурного досвіду з опорою на власну традицію.

У 2012 р. було ухвалено “Світові пріоритети соціальної роботи і соціального розвитку: зобов’язання щодо дій” як професійну платформу зміцнення ролі соціальної роботи в сучасному світі. Цей документ визначає, що зусилля мають бути зосереджені на чотирьох ключових сферах: сприяння соціальній та економічній рівності; обстоювання гідності та цінності людей; сприяння стабільності навколишнього середовища; визнання важливості людських відносин. Підготовка світових пріоритетів супроводжувалася посиленням фахових дискусій щодо співвідношення “глобального”, “регіонального” та “локального” вимірів соціальної роботи, дихотомії “універсального – релятивного” в етиці соціальної роботи.

Глобальне визначення соціальної роботи ухвалене в липні 2014 р. Міжнародною федерацією соціальних працівників і Міжнародною асоціацією шкіл соціальної роботи. Соціальна робота – це заснована на практиці професія й академічна дисципліна, яка сприяє соціальним змінам і розвитку, соціальній згуртованості, активізації та звільненню людей. Центральне місце в соціальній роботі посідають принципи соціальної справедливості, прав людини, колективної відповідальності та поваги до різноманітності. Підкріплена теоріями соціальної роботи, соціальними і гуманітарними науками, а також місцевими знаннями, соціальна робота залучає людей і структури для вирішення життєвих проблем та підвищення добробуту.

Соціальні служби надають соціальні послуги, працюють згідно із законами, що дає можливість виконувати професійні ролі соціальному працівникові. Необхідність підпорядкування владі Т. Гоббс обґрунтовував тим, що в природі людини закладене “вічне і нескінченне бажання все більшої і більшої влади, бажання, яке припиняється лише зі смертю”. Внаслідок цього природною умовою функціонування розвинутого суспільства є правління освіченої меншини, тобто, що управляти може шляхетна людина, людина еліти, яка володіє знаннями концепцій і технологій. Більшість осіб, позбавлена знаннями управлінських навичок, має підкорятися еліті. Тому, згідно з даною

точкою зору, в основі соціалізації лежить модель “підпорядкування” індивіда владі, тобто керівнику чи управлінцю, та засвоєння ним цінностей, декларованих правлячим режимом.

У західній класичній традиції відносини “влада–індивід” трактувалися подвійно, залежно від визначення природи людини. Відповідно до першої точки зору, яка бере свій початок від Платона й Арістотеля, а згодом була фундаментально представлена Т. Гоббсом, людина є істота егоїстична, що прагне до влади та управління. Платон вперше звернув увагу на два соціальних явища, що лежать у основі розвитку суспільства: потреби й уміння людей. Закон повинен відповідати потребам суспільства, а організація суспільства має бути здійснена відповідно до здібностей і творчості його членів. Грецький філософ вважає: “...всі люди вагітні як тілесно, так і духовно...”, – тобто людина може народити щось нове. “Невже ти не розумієш, що лише споглядаючи прекрасне..., вона зуміє родити не привиди доброчинності, а істинну доброчинність...”. За Платоном, природа людини подвійна. Людина має тривірневу безсмертну душу: розумну, чуттєву, вольову, – та смертне тіло. На основі цього ми можемо стверджувати, що вищою цінністю держави мають стати люди, необхідно працювати над удосконаленням людської душі. Працювати з людською душею необхідно професійно та творчо, і цим можуть займатись освічені, шляхетні соціальні працівники.

В епоху досягнень, прогресу та людської могутності все частіше працівника соціальної сфери турбує відчуття власної незначущості та нікчемності. Замість сповнюватися гордості й пишатися собою, соціальний працівник потерпає від усвідомлення свого безсилля перед численними проблемами сучасного українського суспільства. Вирщоденної рутинної праці забирає найцінніше: бажання і час думати, аналізувати, пізнавати все, що виходить за орбіту існування. Відсутність орієнтирів, підміна понять, нівелювання цінностей позбавляють людину чіткої мотивації, ідеалів, прагнень і мрій. Залишаючись без управління в соціальній службі, неможливість виконати професійний обов’язок, бездіяльність призводять до девіантних проявів у поведінці. Сучасне життя носить тимчасовий характер, воно не насичене змістом; така беззмістовність не задовольняє людину, хоч як би вона проголошувала модерну свободу непередбаченості. Глобалізація, з її безмежними можливостями загострила відмінності та створила прагнення фахівця з соціальної роботи всіма силами досягати досконалості, знаходити інноваційні шляхи, оновлення надання різного роду

соціальної допомоги тим, хто її потребує. У зв'язку з цим соціальна захищеність людини, різних груп і спільнот може бути досягнута, в першу чергу, завдяки соціальній політиці та розвитку недержавних форм соціальної допомоги та підтримки. Все це призводить до активізації діяльності соціальних служб, установ, а також посилення уваги до питань професійної підготовки і перепідготовки кваліфікованих фахівців, соціальних працівників.

З проголошенням незалежності України, взяття курсу на розбудову демократичної, правової та соціальної держави зростає інтерес до проблем соціальної політики, надання якісних соціальних послуг. Продовжується розширення напрямів дослідження методів і технологій, уточнюються поняття, види, функції соціального працівника з поглибленим вивченням механізму діяльності інститутів та організацій. Особа, яка діє в соціальному середовищі, змінює, вдосконалює його й одночасно змінює власну суть, формує у собі нові якості та властивості. Для соціального працівника характерні такі види антиципації: передчуття, інтуїтивне передбачення, притаманно прогнозування. Соціалізація управлінця є не механічне відображення у свідомості особи зовнішніх факторів впливу, а поєднання зовнішнього впливу та внутрішньої розумової діяльності самої особи. У цьому процесі зовнішнє, пройшовши через суб'єктивність особи, опрацьовується, засвоюється, застосовується та використовується нею в практичній діяльності. Індивід взаємодіє з іншими людьми на основі тих соціальних ролей, які він засвоює в середовищі соціальної структури. Соціальна роль припускає очікувану від індивіда поведінку, відповідну рольовим приписам. У подібній інтерпретації соціалізація виявляється процесом постійної адаптації індивіда до пануючих у суспільстві цінностей і стандартів поведінки.

Соціальна робота – це відповідальна професійна діяльність, яка допомагає людям, спільнотам, визначити особисті, соціальні та ситуативні труднощі, діяльність із надання соціальної допомоги нужденним з метою відновлення, збереження або покращення їх здатності до соціального функціонування. Моральні установки професійної, соціальної роботи – це загальнолюдські цінності добра, любові, пошани честі, гідності та унікальності людини. Категоріальними показниками виступають моральність, чесність, порядність, відповідальність, справедливість, миролюбність, повага людської гідності. За час навчання в вищому навчальному закладі студенти зі спеціальності “Соціальна робота” опановують необхідні знання для професійної діяльності, бо

вони є учасниками навчально-виховного процесу. Вони безпосередньо пов'язані з моральними та правовими цінностями, соціальними нормами, з поведінкою людини, яка може бути соціально схвалюваною або несхвалюваною, агресивною і девіантною або конформною і правослухняною. Надання соціальної допомоги покликане сприяти клієнтові зробити етичний вибір і прийняти ціннісне рішення, сформулювати свою волю та цілісність. Етичні принципи соціальної роботи демократичного суспільства визначаються базовими цінностями, найважливіші з них визначили У. Фрідлендер і Р. Епт.

Соціальна робота – особливий вид соціального впливу, специфічна діяльність не тільки із забезпечення соціальних прав громадян і надання соціальної допомоги нужденним, але і регулювання відношень людини з колективом, державними структурами, з вирішення соціальних конфліктів.

У нашій країні процес становлення системи соціальної роботи здійснюється у професійних рамках цієї діяльності, а професійний портрет соціального працівника змінюється кардинально. Перспективою діяльності соціального працівника сучасності, об'єктом його впливу стають не тільки потребуючі допомоги, але і соціальна сфера в цілому.

Соціальна робота, яку виконує шляхетний соціальний працівник, є необхідною в сучасних політичних та економічних умовах соціальної структури українського суспільства. Шляхетність – сукупність особистісних якостей, зазвичай притаманних людині, яка походить зі знатного (благородного) роду, тобто аристократу, дворянину, і людині, яка отримувала спеціальне навчання і виховання, яке необхідне для несення відповідальності, що покладалася на неї через своє походження. В основному шляхетність пов'язана з поняттям індивіда про честь, для позначення якої нині часто використовується більш вузький термін – “почуття власної гідності”. Шляхетність – висока моральність, самовідданість і чесність, піднесеність мотивів поведінки людини. Під шляхетністю маються на увазі природні добрі прояви внутрішньої сутності людини, що не обумовлені якими-небудь законами, заборонами, правилами або розпорядженнями.

У конфуціанстві шляхетність розглядається як важливий етичний компонент. Піднесені мотиви поведінки людини не обов'язково пов'язані з релігіями. Загальні моральні й етичні принципи людства: доброта, співчуття, чистота моральних якостей, висока принциповість, великодушність, прагнення до справедливості тощо, існують незалежно від конкретних релігійних навчань і найчастіше є продуктом колективного життєвого досвіду тих чи інших суспільств.

Шляхетність соціального працівника має стати постійним станом душі, що сформувалася для безкорисливої допомоги взяти на себе обов'язки захисника людини. Совість, доброзичливість, ввічливість, порядність – основна складова шляхетності соціального працівника. “Совість і пам'ять – складові людської душі. Совість – зірка, яка освітлює життєвий шлях людини у світі, суспільстві, всесвіті. Не дай Бог загубити ту зірку, а також пам'ять, відчуття часу, історії, простору, загубити душу!” – писав В. Андреев.

Великий філософ Г. Сковорода писав: “Щастя можна знайти тільки в собі, а щоб його віднайти, треба пізнати себе!” “У серці є власні любов і тепло! Навчимося ж сіяти добро, а воно, будьте певні, повернеться сторицею – тоді світ стане добрішим і світлішим!” Отже, шляхетність – це риса, яка личить усім, але мало хто нею користується.

Технології, які можливо використати соціальному працівникові, управлінцю в соціальній сфері, щоб протиставити тимчасовості, зрівнянню та відсутності повноти життя – себе, себе як Людину-фахівця, свою повноту, свої орієнтири, свою творчість, подолати замкнутість, відкритись світові та самому собі, позбутися психології розбещеної дитини, стати дійсно дорослим і зрілим, словом, відродити шляхетність, аристократизм духу. Шляхетний соціальний працівник постійно в пошуці досконалості, особливо щодо подолання власних життєвих кризових ситуацій, саме тому це фахівець за покликанням. Справді шляхетна людина – це індивідуальність, яка перевищила “анонімну масу” і виділилась саме своїм зусиллям, діянням, вчинком, тобто ззовні виявила свій внутрішній світ, духовні потуги власного ества. Щоб дати, треба мати: для самореалізації необхідно володіти багатствами, які не здобудеш за гроші.

Шляхетність у соціальній сфері визначається вимогами, обов'язками, а не правами. Методи роботи шляхетного управлінця соціальної служби будуються не тільки на основі неупередженої оцінки колективу, їхніх інтелектуальних, етичних і персональних рис, співробітники повинні протидіяти всім проявам протекціонізму, корупційному делікту та дискримінації. Фахово будувати взаємини зі співробітниками на принципах справедливості, виявляти доброзичливість і підтримку своїм колегам, оцінювати кожного з них об'єктивно. Як керівник – має сприяти службовому зростанню підпорядкованих йому співробітників відповідно до їхньої кваліфікації та ставлення до праці. Він не перекладає на своїх співробітників виконання завдань, які повинен виконувати сам. Зобов'язаний обґрунтовувати, але не нав'язувати членам

колективу своє бачення проблеми. Докладати всіх зусиль для створення належної творчої атмосфери в колективі. Шляхетність дозволяє вирішити ситуації, бо здійснює особистий соціальний контроль, об'єднання навколо вкрай важливої мети формування гармонійно розвинутого українського суспільства.

На соціальну сферу впливає сучасна економічна та політична ситуація в країні: спад виробництва, зниження продуктивності праці, знецінення заощаджень населення внаслідок гіперінфляції, зниження реальної заробітної плати та пенсій, падіння рівня зайнятості, зростання безробіття. За таких умов населення деморалізується, тому діяльність соціальних працівників на сьогодні залишається вкрай перспективною, шляхетною, необхідною творчою діяльністю. Мета соціальної роботи в єдності народу, в повазі, праві кожного громадянина, навчити молоде покоління жити за моральними принципами, берегти та любити дім, країну, пам'ятати історію рідної землі та сім'ї.

Література

1. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – К. : Генеза, 1996. – 368 с.
2. Локк Дж. Сочинения : в 3-х т. / Дж. Локк. – М., 1988. Два трактата о правлении. – Т. 3. – 1988. – 668 с.
3. Ницше Ф. Генеалогия морали : сочинения в 2-х т. / Ф. Ницше. – М. : Мысль, 1990. Т. 2. – 1990. – 829 с.
4. Сковорода Г. С. Твори в 2-х томах / Г. С. Сковорода. – К. : АН УРСР, 1961. – Т. 1, 2.

ПСИХОЛОГІЯ

УДК 364–787.522

Осетрова О. О.,
д. філос. н., професор,
завідувач кафедри
соціальної роботи
Дніпропетровського національного
університету імені Олеся Гончара

ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ

Стаття присвячена дослідженню феномену соціальної адаптації, що може проходити різними шляхами і мати різні наслідки, але є необхідною складовою життєвого процесу людини, визначаючи стан її здоров'я та комфорту. Дослідження проводиться у психоаналітичному ключі.

Ключові слова: людина, Я, внутрішній конфлікт, суспільство, соціальна адаптація, соціальний характер, пристосування.

Статья посвящена исследованию феномена социальной адаптации, что может проходить различными путями и иметь различные последствия, но является необходимой составляющей жизненного процесса человека, определяя состояние его здоровья и комфорта. Исследование проводится в психоаналитическом ключе.

Ключевые слова: человек, Я, внутренний конфликт, общество, социальная адаптация, социальный характер, приспособление.

This article is devoted to the analysis of phenomenon of social adaptation that can pass by various ways as well as have different

consequences. But it is necessary component of the person's life process, specifying state of health and comfort. The analysis is implemented in psychoanalytic direction.

Key words: person, I, inner conflict, society, social adaptation, social character, adaptation.

Загальновідомо, що людина – істота біосоціальна, у зв'язку з чим для свого розвитку вона потребує включення до соціального середовища, котре бере активну участь у процесі її становлення. Однак соціальне середовище може слугувати для людини джерелом її проблем і навіть страждань у випадку, коли людина не змогла за якихось обставин вжитися в нього й відчути себе його частиною, безумовно, не втрачаючи при цьому своєї індивідуальності. Йдеться про процес соціальної адаптації, котрий, розпочинаючись у дитячому віці, у подальшому визначає всю свідому життєдіяльність людини.

Виникає своєрідний парадокс: істота, наділена на відміну від усіх інших живих створінь свідомістю, з одного боку, не може розвинутися як Людина поза суспільством, але з іншого – є ситуації, коли людина не може віднайти шляхи, які б увели її у це життєдайне для неї коло.

Проблемними та надзвичайно актуальними сьогодні є також ситуації, перебуваючи всередині яких, людина опиняється “вирваною” зі звичних для неї умов існування: зокрема, зміна місця проживання, отримання інвалідності тощо. І людині доводиться шукати нові шляхи пристосування до світу.

Адаптація – це процес пристосування людини до навколишнього світу. Поняття виникло у ХІХ ст. і використовувалося спочатку в біології, стосуючись лише життєдіяльності організмів. Тільки згодом його стали застосовувати при характеристиці як учинків особистості, так і колективної поведінки.

Сьогодні феномен адаптації перебуває в полі зору й дослідження фахівців соціальної сфери, політиків, філософів, психоаналітиків тощо. Такий підвищений науковий інтерес до зазначеного феномену викликаний сучасними реаліями життя, сповненими трагічних подій і кризових явищ.

Дана стаття присвячена філософському осмисленню феномену соціальної адаптації людини. Проводиться дослідження у психоаналітичному ключі, який дозволяє звернути увагу на проблеми адаптації, пов'язані як із суто індивідуальною свідомістю, так і з колективною – суспільною.

Зазначена мета обумовила постановку таких основних завдань:

- 1) проаналізувати первісні теоретичні психоаналітичні настанови щодо розуміння феномену соціальної адаптації, запропоновані фундаментом психоаналізу З. Фройдом;
- 2) простежити розвиток уявлень про адаптацію, що спостерігається в працях Х. Хартманна та Е. Фромма;
- 3) зробити висновки;
- 4) окреслити перспективи подальшого дослідження феномену соціальної адаптації.

За визначенням сучасної вітчизняної дослідниці у царині педагогіки О. В. Безпалько, “соціальна адаптація – процес пристосування індивіда до умов соціального середовища, формування адекватної системи стосунків із соціальними об’єктами, інтеграція особистості в соціальні групи, діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм і цінностей нового соціального середовища” [1, с. 7].

З. Фройд вирізняв 2 шляхи адаптації людини до світу, аналізуючи цей феномен крізь призму структури людської психіки та механізму її функціонування. Дію цього механізму вчений пов’язував із можливостями задоволення несвідомих потягів людини. За З. Фройдом, внутрішні механізми координують психічну діяльність людини. Рухливі сили цих механізмів слугують коливанням між підвищенням і зниженням напруги, що, у свою чергу, є результатом відчуття задоволення / незадоволення.

Свідомість З. Фройд виводив із системи сприйняття зовнішнього світу, визначивши систему свідомості як Bw . У цілому він говорив про систему $W - Bw$, тобто сприйняття – свідомість. Ця система розташовується на межі зовнішнього та внутрішнього, що передбачає безпосередній контакт із зовнішнім світом. Саме завдяки зовнішньому світові людина може отримувати задоволення. Адже Я (свідомість, розум), що зважає на реальність, звернене саме до нього.

Несвідомі потяги Воно орієнтовані на отримання безпосереднього задоволення. У свою чергу, їх незадоволення породжує нестерпні стани. Адже ці потяги потребують негайного свого задоволення. У свою чергу, Я намагається захиститися від можливих поразок на шляху до задоволення. Я виступає посередником між потягами Воно і тими обмежувачами, які накладаються зовнішнім світом. Саме тут і відкриваються, з точки зору З. Фройда, 2 шляхи адаптації людини до світу.

Проаналізуємо механізми адаптації на кожному із зазначених батьком психоаналізу шляхів.

1. Я спостерігає за зовнішнім світом і намагається обрати найкращий час для задоволення своїх потягів. При цьому Я впливає на Воно у разі неможливості безпечного задоволення. Цей вплив може відбуватися різними шляхами:

а) віддаленням задоволення певної потреби в часі (позиція очікування);

б) відмовою від задоволення потреби, що за якихось обставин не можливо, але відмова ця відбувається за рахунок певної компенсації.

У цілому цей перший шлях пристосування людини до зовнішнього світу, на мою думку, можна визначити як позицію пасивну по відношенню до світу: людина вичікує, прилаштовуючись до навколишньої ситуації, або ж пристосовується, у повному сенсі цього слова, задовольняючись чимось іншим, що, можливо і врешті-решт, безпосередньо відмовляючись від свого первісного потягу та погодившись на задоволення іншого.

2. Я, розвиваючись, приходять до усвідомлення того, що можна впливати на зовнішній світ, змінюючи його, перетворюючи на такий, у якому можливе задоволення власних потягів.

У цілому цей другий шлях пристосування людини до зовнішнього світу, на мою думку, можна визначити як позицію активну по відношенню до світу за своєю суттю: людина тут є творцем зовнішніх умов, у яких з’являється можливість отримати задоволення, вона – активний діяч, що вперто йде до своєї мети.

Таким чином, якщо перший шлях адаптації результатом своїм має стримування несвідомих потягів, задоволення яких суперечить вимогам, що диктує зовнішній світ, то другий є шляхом їх реалізації, на якому чиниться опір зовнішньому світові.

Незважаючи на те, що перший шлях я вважаю доречним визначити, як пасивний, слід наголосити на тому, що він може передбачати певну діяльність, оскільки на ньому теж використовуються сили та енергія Я вже тому, що це – шлях, а будь-який шлях передбачає динаміку, а не статику, оскільки його слід пройти, для чого необхідно задіяти певну кількість енергії. Тому щодо окреслених З. Фройдом двох шляхів адаптації слід зазначити, що йдеться про різні напрями застосування власної енергії: у першому варіанті сили націлені на внутрішні зміни – зміни власної психічної організації; у другому – сили спрямовуються на зовнішній об’єкт, яким виступає зовнішній світ, у т. ч. і соціальний.

Ці відмінні напрями відбилися у термінах, які для позначення цих двох різних типів адаптації запропонував угорський психоаналітик

Ш. Ференці: перший отримав назву **аутопластичної адаптації** (“ауто” – з грецької “сам”), другий – **адаптації аллопластичної** (“алло” – з грецької “інший”).

Адаптація до зовнішнього світу може проходити **успішно**. У такому разі вона певним чином забезпечує нормальний розвиток людини. Така людина відчуває певний комфорт у своєму житті, оскільки органічно вливається в те соціальне середовище, до якого вона належить. Це дозволяє людині налагоджувати певні стосунки з іншими та встановлювати ті соціальні зв'язки, які є основою відчуття її повноцінності. Йдеться про специфічний соціальний комфорт, який сприяє людській життєдіяльності і людському світосприйманню, призводячи до розвитку її оптимістичного світогляду й у цілому впливаючи на задовільний стан її морального здоров'я, що певним чином зумовлює задовільний стан здоров'я психічного.

Однак ситуація пристосування може йти іншим шляхом у випадку, коли Я виявляється слабким, беззахисним, таким, що заглушується підсвідомими потягами Воно. Таке Я при зіткненні із зовнішнім світом, що неминуче, може почати відчувати небезпеку. При цьому Я не усвідомлює справжнього джерела цієї небезпеки, яким виступають його несвідомі потяги, а починає таким вважати зовнішній світ, якісь його окремі прояви. Таке Я й раніше воювало зі своїми внутрішніми несвідомими потягами. Неправильне ж розуміння джерела небезпеки, відчуття якої все більше загострюється, призводить до війни Я з “повітряним млином”, якого не існує, але який вбачається в об'єктивній реальності. Я вдається до втечі від уявної небезпеки, що супроводжується витісненням несвідомих потягів. Оскільки ж реальна загроза була підмінена уявною (внутрішнє – зовнішнім), то частковий успіх людини у зазначеній боротьбі не є її порятунком, а починає розгортатися у її хворобливих станах, що супроводжуються невротичними симптомами, від яких людина сама не бажає звільнитися.

Справа в тому, що витіснені несвідомі потяги в такому Я утворюють “заборонену зону”, в якій відбуваються процеси психічного заміщення. У свою чергу, заміщення наслідком своїм не мають отримання довгоочікуваного задоволення, хоча людині може так і здаватися. Насправді, відбувається неповноцінна заміна недосяжного задоволення невротичними симптомами.

Таким чином, відбувається “втеча людини у хворобу”. Тут ми маємо справу з неадекватною соціальною адаптацією, яка властива для слабких, інфантильних Я. Органічно, що таке пристосування, будучи

за своєю суттю процесом хворобливим, породжує хворобу того, хто до нього вдався.

Людина, яка опинилася в подібній ситуації, потребує психоаналітичної терапії, суть якої полягає у “реставрації Я”. Іншими словами, мова тут йде про звільнення Я від тих обмежень, що були викликані витісненням, та про відновлення впливу Я на Воно, необхідного для людського співжиття. Така терапія у своєму результаті повинна бути націлена на розв'язання існуючого внутрішнього конфлікту, який не вирішується “втечею у хворобу”. При цьому треба розуміти, що зазначений конфлікт з самого початку був пов'язаний із проблемами, які виникли у процесі пристосування людини до навколишнього світу.

У подальшому до вивчення феномену адаптації зверталася ціла низка психоаналітиків. Зокрема, А. Фройд цікавилися проблемою пристосування дітей і дорослих до навколишнього середовища. Але в душі свого батька вона розглядала цей феномен у терапевтичній площині та частково з огляду на його виховну значущість. Навпаки, для австро-американського психоаналітика Х. Хартманна, якому, між іншим, належить робота “Психологія Я і проблема адаптації” (1939), проблема адаптації стала центральною.

Х. Хартманн у проблемі адаптації побачив проблему психоаналітичної психології Я. Адже з процесом адаптації людини до навколишнього світу в цілому пов'язаний процес розвитку особистості. При цьому, акцентував увагу вчений, розвиток особистості не обов'язково супроводжується конфліктами, обумовленими боротьбою Я з Воно та Над-Я. Виходячи з цього, Х. Хартманн вводить термін – “вільна від конфліктів сфера Я”, під яким розуміє ансамбль функцій, що у будь-який час впливає поза сферою психічних конфліктів. Дослідження вільної від конфліктів сфери Я Х. Хартманн безпосередньо узгоджував з аналізом функцій, пов'язаних з адаптацією до реальності.

Розуміючи під адаптацією взаємозв'язок між живим організмом і навколишнім середовищем, Х. Хартманн розмежував **стан адаптивності** та **процес адаптації**. Під станом адаптивності він розумів те, що досягається між живим організмом та навколишнім середовищем і може стосуватися як теперішнього, так і майбутнього, а під процесом адаптації – те, що приводить до даного стану та завжди передбачає співвіднесеність зі станом майбутнім.

Поширену в психоаналізі класифікацію видів адаптації (аутопластична й аллопластична) Х. Хартманн поділяв, але вніс до неї певні доповнення:

1) погоджуючись із тим, що аллопластичність є завданням людського розвитку, вчений акцентував увагу на тому, що цей різновид не завжди виявляється адаптивним так само, як аутопластичне не завжди є не адаптивним;

2) учений виділив (вплив Е. Парра) третю форму адаптації – вибір нового навколишнього середовища, сприятливого для функціонування живого організму. Йдеться про пошук та вибір нової психосоціальної реальності, в якій адаптація індивіда відбувається шляхом зовнішніх і внутрішніх змін.

Х. Хартманн розрізняв **індивідуальну адаптацію** й **адаптацію виду**, які, з його точки зору, можуть навіть зіткнутися. На думку вченого, це важливий момент при розв'язанні соціальних проблем. Окрім цього, він виділяв 2 протилежні форми адаптації – **прогресивну**, що співпадає з розвитком, і **регресивну** – обхідний шлях успішного пристосування людини до світу, що є високоадаптивним цілеспрямованим досягненням здорової людини.

У цілому Х. Хартманн розумів під Я специфічний орган адаптації, у зв'язку з чим захисні механізми Я виконують 2 функції:

- 1) контроль над інстинктивними потягами;
- 2) адаптацію до зовнішнього світу.

Австро-американський психоаналітик наголошував на тому, що кожне нормальне немовля адаптується до навколишнього середовища з найпершого моменту своєї появи на світ. Іншими словами, мова йде про стан адаптивності немовляти на той момент, коли процеси адаптації не відіграють ще ніякої ролі. У подальшому ж процесі розвитку немовля диференціація в його Я створює специфічні умови для адаптації. У свою чергу, здобутки людини на шляху адаптації можуть трансформуватися у розлади адаптації. А це означає, на думку вченого, що можливий і зворотній процес – трансформація адаптивних розладів у адаптивні досягнення.

Дослідженню феномену адаптації у психоаналітичному ключі присвятив свою увагу і всесвітньовідомий німецько-американський психоаналітик, психолог і філософ Е. Фромм. Поширюючи застосування теоретичних психоаналітичних настанов на з'ясування проблем, що мають місце у суспільстві, Е. Фромм вводить у вжиток поняття соціального характеру. **Соціальний характер**, за його визначенням, є результатом пасивного пристосування до соціальних умов, а результатом **динамічної адаптації** людської природи до суспільного ладу на основі її [людської природи] невід'ємних властивостей, що біологічно закладені або виникли у ході історії [3, с. 246].

Справа в тому, що у своїй праці “Втеча від свободи” Е. Фромм піднімав питання про необхідність розрізняти адаптацію **динамічну** і **статичну**. Згідно з визначенням ученого, **статичною** є адаптація, за якої “характер людини залишається незмінним і лише з'являються якісь нові звички” [3, с. 23]. Статична адаптація не викликає змін особистості. Навпаки, **динамічна** адаптація стимулює зміни характеру індивіда – “в ньому виникають нові прагнення, нові тривоги” [3, с. 23]. Прикладом динамічної адаптації, за Е. Фроммом, виступає будь-який **невроз**. Він сприймається як логічний наслідок процесу пристосування до умов, характерними рисами яких є:

- 1) ірраціональність;
- 2) несприятливість для росту й розвитку дитини.

Е. Фромм наголосив на тому, що людина з моменту народження опиняється в уже сформованому середовищі, й тому для повноцінної своєї діяльності вона повинна пристосовуватися до нього, оскільки існують 2 чинники, котрі беззаперечно діють, визначаючи розвиток її найпластичніших рис, – це:

- 1) потреба жити;
- 2) соціальна система, в якій розгортається життя.

Учений акцентує нашу увагу на поширеній серед психіатрів точці зору, яка містить 2 моменти:

- 1) погане пристосування людини до суспільства свідчить про її неповноцінність;
- 2) добре пристосування, навпаки, свідчить про моральне здоров'я індивіда і про його підвищену цінність у суспільстві.

Е. Фромм категорично не приймає зазначену позицію, відзначаючи, що добре пристосована людина часто є менш здоровою за шкалою людських цінностей, ніж невротик, оскільки: “Хороша пристосованість часто досягається лише за рахунок відмови від своєї особистості; людина при цьому намагається більш-менш уподібнитися необхідному... одразу і може втратити всю свою індивідуальність і безпосередність. І навпаки: невротик може бути охарактеризований як людина, яка не здалася в боротьбі за власну особистість” [3, с. 122].

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дозволяє зазначити, що процес адаптації людини до навколишнього середовища може проходити різними шляхами і мати різні наслідки, але він є необхідною складовою життєвого процесу людини, що визначає стан її здоров'я і комфорту (як внутрішнього, так і зовнішнього).

Процес адаптації залежить як від психічних особливостей індивіда, так і від особливостей того соціального середовища, до якого намагається

пристосуватися людина. У свою чергу, від результату адаптації залежить місце людини у суспільстві і стан її душевної рівноваги. А головне, слід пам'ятати, що хворобливість неадаптованої людини свідчить не тільки про її незадовільний стан чи психічні відхилення, але й про “хворобливий” стан такого суспільства, яке не приймає до свого лона того, хто не підпадає під визначений ним шаблон.

Перспективи. Дана стаття у подальшому послужить підґрунтям у процесі розв'язання таких завдань, як: 1) соціально-філософське дослідження феномену адаптації, усвідомлення механізмів якої є важливим з огляду на стан як психологічного здоров'я окремої людини, так і психологічного клімату в спільноті; 2) розробка та впровадження тренінгових програм, публічних лекцій, приватних бесід із людьми, яким за певних причин важко пристосуватися не тільки до нових умов життя, а до самого життя як такого.

Література

1. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Зверевої. – К. ; Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.
2. Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия / З. Фрейд // Фрейд З. Я и Оно : сочинения. – М. : ЭКСМО ; Харьков : ФОЛІО, 2002. – С. 709–768.
3. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М. : Прогресс, 1990. – 272 с.
4. Хартманн Х. Эго-психология и проблема адаптации / Х. Хартманн. – М., 2002.

УДК 364.444

Бакуменко І. А.,
студентка 5 курсу
спеціальності “Соціальна робота.
Практична психологія”
Інституту соціальної роботи
та управління
Національного педагогічного
університету
імені М. П. Драгоманова

Мельник І. П.,
студентка 5 курсу
спеціальності “Соціальна робота.
Практична психологія”
Інституту соціальної роботи
та управління
Національного педагогічного
університету
імені М. П. Драгоманова

Савельчук І. Б.,
науковий керівник,
к. пед. н., доцент кафедри теорії
та технології соціальної роботи
Інституту соціальної роботи
та управління
Національного педагогічного
університету
імені М. П. Драгоманова

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПСИХОСОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ЛЮДЬМИ, ЯКИХ ТОРКНУЛАСЯ ПРОБЛЕМА ВІЛ

У статті розкрито зміст психосоціальної роботи з людьми, які живуть із ВІЛ. Висвітлені визначення ВІЛу та СНІДу, методи та напрямки психосоціальної роботи, а також проблеми ВІЛ-інфікованих, наведена статистика людей, які живуть із ВІЛ. Розглянуто діяльність Благодійного центру соціальної роботи “Світ без залежності” та її підструктурних установ соціального спрямування.

Ключові слова: ВІЛ, СНІД, психосоціальна робота, БЦ “Світ без залежності”.

В статье раскрыто содержание психосоциальной работы с людьми, которые живут с ВИЧ. Освещены определения ВИЧа и СПИДа, методы и направления психосоциальной работы, а также проблемы ВИЧ-инфицированных, приведена статистика людей, живущих с ВИЧ. Рассмотрена деятельность Благотворительного центра социальной работы “Мир без зависимости” и ее подструктурных учреждений социальной направленности.

Ключевые слова: ВИЧ, СПИД, психосоциальная работа, БЦ “Мир без зависимости”.

In this article, the content of psychosocial work with people living with HIV. Highlights definition of HIV and AIDS, methods and areas of psychosocial and HIV-positive, presents statistics of people living with HIV. Considered the Charitable social work center “World without dependence” and its pidstrukturnyh institutions of social direction.

Key words: HIV, AIDS, psychosocial work, BC “World without dependence”.

З кожним роком кількість ВІЛ-інфікованих і СНІД-хворих в Україні стрімко зростає. Спостерігається тенденція до збільшення випадків інфікування вагітних жінок і потенційних донорів крові. Зростає число дітей, народжених ВІЛ-позитивними матерями. За оцінками експертів, показник поширеності захворюваності на ВІЛ-інфекцію в Україні становить 1,63 % дорослого населення – найвищий рівень поширеності в Європі. Це пов'язано з ризикованою щодо

ВІЛ-інфікування поведінкою молоді, значним розповсюдженням ін'єкційного вживання наркотичних засобів, ризикованих статевих зв'язків. У цей час важко переоцінити значення психосоціальної допомоги людям, які живуть із ВІЛ/СНІДом, оскільки тривалий перебіг захворювання супроводжується кризовими етапами в житті ВІЛ-позитивної людини.

Особлива роль належить соціальним працівникам, які розуміють якісний і кількісний склад їх потенційних клієнтів, їх потреби, а відтак мають змогу управляти процесом надання адекватних послуг.

Проблема профілактики та лікування ВІЛ/СНІДу, подолання негативних наслідків епідемії, скорочення поширення епідемії ВІЛ/СНІДу є досить актуальною для теорії та практики сучасної соціальної роботи. У різних дослідженнях простежуються неоднозначні тенденції у вивченні чинників поширення ВІЛ-інфекції та зосереджено увагу на високій уразливості підлітків і молоді до ВІЛ-інфекції (О. М. Балакірева, М. Ю. Варбан, Б. М. Ворник, Т. В. Говорун, О. А. Голоцван, І. В. Гришаєва, В. П. Коломієць, В. П. Кравець, В. М. Оржеховська, О. П. Пурик, І. D. Fisher та ін.). Більшість фахівців (М. Ю. Варбан, Т. В. Говорун, І. В. Гришаєва, F. V. van der Velde, М. М. Dolicini, J. A. Catania та ін.), які працюють у галузі психологічної науки, акцентують увагу на актуальності пізнання проблеми ставлення індивіда до можливості ураження ВІЛ. У незначній кількості досліджень аналізуються мотиваційні чинники ризику (Г. Крайг, С. Філліпс та ін.), соціально-психологічні умови (М. Ю. Варбан, І. С. Кон, Н. Ю. Максимова й ін.) та особистісні властивості (О. В. Вдовіченко, І. В. Гришаєва та ін.), що мають важливе значення для становлення в особистості, яка розвивається, адекватного ситуації ставлення до небезпеки ураження ВІЛ.

Мета статті: розкрити особливості здійснення психосоціальної допомоги людям, яких торкнулася проблема ВІЛ.

Об'єкт дослідження – процес надання комплексної допомоги людям, які живуть із ВІЛ.

Предмет дослідження – форми та методи психосоціальної допомоги ВІЛ-позитивним людям.

Завдання, які ми поставили перед написанням статті: проаналізувати соціально-психологічні аспекти життя з ВІЛ як чинники становлення психосоціальної роботи з ВІЛ/СНІД-інфікованими; обґрунтувати сутність психосоціальної допомоги людям, які живуть із ВІЛ; розкрити й експериментально перевірити організаційні умови

залучення людей, яких торкнулася проблема ВІЛ до надання психосоціальної допомоги як одного з пріоритетних напрямів соціальної роботи; довести ефективність підготовки до консультативної роботи з ВІЛ-позитивними людьми за методом “рівний-рівному” в умовах Центру реабілітації та ресоціалізації алко-, наркозалежних осіб.

Нааявний досвід подолання епідемії ВІЛ-інфекції/СНІДу в Україні, як і світовий досвід у цілому, свідчать, що подальше поширення захворювання, викликаного ВІЛ-інфекцією, призводить до зменшення тривалості життя, зростання обсягу медичних послуг, загострення проблем бідності, соціальної нерівності та сирітства, подолання яких потребує постійного збільшення видатків із державного бюджету та збільшує навантаження на місцеві бюджети. ВІЛ – це вірус, що вражає імунну систему, а СНІД – це комплекс захворювань, які виникають у людини з ВІЛ на фоні низького імунітету. Основна мета соціальної роботи в контексті проблеми ВІЛ/СНІДу – надання психосоціальної допомоги людям, які живуть із ВІЛ/СНІДом, максимально адаптуватися до свого стану з урахуванням сукупності проблем, що супроводжують різні періоди захворювання. Засоби досягнення цієї цілі – вивільнення й оптимізація адаптаційного потенціалу людей, які живуть із ВІЛ/СНІДом та їх близького оточення [2, с. 43].

У широкому значенні психосоціальна робота розуміється як напрям соціальної роботи щодо надання первинної психологічної допомоги, соціальної підтримки й сприяння людям, які опинилися у складних життєвих ситуаціях, а також як організація комплексу умов для продуктивної адаптації людини до умов життєдіяльності, які змінилися [7, с. 17].

До основних напрямів психосоціальної роботи відносять:

- інформування;
- профілактику;
- реабілітацію;
- корекцію;
- розвиток;
- посередництво.

Зміст психосоціальної роботи з людьми, які живуть із ВІЛ, – програми та методичні рекомендації психосоціальної допомоги і соціальної підтримки, які реалізуються у методах, засобах і організаційних формах психосоціальної роботи з ВІЛ-інфікованими в період їх адаптації до умов життя, що змінилися [1, с. 29].

Основні методи психосоціальної роботи: *психотерапевтична бесіда* як метод індивідуальної роботи з клієнтом і *ведення груп* як метод групової роботи у співпраці з родиною, групою, колективом [4, с. 67].

За оцінками національних і міжнародних експертів (2012 р.), кількість людей, які живуть із ВІЛ, становить 1,6 % від дорослого населення України. А епідемічний процес ВІЛ/СНІДу сьогодні характеризується:

- домінуючою групою ВІЛ-інфекції ін’єкційних споживачів наркотиків (77,0 %) серед усіх ВІЛ-інфікованих;
- поширення інфекції на всі прошарки та вікові групи населення, переходом від реєстрації випадків до епідемічних рівнів, реальної зустрічі з недугою кожної родини;
- активізацією статевого шляху передачі інфекції;
- зростання ролі жінок, збільшення кількості ВІЛ-позитивних вагітних, а також народжених від них дітей;
- формування проблем ВІЛ-інфікованих дітей;
- ростом ВІЛ-інфекції серед хворих на туберкульоз серед ВІЛ-інфікованих;
- збільшення кількості виявлених ВІЛ-позитивних осіб серед донорів крові, що може призвести до зараження ВІЛ реципієнтів [6, с. 33].

На сьогодні розвиток системи надання психосоціальної допомоги, забезпечення реабілітації, догляду та підтримки осіб, які постраждали внаслідок епідемії ВІЛ-інфекції/СНІДу спрямовано на вирішення проблем:

1. Проблема соціальної адаптації ВІЛ-інфікованих дітей і дітей, народжених ВІЛ-інфікованими матерями, є вкрай актуальною і потребує вжиття заходів щодо її вирішення. Особливої уваги заслуговують діти, народжені ВІЛ-інфікованими матерями, які залишились без батьківської опіки.

2. Проблема догляду та соціальної підтримки ВІЛ-інфікованих і членів їх родин шляхом застосування сучасних моделей третинної профілактики в цільових визначених групах.

Таким чином, психосоціальна робота з людьми, які живуть із ВІЛ/СНІДом, є тим продуктивним ресурсом, який може забезпечити якість життя з ВІЛ [3, с. 77].

Аналіз теорії та практики психосоціальної допомоги людям, які живуть із ВІЛ/СНІДом показує, що ефективність психосоціальної роботи забезпечується врахуванням специфічних особливостей індивідуального консультування та групової роботи на різних етапах перебігу захворювання. Виявлено, що на початковому етапі після встановлення діагнозу більш ефективні індивідуальні бесіди, тому що людині буває важко розпочати говорити про хворобу дитини багатьом людям.

На етапі адаптації можлива участь у групових бесідах і груповій психотерапії. На етапі реабілітації – головна роль відводиться групам самодопомоги та групам взаємодопомоги [6, с. 55]:

Діяльність благодійних організацій, які надають соціальні послуги, залежить від їх співпраці з іншими установами та відбувається за умов становлення і вдосконалення соціально-медичного підходу щодо допомоги (підтримки) людей, сімей, яких торкнулася проблема ВІЛ/СНІДу.

Структурований аналіз організації роботи можливо представити за таким переліком:

по-перше, система спільних дій із соціальними службами на підтримку діяльності груп взаємодопомоги людей, які живуть із ВІЛ/СНІДом;

по-друге, комплексна програма соціальних служб через забезпечення співпраці із громадськими організаціями;

по-третьє, адресна допомога (через технологію соціального супроводу та технологію соціальної реабілітації) з людьми та сім'ями через спільну роботу з міськими організаціями та центрами;

по-четверте, консультативна допомога через формат консультативних пунктів адресного контактування, інформування громадян і здійснення цільової соціально-психологічної роботи;

по-п'яте, проектна діяльність за реальних програм і проектів, що дає можливість людям та сім'ям з дітьми, яких торкнулася проблема ВІЛ/СНІДу, позбутися соціальної ізоляції та самоізоляції, зберігати і підвищувати свій соціальний статус, бути соціально адаптованими;

по-шосте, освітня діяльність громадських організацій, соціальне навчання волонтерів в умовах “Інформаційного мобільного центру профілактики ВІЛ”;

по-сьоме, забезпечення супервізії мультидисциплінарної команди фахівців, які надають кваліфіковані послуги дітям, людям, які живуть із ВІЛ, і членам їх сімей.

Таким чином, основні напрями та форми діяльності громадських організацій базуються на системі дій щодо підготовки, перепідготовки кадрів спеціалістів, волонтерів для соціальної роботи з людьми та сім'ями, яких торкнулася проблема ВІЛ.

Перспективи подальшого вивчення передбачають оптимізацію стратегій поведінки людей, яких торкнулася проблема ВІЛ, засобами психодіагностичних методик і методів соціальної роботи психосоціального спрямування.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Развитие личности в процессе ее жизнедеятельности / К. А. Абульханова-Славская // Психология формирования и развития личности. – М. : Наука, 1985. – 237 с.

2. Аспекти соціально-психологічної консультативної допомоги ВІЛ-інфікованим. – Хмельницький : ЦНТЕІ, 1999. – 12 с.

3. Беленская Л. Н. Дети, рождённые от ВИЧ-инфицированных матерей как медико-социальная проблема / Л. Н. Беленская. – “Здорова мати – здорова дитина” : матеріали науково-практичної конференції. – Донецьк, 2002. – С. 98–104.

4. Бойко А. М. Соціальна робота з клієнтами, інфікованими ВІЛ та хворими на СНІД : метод. рекомендації з навчального курсу для магістеріуму / А. М. Бойко ; Національний університет “Києво-Могилянська Академія” ; Ужгородський державний університет. – Ужгород : УжДУ, 2000. – 64 с.

5. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика / А. Ф. Бондаренко. – К., 1997. – 342 с.

6. Бурнард Ф. Тренинг навыков консультирования / Ф. Бурнард. – СПб. : Питер, 2002. – 287 с.

7. Бутузова Л. П. Врахування психологічних особливостей особистісних ставлень підлітків до небезпеки ураження ВІЛ при проведенні превентивної роботи / Л. П. Бутузова // Вісник Житомирського педагогічного університету. – 2003. – Вип. 13. – С. 263–265.

УДК 364.442.2:316.7:159.98

Вольнова Л. М.,
к. пед. н., доцент
Національного педагогічного
університету
імені М. П. Драгоманова

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ПРАКТИЦІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У статті подано соціокультурні аспекти взаємодії у соціальній роботі, розглянуто поняття “міжкультурна комунікація”; описано проблеми міжкультурної комунікації, що можуть виникати в практиці соціальної роботи. Розкрито соціально-психологічні аспекти, що визначають процес міжкультурної комунікації, а також описано сукупність культурологічних знань, здатностей, умінь і якостей, якими повинен володіти соціальний працівник, котрий хоче успішно налагоджувати міжкультурну комунікацію з клієнтами.

Ключові слова: культура, міжкультурна комунікація, культурологічні знання, здатності, уміння та якості.

В статье представлены социокультурные аспекты взаимодействия в социальной работе, рассмотрено понятие “межкультурная коммуникация”; описаны проблемы межкультурной коммуникации, что могут возникать в практике социальной работы. Раскрыты социально-психологические аспекты, что определяют процесс межкультурной коммуникации, а также описана совокупность культурологических знаний, способностей, умений и качеств, которыми должен владеть социальный работник, который хочет успешно налаживать межкультурную коммуникацию с клиентами.

Ключевые слова: культура, межкультурная коммуникация, культурологические знания, способности, умения и качества.

The article deals with socio-cultural aspects of interaction in social work, notion “cross-cultural communication” is considered. The problems of cross-cultural communication are described, that can arise up in practice of social work. Social-psychological aspects, that determine the process of cross-cultural communication, are exposed, and also describe a set of cultural knowledge, abilities, skills and qualities, which should have a social worker who wants to build successful cross-cultural communication with clients.

Key words: culture, cross-cultural communication, cultural knowledge, abilities, skills and qualities.

Соціум – це сфера соціокультурних взаємодій, взаємин людей. В умовах глобалізації сучасного світу й інформатизації суспільства розширюються можливості комунікації як між окремими індивідами, так і цілими культурами. Так, стрімка активізація міжнародних і міжнаціональних контактів спонукає дедалі більшу кількість українців долати перешкоди не лише власне мовного, але й культурно-ментального бар’єрів між представниками різних етнічних культур (наприклад, європейською чи латиноамериканською). З іншого боку, міжкультурна комунікація передбачає спілкування людей, які не обов’язково повинні належати до різних національних лінгвокультурних спільнот, адже і всередині однієї культури виокремлюють мікро- або субкультури, де також мають місце культурно специфічні смисли, а представники цих субкультур (наприклад, територіальної, регіональної, вікової, статевої та ін.) по-різному сприймають світ. Культурний поліморфізм утілюється також і в безлічі способів життя, культивованих різними соціальними групами. Таким чином, люди з відмінних соціальних та/або культурних середовищ, орієнтуючись на звичні для них правила і норми взаємодії, стандарти способу життя, потрапивши в інше соціокультурне середовище, можуть відчувати як внутрішній психологічний дискомфорт, так і проблеми в регуляції своєї поведінки, тобто проблеми міжкультурної комунікації (МКК).

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що феномен міжкультурної комунікації вивчали багато зарубіжних дослідників, зокрема М. Беннет, Р. Вайсмен, В. Гудайкенст, Ф. Джант, Д. Клоф, Р. Портер, Л. Самовар, Р. Сколлон, С. Сколлон, В. Хат, Е. Холл та ін.

Соціальні, етнічні та інші чинники міжкультурної комунікації відображено у працях В. І. Аксьонової, Ю. В. Арутюняна, Ю. В. Бромлея, Л. М. Дробіжевої, І. С. Кона, В. П. Конецької, О. П. Садохіна, Б. В. Слюцинського та ін. Лінгвістичні аспекти міжкультурного спілкування (мовленнєві стилі, мовленнєву особистість, ефективність МКК) вивчали М. М. Бахтін, М. Б. Бергельсон, Л. Ф. Гайсіна, Д. Б. Гудков, П. М. Донець, С. Г. Тер-Мінасова, Є. Г. Фалькова, С. О. Шехавцова та ін. Психологічні й емоційні складові міжкультурної комунікації, проблеми ціннісних орієнтацій і мотивації у спілкуванні стали об'єктом досліджень М. В. Вороніної, Н. В. Захарчук, Н. В. Кобзар, Л. М. Моїсєєнко, Т. А. Устименко та ін.

Незважаючи на багатогранність порушеної проблеми, питання формування досвіду міжкультурної комунікації у різних сферах розглядаються переважно крізь лінгвістичну призму, тобто за допомогою вивчення іноземної мови фахівцями у сфері міжнародних відносин (А. В. Козак, О. В. Сніговська) та туризму (С. А. Александрова, Н. В. Кобзар, Н. В. Свентицька), майбутніми екологами (Н. В. Захарчук), офіцерами (Л. П. Маслак), аграрниками (Р. А. Кравець), економістами (О. О. Зеліковська, Т. В. Колбіна), правоохоронцями (О. Л. Шумський), учителями та вихователями (С. О. Калашникова, О. П. Хижна, С. О. Шехавцова) тощо.

Соціально-педагогічні аспекти міжкультурної комунікації залишаються до цього часу практично не розкритими. Лише І. П. Палько розглядає деякі питання міжкультурної комунікації як чинника формування міжкультурної толерантності майбутніх соціальних педагогів. Водночас соціальний працівник, який хоче досягти успіху у взаємодії з клієнтами, повинен проявляти високорозвинені показники культурного компонента особистості. Він повинен вміти приймати рішення щодо допомоги клієнту у засвоєнні субкультурних стандартів або адаптації окремої субкультури та її носіїв до пануючої культури; бути здатен вирішувати завдання щодо соціокультурної регуляції та налагодження сумісного існування клієнтів. Порушена проблема і обумовила *мету дослідження*: розкрити загальну сутність міжкультурної комунікації та з'ясувати психологічні особливості міжкультурної комунікації, визначені специфікою практики соціальної роботи.

Аналіз філософської, соціологічної, психологічної, культурологічної літератури дозволив виокремити кілька найбільш поширених підходів до поняття “*міжкультурна комунікація*”. Найбільш уживаним можна вважати визначення, згідно із яким міжкультурна комунікація –

це “спілкування, здійснюване в умовах таких значних культурно обумовлених відмінностей у комунікативній компетенції його учасників, що ці відмінності істотно впливають на успіх або невдачу комунікативної події” [1, с. 55]. Т. В. Колбіна визначає МКК у рамках діалогічної концепції як форму соціальної взаємодії представників різних культур, що здійснюється з метою вирішення проблем професійного та особистісного характеру [4, с. 28]. Н. Б. Ларіна вважає, що міжкультурна комунікація є соціальним феноменом, сутність якого полягає в конструктивній чи деструктивній взаємодії між представниками різних культур (національних та етнічних) чи субкультурами в межах чітко визначеного просторово-часового континууму [5, с. 96]. Прикладом інтегративного підходу можна вважати також і визначення, окреслене в працях Р. Сколлон і С. Сколлон, де міжкультурна комунікація розуміється як “весь спектр комунікації(-цій) через межі груп або дискурсивних систем, починаючи від найбільш широкоосяжних груп – культурних груп до комунікації між чоловіками і жінками або колегами різного віку” [7, с. 345–346]. У такому розумінні, оскільки кожен із нас є членом одночасно кількох різних культур чи субкультур, то фактично будь-яка комунікація – це комунікація через межі.

Разом із тим, до цього часу наукові дослідження у сфері міжкультурної комунікації фокусувалися переважно на поведінці людей, які стикаються з культурно-обумовленими відмінностями в мовній діяльності та наслідками цих відмінностей. Хоча, як зауважує І. В. Шавиріна, в останні роки спостерігається тенденція до динамічного розуміння культури як “способу життя і системи поведінки, норм, цінностей *будь-якої соціальної групи*” – (курсив наш. – Л. В.) [9, с. 1]. Враховуючи означене, культурологічні знання повинні стати невід’ємною складовою професійної етики соціального працівника. Вони, на думку Ж. В. Бойко, “дозволяють враховувати всі нюанси у вирішенні складних питань, що зачіпають національні, культурні аспекти, оскільки кожний народ має свою невербальну знакову систему, власні звичаї і традиції, багато з яких свято шанується нашими сучасниками” [2, с. 46]. Окрім того, соціальний працівник з метою налагодження успішної цілеспрямованої соціальної діяльності в процесі міжкультурної комунікації повинен оволодіти і низкою культурних моделей (зразків, схем), технологій і символічних об’єктів, а також умінням використовувати їх знання в повсякденній практичній діяльності.

Працюючи з клієнтами, соціальний працівник може постати перед необхідністю надати їм допомогу в налагодженні ефективних контактів

з представниками різних культур або субкультур (у випадку переїзду, еміграції, зміни роботи тощо), а також і сам відчувати труднощі міжкультурної комунікації, спілкуючись з індивідами, що належать до різних соціокультурних середовищ. Це пов'язано з тим, що процес комунікації між представниками однієї культури/субкультури відбувається через повідомлення (слова, міміку, жести, пози, елементи одягу тощо), які притаманні їхній культурі, а тому й зрозумілі. Виникнення психологічних труднощів під час МКК (занепокоєння, тривоги, невпевненості, розчарування, стресу, страху і навіть “культурного шоку”) зумовлено, на думку Т. В. Колбіної, тим, що учасники міжкультурної комунікації, які є представниками різних культур, мають відмінності у світогляді, ціннісних орієнтаціях, комунікативному стилі, особистісних характеристиках, нормах комунікативної поведінки, недосконало оперують засобами комунікації (вербальними, невербальними) тощо [4, с. 14]. При цьому розбіжності або неспівпадання будь-яких культурних явищ, звичних у “своїй культурі”, в ситуації взаємодії з представниками іншої культури викликають комплекс переживань, які часто в літературі позначаються категорією “чужинність” (рідше “інакшість”).

Особистісна невідповідність соціального працівника до роботи в означених ситуаціях може бути зумовлена його центрацією на “типовий” моделі особистості, тобто, коли консультативний чи коректувальний впливи здійснюються лише після співвіднесення переживань і поведінки клієнта з певним зразком (віковим, культурним, статевим, національним тощо). У такому випадку фахівець може спричинити появу в клієнта почуття власної неповноцінності, оскільки ігнорує наявність у нього труднощів, зумовлених саме приналежністю його до певної культури чи субкультури, вважаючи проблеми, з якими стикнувся клієнт, лише наслідком його особистісних особливостей. Професійним самовдосконаленням повинен зайнятися і фахівець, який навпаки надмірно загострює свою увагу на культурних, регіональних, мовленневих, статусних чи інших соціокультурних особливостях клієнтів, адже це також може загострити переживання клієнтом своєї “чужинності”, викликавши труднощі адаптації в новому соціокультурному середовищі. Соціальний працівник буде більш успішно налагоджувати МКК із клієнтами, якщо він, насамперед, визнаватиме можливість переживання ними почуття “чужинності” як щодо інших людей, так і оточуючих щодо себе.

Оскільки одна і та ж людина може належати до декількох культурних груп залежно від її місця народження, національності, етнічної

групи, сімейного статусу, статі, віку, рідної мови, освіти, фізичного стану, сексуальної орієнтації, релігії, професії, місця роботи та корпоративної культури, то наслідком переживання індивідом почуття “чужинності” є непорозуміння, виникнення стереотипів і упереджень щодо представників іншої культури та її носіїв. Як відзначають Т. Г. Грушевицька, В. Д. Попов та О. П. Садохін, поняття “чужинності” має декілька значень: чужинний як нетутешний, іноземний, що знаходиться за межами рідної культури; чужинний як надприродний, всемогутній, перед яким людина безсила; чужинний як дивний, незвичайний, який контрастує зі звичайним і звичним оточенням; чужинний як незнайомий, невідомий і неприступний для пізнання; чужинний як зловісний, такий, що несе загрозу для життя [3, с. 36]. Три останні значення пояснюють, чому виникають труднощі при налагодженні МКК. Адже, якщо партнер по спілкуванню здається не просто дивним і незвичним, а навіть і зловісним, то конструктивний діалог неможливий.

Тому фахівець, компетентний у питаннях міжкультурної комунікації, налагоджуючи контакт із клієнтом, повинен обов'язково враховувати базові *соціально-психологічні аспекти, що визначають процес МКК*. А саме:

1) *когнітивний аспект*: а) відмінні характеристики процесу сприйняття інформації, її кодування / декодування, комунікативного розуміння (тобто орієнтації на певний спосіб спілкування) клієнтів різного віку, статі, культурної чи національної приналежності тощо; б) несхожість культурного та соціального середовищ, в яких проходить (проходило) становлення клієнта; в) загальні особливості протікання мисленневих процесів і спільні причини прояву клієнтами різних культур або субкультур низки психологічних механізмів міжособистісного сприймання та взаєморозуміння (атрибуції, стереотипізації тощо).

2) *лінгвістичний аспект*: а) несхожість “мовної картини світу”, оскільки клієнти, розмовляючи на різних мовах (не лише національних мовах, але й жаргонах, з використанням діалектизмів тощо), бачать і відображають світ своєю рідною мовою, а отже, повинні долати цей бар'єр у спілкуванні; б) розбіжності у вербальній комунікації: ставлення клієнтів – представників різних лінгвокультурних, територіальних, регіональних, вікових, професійних та інших субкультур – до темпу мовлення, пауз, мовчання, прийнятого в різних культурах; частота використання ними в мовленні певних мовленневих формул, загальноприйнятих метафор, зворотів, словосполучень, питань; стан-

дартні та “дозволені” (або, навпаки, заборонені чи закриті) теми ведення розмов, підтримки бесіди; допустимість вживання забороненої лексики, інвективів чи евфемізмів; відмінності, пов’язані зі станом приналежності та соціальною диференціацією у вербальних вітаннях (детальніше в Є. Г. Фалькової [8, с. 44–45]; в) регіональні, етнічні, вікові, гендерні й інші відмінності у проявах клієнтами засобів невербального спілкування в процесі МКК.

3) *загальнокультурний аспект*: а) спільність у створенні ієрархії статусів і побудові поведінки відповідно до них, переважне прийняття диференційованого ставлення до осіб різного віку та статі; б) розбіжності в уявленнях клієнтів про те, яку поведінку, які цінності, погляди на речі, очікування, настрої можна назвати прийнятними; в) відмінності у ставленні до домінуючого простору комунікації (особистий чи суспільний), до часу (монокронність і поліхронність), змісту спілкування (висококонтекстуальне чи низькоконтекстуальне), до особистої свободи (індивідуалістичні та колективістичні культури), до влади, до невизначеності тощо.

Беручи за основу базову в західній науковій літературі модель культурної компетенції Майкла Бірема [10], можна окреслити низку *здатностей і вмінь*, якими повинен володіти соціальний працівник, який хоче *успішно налагоджувати міжкультурну комунікацію з клієнтами*. Це: здатність побачити взаємостосунки між різними культурами (як зовнішніми, так і внутрішніми щодо суспільства); здатність бути посередником, інтерпретувати одну культуру в термінах іншої; вміння бути критичним і володіти аналітичним розумінням власної та іншої культури; усвідомлення власного погляду на світ і того факту, що наше мислення культурно детерміноване, а не тільки переконаність, що наш власний світогляд і світорозуміння природні.

Деякі вчені-практики [4; 6] з метою отримання студентами – майбутніми соціальними працівниками – елементарного досвіду досягнення взаєморозуміння та позитивного результату в міжкультурних контактах пропонують вводити у навчальний процес спеціальний курс “Психологія міжкультурних відносин”. У ході його вивчення студенти засвоюють сукупність культурологічних *знань*, зокрема: основні типи, види, форми, моделі, структурні компоненти МКК; особливості субкультур та особливості культур націй і народів світу; природу міжкультурних нерозумінь і конфліктів, засоби виходу з них; методи та прийоми досягнення позитивного результату міжкультурної взаємодії. Такий спецкурс сприятиме також засвоєнню і низки *умінь*, серед

яких *уміння*: застосовувати на практиці отримані знання в конкретних ситуаціях міжкультурної взаємодії; дотримуватися толерантного ставлення до інших культур і їх представників; володіти методологічними прийомами комунікативної поведінки в різних сферах суспільного життя; вести науковий пошук щодо дослідження проблем МКК; володіти методикою та навичками попередження й усунення міжкультурних конфліктів. Важлива і *психологічна готовність* до МКК, зокрема: позитивне чи толерантне емоційне ставлення до різноманітних фактів іншої культури, що дозволяє керувати своїми почуттями та психологічними реакціями щодо її представників; готовність сприймати й інтерпретувати прояви культурних розбіжностей, емпатійно ставитися до них, створювати в процесі МКК спільне значення, ґрунтуючись на загальнолюдських цінностях; практикувати відкритість до сприйняття “інакшості”, відмовлятися від стереотипів, виховувати готовність змінювати свої погляди на іншу культуру, свої особистісні якості.

Підсумовуючи вищезазначені положення, можна констатувати, що кожна людина так чи інакше є носієм своєї специфічної культури чи субкультури, в яких втілені та мають прояв різноманітні особливості: світоглядні, мовні, етнонаціональні, релігійні, професійні, вікові, статеві тощо. Найбільшу потребу в їх адекватному сприйнятті, аналізі, порівнянні, оцінюванні та налагодженні досвіду МКК відчують представники професій типу “людина-людина”, в тому числі й соціальні працівники, для яких взаємодія з членами інших культур і етносів є важливою та суттєвою складовою професійної діяльності. Аналіз соціально-психологічних аспектів, що визначають процес міжкультурної комунікації (когнітивних, лінгвістичних, загальнокультурних), дозволив окреслити сукупність культурологічних знань, здатностей, *умінь і якостей*, якими повинен володіти соціальний працівник, котрий хоче успішно налагоджувати міжкультурну комунікацію з клієнтами. Однак *перспективними* для подальшого вивчення залишаються компоненти, критерії, рівні готовності майбутніх соціальних працівників до міжкультурної комунікації в полікультурному просторі.

Література

1. Бергельсон М. Межкультурная коммуникация: вопросы теории и практики : проспект учебного пособия / М. Бергельсон // Вестник Московского университета. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2005. – № 3. – С. 54–69.

2. *Бойко Ж. В.* Этические основы социальной работы : учеб. пособие / Ж. В. Бойко. – Хабаровск : ДВГУПС, 2012. – 94 с.

3. *Грушевицкая Т. Г.* Основы межкультурной коммуникации : учебник для вузов / Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин ; под ред. А. П. Садохина. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. – 352 с.

4. *Колбіна Т. В.* Теоретико-методологічні та технологічні засади формування міжкультурної комунікації студентів вищих навчальних закладів економічного профілю : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Колбіна Т. В. ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2010. – 36 с.

5. *Ларіна Н. Б.* Міжкультурна комунікація як феномен впливу на відносини суб’єктів владних повноважень державно-адміністративної та політичної діяльності / Н. Б. Ларіна // Право та державне управління. – 2013. – № 2 (11). – С. 93–97.

6. Методичний посібник з дисципліни “Психологія міжкультурних відносин” / укл. Моїсеєнко Лариса Миколаївна. – Красноармійськ : КП ДонНТУ, 2012. – 29 с.

7. *Мишланова С. Л.* Межкультурная парадигма и перспективы межкультурной коммуникации / С. Л. Мишланова, Т. М. Пермякова // Стереотипность и творчество в тексте : межвуз. сб. науч. тр. – Пермь, 2005. – С. 340–350 [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

http://www.russcomm.ru/rca_biblio/m/mishlanova-permyakova.shtml (дата обращения 26.08.13). – Название с экрана.

8. *Фалькова Е. Г.* Межкультурная коммуникация в основных понятиях и определениях : методическое пособие / Е. Г. Фалькова. – СПб. : Ф-т филологии и искусств СПбГУ, 2007. – 77 с.

9. *Шавырина И. В.* Социокультурное взаимодействие молодежи как условие международной интеграции / И. В. Шавырина // Школа международной интеграции и приграничного сотрудничества, 8–12 апреля 2013 года НИУ “БелГУ” [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

http://euroregion2013.blogspot.com/2013/04/blog-post_6225.html (дата обращения 06.04.2013). – Название с экрана.

10. *Byram M.* Assessing Intercultural Competence in Language Teaching / Michael Byram // Sprogforum. – Retrieved March 4, 2004. – No 18. – Vol. 6. – PP. 8–13 [Electronic resource]. – From:

<http://www.dpb.dpu.dk/infodok/sprogforum/Espr18/byram.html>

УДК 364.2

Вознюк Н. В.,
студентка 5 курсу
спеціальності “Соціальна робота.
Практична психологія”
Інституту соціальної роботи
та управління
Національного педагогічного
університету
імені М. П. Драгоманова

Тименко В. М.,
науковий керівник,
к. пед. н., доцент
кафедри теорії та технології
соціальної роботи
Інституту соціальної роботи
та управління
Національного педагогічного
університету
імені М. П. Драгоманова

ПРОФЕСІЙНЕ ВИГОРАННЯ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

У статті розглянута проблема професійного вигорання фахівців соціальної сфери, фактори його виникнення та симптоми. Визначені різні підходи вчених до проблеми вигорання. Висвітлено класичні методи щодо подолання професійного вигорання.

Ключові слова: професійне вигорання, фахівець соціальної сфери, стрес, емоційне вигорання.

В статтє рассмотрена проблема професіонального вигорання спеціалістів соціальної сфери, фактори єго возникновєня и симптомы. Определєны различные подходы ученых к проблеме вигорання. Освєщєны классические методики по преодолєнию вигорання.

Ключевые слова: професіональное вигорание, спеціаліст соціальної сфери, стресс, емоціоанальное вигорание.

The article considers the problem of professional burnout experts in the social sphere, the factors for its occurrence and symptoms identified different approaches of scientists to the problem of burnout. Lighted classic techniques for overcoming burnout.

Key words: professional burnout, a social sphere, stress, emotional burnout.

Прийнято вважати, що емоційне вигорання найбільш характерне для представників професій, які змушені постійно спілкуватися з людьми, насамперед медичної та освітньої сфер, робочих служб соціальної допомоги, працівникам правоохоронних органів (професії типу “людина-людина”).

За сучасної постійно зростаючої інтенсифікації життя, соціально-політичних і соціально-економічних змін, які відбуваються в Україні сьогодні, до працівників соціальної сфери висуваються нові, більш складні вимоги, які впливають на їх психологічний стан, обумовлюють виникнення емоційної напруги, розвиток значної кількості професійних стресів.

Проблема професійного вигорання є однією з найбільш актуальних проблем психологічної науки і практики. Співробітники більшості сучасних організацій, професійна діяльність яких пов’язана з необхідністю здійснення емоційно напружених контактів, у тій чи іншій мірі схильні до вигорання.

Вигорання виникає як захисна реакція на стресові впливи, робить негативний вплив на психофізичний стан здоров’я й ефективність діяльності фахівців, зайнятих у соціальній сфері, проявляється в почутті виснаження, особистісної відстороненості від суб’єктів діяльності, зниженні мотивації до виконання професійних обов’язків.

Основна мета статті – дослідження професійного вигорання фахівців соціальної сфери.

Аналіз літератури свідчить, що проблема синдрому “професійного вигорання” знайшла своє відображення в роботах зарубіжних і віт-

чизняних учених, присвячених змісту та структурі цього синдрому (М. Буріш, Г. Діон, Л. Карамушка, Н. Левіцька, Г. Ложкін, М. Лейтер, С. Максименко, Л. Малець, Е. Махер, В. Орел, М. Смульсон, Т. Форманюк, Х. Фрейденбергер, У. Шуфелі та ін.), а також методам його діагностики (В. Бойко, Н. Водоп’янова, С. Джексон, К. Маслач, Т. Ронгінська, О. Старченкова та ін.). Крім того, деякі прояви синдрому “професійного вигорання” вивчалися, як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками, у представників різних професійних груп – працівників медичних установ (Г. Каплан, І. Куц, К. Маслач, Г. Робертс, Б. Седок, В. Семеніхіна, К. Черніс, А. Юр’єв, Л. Юр’єва та ін.), соціальних працівників (Т. Марек, К. Ван Вак та ін.).

Саме висококваліфікованих спеціалістів так званих “комунікативних” професій може спіткати така біда, як “емоційне вигорання”. Не є винятком і фахівці соціальної сфери – посередники між суспільством, соціальною групою, сім’єю та індивідом. Він має відповідну професійну підготовку для надання соціальної допомоги для вирішення різного роду соціальних проблем. Соціальний працівник працює на межі особистого та громадського і, головним чином, там, де виникають ускладнення.

Термін “професійне вигорання” (англ. – “burnout”) введено американським психіатром Х. Дж. Фрейденбергером у 1974 р. [5]. Х. Фрейденбергер ввів це поняття для характеристики психічного стану здорових людей, які інтенсивно спілкуються з клієнтами, пацієнтами, постійно перебувають в емоційно навантаженій атмосфері при наданні професійної допомоги.

Херберт Фреденбергер, опираючись на власний досвід, визначив “вигорання” як синдром, який включає симптоми виснаження, при нехтуванні власними потребами, за умов довготривалої та важкої роботи. Характерними симптомами для потерпілих від вигорання було те, що їхнє життя, здавалося, втратило сенс. Часто вони не могли вживатися з сім’єю, друзями і колегами, вони відчували втому від життя, їх переповнювало розчарування у своєму шлюбі та кар’єрі. Тому вони висували перед собою все більші вимоги і завдання, та не знаходячи в собі сил для їх вирішення ще більше “перегорали” [5].

Нині відомі кілька підходів до визначення синдрому “професійного вигорання”. Відповідно до них існує декілька моделей емоційного вигорання, що описують цей феномен. Це однофакторна, двофакторна, трифакторна та чотирифакторна моделі, а також процесуальні моделі.

Перший підхід розглядає “професійне вигорання” як стан фізичного, психічного і, передусім, емоційного виснаження, викликаного

довготривалим перебуванням в емоційно перевантажених ситуаціях спілкування. “Професійне вигорання” тлумачиться тут приблизно як синдром “хронічної втоми”. Представниками цієї однофакторної моделі є А. Пінес та Е. Аронсон. У даному випадку, виснаження – це головний чинник (фактор) вигорання, а інші прояви дисфункції переживань і поведінки – це зумовлені ним наслідки. Відповідно до цієї моделі, емоційне вигорання загрожує представникам будь-яких професій [1].

Другий підхід розглядає “професійне вигорання” як двовимірну модель, що складається, по-перше, з емоційного виснаження та, по-друге, – з деперсоналізації, тобто погіршення ставлення до інших, а іноді й до себе. Двофакторну модель досліджували Д. Дирендонк, Х. Сиксма, В. Шауфелі – голландські вчені, які проводили дослідження серед медсестер.

Але найпоширенішим є третій підхід, запропонований американськими дослідниками К. Маслач і С. Джексон. Вони розглядають синдром “професійного вигорання” як трикомпонентну систему, котра складається з емоційного виснаження, деперсоналізації та редукції власних особистісних прагнень. Емоційне виснаження – основна складова професійного вигорання і проявляється в пониженні емоційного фону, байдужості або емоційній перенасиченості. Деперсоналізація проявляється в деформації стосунків з іншими людьми. Це може бути підвищення залежності від інших, або підвищення негативізму, цинічності установок і почуттів. Редукція особистих досягнень може проявлятися або в тенденції до негативного оцінювання себе, своїх професійних досягнень і успіхів, негативізмі щодо службових досягнень і можливостей, або ж обмеженні своїх можливостей, обов’язків по відношенню до інших.

Перша стадія емоційного вигорання, за К. Маслач, передбачає, що всі ознаки та симптоми проявляються в легкій формі через турботу про себе, наприклад, шляхом організації частіших перерв у роботі. Починається забування якихось робочих моментів (наприклад, невнесення потрібного запису в документацію). Зазвичай на ці першочергові симптоми мало хто звертає увагу. В залежності від характеру діяльності, сили нервово-психологічних навантажень і особистісних характеристик спеціаліста, перша стадія може тривати три–п’ять років.

Друга стадія. Спостерігається зниження інтересу до роботи, потреби в спілкуванні (в тому числі, і з близькими): “не хочеться бачити”

тих, з ким спеціаліст працює, “в четвер відчуття, що вже п’ятниця”, “тиждень триває нескінченно”, прогресування апатії до кінця тижня, поява стійких негативних симптомів (немає сил, енергії, особливо в кінці тижня, головні болі по вечорах, “мертвий сон, без сновидінь”, збільшення кількості простудних захворювань, підвищена дратівливість, людина “заводиться”, як кажуть, з півоберта, хоча раніше подібного вона за собою не помічала.

Третя стадія. Ознаки та симптоми третьої стадії вигорання є хронічними. Можуть розвиватися фізичні та психологічні проблеми типу виразки шлунку і депресій. Людина може почати сумніватись у цінності своєї роботи, професії та самого життя. Характерна повна втрата інтересу до роботи і життя взагалі, емоційна байдужість, отупіння, відчуття постійної відсутності сил. Спостерігаються порушення пам’яті та уваги, порушення сну, особистісні зміни. Людина прагне до усамітнення. На цій стадії приємнішими є контакти з тваринами і природою, ніж з людьми. Заключна стадія – повне згорання, яке часто переростає в повну відразу до всього на світі. Стадія може тривати від десяти до двадцяти років [1].

Чотирифакторна модель полягає в тому, що один із її компонентів (емоційне вигорання, деперсоналізація чи редукція особистих досягнень) поділяється на два окремих фактора. Наприклад, деперсоналізація пов’язана з роботою і з реципієнтами відповідно.

Процесуальні моделі розглядають як динамічний процес, який розвивається у часі і має певні фази свого розвитку. Динаміка розвитку вигорання, за цими моделями, полягає у процесі зростання емоційного виснаження, внаслідок чого виникають негативні установки до реципієнтів (суб’єктів професійної діяльності). Працівники намагаються створити дистанцію у спілкуванні з ними як спосіб перемоги виснаження. Паралельно виникає негативна установка щодо до власних професійних досягнень (редукція професійних досягнень).

Очевидно, що основною причиною професійного вигорання є професійний стрес. Однак є низка факторів, що підвищують ризик розвитку цього стану, до них належать, зокрема, особливості професійної діяльності та характеру людини. Серед причин, які найбільш негативно впливають на роботу працівників і призводять до професійного вигорання, можна назвати:

- монотонність діяльності, особливо у випадках, коли її необхідність може суб’єктивно вважатися сумнівною. Одноманітна робота спочатку іноді навіть подобається своєю відносною простотою і пе-

редбачуваністю, але з часом рутинна може почати викликати огиду навіть у тих, кому до душі стабільність;

- вкладання в роботу значних особистісних ресурсів при відсутності (недостатності) визнання та позитивної оцінки з боку керівництва, колег, суспільства. Постійна взаємодія з людьми загрожує високим емоційним навантаженням, тому в групі ризику знаходяться лікарі, психологи, педагоги, соціальні працівники, менеджери, керівники, оператори служби підтримки і т. ін.;

- жорстка регламентація часу роботи, особливо при нереальних термінах її виконання. Напружений графік роботи спочатку може служити мотивацією і “підстобувати” працівника, але постійно в такому режимі працювати складно – як фізично, так і емоційно;

- спільна робота та залучення до неї “невмотивованих” до такої діяльності осіб, відсутність помітних результатів протягом тривалого періоду. Взаємодія з “важким” контингентом (важкохворими, важкими підлітками, агресивними клієнтами та ін.);

- напруженість і конфліктність у професійному середовищі, відсутність підтримки з боку колег і наявність постійної критики;

- недостатність умов для самовираження особистості на роботі, особливо у випадках, коли такі спроби не заохочуються, а завуальовано або відкрито обмежуються;

- недопущення проведення експериментів та інноваційної діяльності;

- відсутність можливості подальшого навчання та професійного вдосконалення;

- наявність невирішених конфліктів у особистому житті та ін.

На сьогодні синдром вигорання розглядається як довготривала стресова реакція, яка виникає як наслідок дії на людину хронічних професійних стресів середньої інтенсивності. Робота фахівця соціальної сфери, перш за все, пов’язана з великим нервово-психічним навантаженням. Ідеться насамперед про психологічні й організаційні труднощі: необхідність бути постійно “у формі”, надмір контактів упродовж робочого дня, брак часу, перевантаження, соціальна оцінка.

Синдром “професійного вигорання” може бути визначено як стан фізичного, емоційного та розумового виснаження, що є результатом довгострокового перебування в емоційно важких робочих ситуаціях. Велика кількість досліджень була присвячена розумінню причин, що сприяють “вигоранню”, та його наслідків для людей і їхнього здоров’я. Дослідження вказують на те, що стрес і “вигорання” є важливими факторами в розвитку фізичних і психологічних захворювань [7].

Наразі не існує єдиної узагальненої класифікації чинників, що детермінують емоційне вигорання. У психологічній літературі зарубіжні та вітчизняні науковці виділяють декілька класифікацій чинників, що зумовлюють його виникнення. Наприклад, Р. Глен поділяв чинники емоційного вигорання на професійні й особистісні; К. Кондо – на індивідуальні, соціальні та організаційні; М. Лейтер – на соціально-психологічні, особистісні та професійні; Б. Перлман і Е. Хартман – на особистісні, рольові й організаційні.

Вітчизняний дослідник В. Орел виділив три групи чинників, що зумовлюють виникнення емоційного вигорання:

- індивідуальні, до яких відносить соціально-демографічні особливості працівника (вік, стать, сімейний стан, стаж роботи, освітній і кваліфікаційний рівні) та особистісні особливості працівника (витривалість, контроль, самооцінка нейротизм (тривожність) тощо);

- організаційні, до яких відносить умови праці (робочі перенавантаження, дефіцит часу, тривалість робочого дня тощо), зміст праці (кількість клієнтів, гострота їхніх проблем, глибина контакту з клієнтом, зворотний зв’язок тощо);

- соціально-психологічні (взаємини в організації, ставлення до об’єкта праці) [2, с. 88].

Найбільш поширеним є поділ чинників емоційного вигорання на два блоки: зовнішні чинники, що характеризують особливості професійної діяльності, та внутрішні чинники, що стосуються індивідуальних характеристик саме професіоналів [3, с. 8]. Серед зовнішніх чинників ризику емоційного виснаження та зниження професійної активності, на думку дослідника, найбільш значущі:

1. Хронічно напружена психоемоційна діяльність, пов’язана з інтенсивним спілкуванням, точніше, з цілеспрямованим сприйняттям партнерів і дією на них. Педагогу доводиться постійно підкріплювати емоціями різні аспекти спілкування: активно ставити та розв’язувати проблеми, уважно сприймати, посилено запам’ятовувати і швидко інтерпретувати (аналізувати).

2. Дестабілізуюча організація діяльності: нечітка організація та планування праці, нестача устаткування, погано структурована й розпливчата інформація, наявність у ній “бюрократичного шуму” – дрібних подробиць, суперечностей, завищені норми контингенту, з яким пов’язана професійна діяльність (наприклад, учнів класу).

3. Підвищена відповідальність за функції, що виконуються фахівцем. Йому постійно доводиться приймати на себе енергетичні розряди керівника, клієнтів.

4. Неблагополучна психологічна атмосфера професійної діяльності визначається двома основними обставинами – конфліктністю по вертикалі, у системі “керівник – підлеглий”, і по горизонталі, в системі “колега – колега”. Рано чи пізно обачна людина з міцними нервами схилитиметься до тактики емоційного вигорання: триматися від усього й усіх подалі, не брати все близько до серця, берегти нерви.

5. Психологічно важкий контингент, з яким має справу педагог у сфері спілкування: у педагогів і вихователів – це діти з аномаліями характеру, нервової системи або із затримками психічного розвитку.

До внутрішніх чинників емоційного вигорання В. Бойко відносить такі: схильність до емоційної ригідності; інтенсивне сприйняття та переживання обставин діяльності; слабка мотивація емоційної віддачі в діяльності; моральні дефекти та дезорієнтація особистості. Питання про домінуючий вплив кожної групи чинників на виникнення емоційного вигорання на сьогодні залишається актуальним і необхідним для розробки засобів його профілактики.

Аналіз проблем вивчення синдрому “професійного вигорання”, проведений авторами в різних організаціях, показав, що до основних методик, які можуть бути використані організаційними психологами при дослідженні цієї проблеми, належать: методика “Діагностики рівня емоційного вигорання” В. Бойка; методика “Визначення психічного “вигорання” О. Рукавішнікова; методика “Психологічне вигорання” в професіях системи “людина – людина” (розроблена Н. Водоп’яною, О. Старченковою на основі моделі Х. Маслач і С. Джексона); методика “Оцінка власного потенціалу “вигорання””; методика “Дослідження синдрому “вигорання””.

Необхідно зауважити, що кожна із зазначених методик дає можливість насамперед виявити рівень розвитку синдрому та його окремих складових. Незважаючи на різне термінологічне значення понять, які використовуються науковцями, – “професійне вигорання”, “емоційне вигорання”, “психічне вигорання”, “вигорання” та ін. – вони є синонімами і розкривають ті чи інші аспекти “вигорання”, як у професійній, так і в інших сферах життєдіяльності людини.

Профілактичні, лікувальні та реабілітаційні заходи мають спрямовуватися на зняття виробничої напруги, підвищення професійної мотивації, встановлення балансу між витраченими зусиллями й одержуваним результатом. Заходами профілактики професійного вигорання можуть бути наступні умови організації діяльності:

– співробітник не повинен знаходитися довгий час один на один зі своєю професійною або особистою проблемою, в нього завжди пови-

нна бути можливість звернутися за допомогою, порадою до колег чи до супервізора;

– необхідно постійно ділитися своїм досвідом і проблемами з професійним співтовариством;

– вигоранню перешкоджає постійне усвідомлення процесу роботи, своєї участі в ньому, нарощування професійних якостей, постійна саморефлексія та концептуалізація свого досвіду переживань, пов’язаних зі спілкуванням з клієнтами.

Таким чином, застосовуються наступні методи подолання професійного вигорання:

– використання “технічних перерв”, що необхідно для забезпечення психічного та фізичного благополуччя (відпочинок від роботи);

– засвоєння шляхів управління професійним стресом – зміна соціального, психологічного й організаційного оточення на робочому місці; побудова “мостів” між роботою та домом; освоєння прийомів релаксації, візуалізації, ауто-регуляції, само-програмування;

– прагнення професійно розвиватися і самовдосконалюватися (обмін професійною інформацією за межами власного колективу через спілкування на курсах підвищення кваліфікації, конференціях, симпозіумах, конгресах);

– зміна установки по відношенню до життя, до його сенсу, сприйняття ситуації вигорання як можливості переглянути та переоцінити своє життя, зробити її більш продуктивною для себе;

– підтримка гарної фізичної форми (збалансоване харчування, обмеження вживання алкоголю, відмова від тютюну, корекція маси тіла).

З метою спрямованої профілактики професійного вигорання слід намагатися розраховувати й обдуманно розподіляти свої навантаження; вчитися переключатися з одного виду діяльності на інший; простіше ставитися до конфліктів на роботі; не намагатися бути кращим завжди і у всьому. Пам’ятати, що робота це не все життя, а тільки його частина.

Література

1. Водоп’янова Н. Е. Синдром “вигорання” в професіях системи “человек–человек” / Н. Е. Водоп’янова // Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности / под ред. Г. С. Никифорова и др. – СПб. : Пресса, 2001. – 282 с.

2. Каменецкий Д. А. Неврозология и психотерапия : учебное пособие / Д. А. Каменецкий. – М. : Гелиос АРВ, 2002. – 367 с.

3. *Маслач К.* Профессиональное выгорание: как люди справляются / К. Маслач [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://resources.com.ua/news48034.html>. – Название с экрана.
4. *Піговська С.* Профілактика синдрому професійного вигорання / С. Піговська // Психолог. – 2011. – № 14–15. – С. 49–54.
5. *Freudenberger H. J.* (1974). Staff burn-out. *Journal of Social Issues*, 30, p. 159–166.
6. *Gold Y., Roth R.* Teachers Managing Stress and Preventing Burnout: the Professional Health Solution: Taylor & Francis e-Library, 2005. – P. 215.
7. *Lloyd C., King R., Chenoweth L.* Socialwork, stress and burnout: A review. *Journal of Mental Health* (2002). – P. 255–256.

Цифри, факти, досвід

ДОСЛІДЖЕННЯ ОЦІНКИ ПОТРЕБ ГРОМАД У СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГАХ В УКРАЇНІ

Український інститут соціальних досліджень імені О. Яременка та Всеукраїнська громадська організація “Ліга соціальних працівників України” за фінансової підтримки ЮНІСЕФ в Україні у період із серпня по грудень 2015 року в Черкаській і Чернігівській областях реалізовували проект “Дослідження оцінки потреб громад у соціальних послугах в Україні”.

Партнерами проекту стали Міністерство соціальної політики України, Черкаська та Чернігівська обласні державні адміністрації, департаменти соціальної політики, обласні центри соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді і територіальні центри з надання соціальних послуг пілотних регіонів.

Передумовою дослідження стала актуальність проведення оцінки потреб у соціальних послугах на рівні громади (далі – “оцінка потреб громади”). Оцінка потреб громади – це процес, який дозволяє залучити всі зацікавлені сторони громади для визначення потреб у соціальних послугах: характеру потреби, рівня їх необхідності, обсяг ресурсів, які потрібні для задоволення визначених потреб у соціальних послугах. Така оцінка виявляє потреби громади в конкретних соціальних послугах, дозволяє забезпечити доступність і якість наданих послуг, визначає прогалини в існуючій системі надання соціальних послуг.

Мета дослідження: розробка єдиної оновленої методології з проведення оцінки потреб громади в соціальних послугах.

Цілі дослідження:

- Огляд і практичний аналіз існуючих методичних рекомендацій щодо вивчення потреби громад у соціальних послугах.
- Розробка рекомендацій по оновленню існуючої методології.
- Пілотування нової методології в Чернігівській і Черкаській областях.

- Розробка остаточних рекомендацій (у тому числі проектів нормативно-правових актів) на основі результатів пілотування.

Основними замовниками та користувачами даного проекту є: Міністерство соціальної політики України; Міністерство фінансів України; фахівці в галузі соціальної роботи, економіки, державних фінансів; громадянське суспільство, включаючи неурядові організації, некомерційні організації; міжнародні організації, в тому числі ЮНІСЕФ.

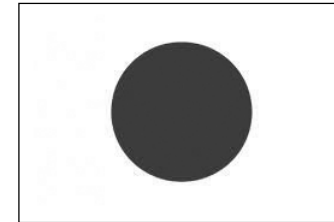
Реалізація проекту була поділена на чотири етапи, під час яких, здійснено аналіз чинної нормативно-правової бази щодо визначення потреб адміністративно-територіальних одиниць, визначено методологію дослідження, розроблено інструментарій дослідження, підготовлено інструментарій для опитування представників органів виконавчої влади, надавачів соціальних послуг і клієнтів, які отримують послуги.

У результаті проведених глибинних інтерв'ю розроблено “Порядок визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах”. Під час робочих зустрічей в пілотних регіонах здійснено тестування оновленої методики та результати представлено під час проведення у Міністерстві соціальної політики України круглого столу за участі представників зацікавлених сторін, учасників реалізації проекту. Учасники круглого столу обговорили пропозиції міжнародних громадських організацій, громадських організацій місцевого рівня, міжнародний досвід тощо.

Учасники круглого столу дійшли до висновку, що представлена методика оцінки потреб громад в соціальних послугах дозволить ефективно планувати витрати на надання соціальних послуг у громаді, виходячи з потреб окремо взятої особи, забезпечить їх доступність і якість.

ВПРОВАДЖЕННЯ ПІДХОДУ КЕЙС-МЕНЕДЖМЕНТУ ПРИ РОБОТІ З ВНУТРІШНЬОПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ В УКРАЇНІ

*(результати впровадження
ВГО “Ліга соціальних працівників України”
проекту “Швидке реагування на соціальні та економічні проблеми
внутрішньопереміщених осіб в Україні”)*

Збройний конфлікт у Східній Україні й анексія Криму призвели до того, що чимало людей покинули свої домівки та переселилися у більш безпечні регіони України. Чисельність внутрішньо переміщених осіб (ВПО), за даними ООН, на початок 2015 року складала більше одного мільйона осіб, офіційно зареєстровано 600 тис. осіб.

У значній кількості ВПО виникають проблеми, які вони не можуть вирішити самостійно. Міжнародний досвід показує, що вирішення проблем і задоволення потреб ВПО є предметом професійної діяльності соціальних працівників.

З метою успішної адаптації до нових умов життя у соціумі одним ВПО достатньо надати конкретну послугу за їхнім запитом, інші ж не можуть отримати доступу до необхідних послуг чи ресурсів, або надані послуги не вирішують їхніх проблем. Ефективним у такому разі при роботі з ВПО є застосування підходу “кейс-менеджменту”.

Кейс-менеджмент є одним із методів соціальної роботи, який передбачає оцінку ситуації та потреб клієнта, визначення цілей і плану-

вання заходів задля їх досягнення, моніторинг та оцінювання результатів роботи.

Враховуючи на критичну ситуацію з ВПО в Україні та їхню кількість, вкрай актуальним є впровадження методу кейс-менеджменту з даною категорією населення.

В рамках проекту “Швидке реагування на соціальні та економічні проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні”, що реалізується Програмою розвитку ООН за фінансової підтримки Уряду Японії, Всеукраїнська громадська організація “Ліга соціальних працівників України” (ЛСПУ) з жовтня 2015 року по лютий 2016 року реалізовувала проект “Впровадження підходу “кейс-менеджменту” в роботі з внутрішньо переміщеними особами” у Луганській, Полтавській, Донецькій та Харківській областях.

Головною метою реалізації проекту є забезпечення ефективного вирішення проблем ВПО, зміцнення їх потенціалу та сприяння їх адаптації в нових місцях проживання шляхом впровадження інтегрованих моделей надання соціальних послуг ВПО, які ґрунтуються на базових підходах “кейс-менеджменту”.

На нових територіях проживання ВПО стикаються з цілою низкою соціальних та економічних проблем, які потребують швидкого реагування. Нагальною є потреба в отриманні інформації та доступу до місцевих служб, які спрямовані на надання допомоги ВПО. Наявна ситуація актуалізує необхідність запровадження підходу “кейс-менеджменту”, який передбачає оцінювання потреб конкретних ВПО, направлення до відповідних надавачів послуг і контроль за процесом їх надання. Такий інтегрований підхід дозволяє отримувати швидкий доступ до наявних послуг, підвищити ефективність їх надання і забезпечити безперервність підтримки ВПО. До того ж, на місцевому рівні існує потреба в інституційній підтримці установ державного та громадського сектору щодо покращення їх спроможності надавати послуги ВПО за принципом “кейс-менеджменту”.

У зв'язку з цим, Програма розвитку ООН мала на меті підтримати діяльність установ державного та громадського сектору з надання послуг ВПО за принципом “кейс-менеджменту” шляхом облаштування додаткових робочих місць для кейс-менеджерів (фінансування заробітної плати, закупівля обладнання та методична підтримка).

Діяльність у рамках Проекту була направлена на підвищення спроможності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді в Полтавській і Харківській областях і в Донецькій, Луганській, що

підконтрольні Україні, щодо оцінки потреб із застосуванням індивідуального підходу, надання ефективних соціальних послуг, оперативної інформації щодо можливостей відповідної допомоги.

Завданнями Проекту були:

1. Відбір кейс-менеджерів у Донецькій (30 осіб), Луганській (20 осіб), Полтавській (15 осіб) і Харківській (20 осіб) областях до 85 осіб.
2. Проведення навчання відібраних кейс-менеджерів для роботи з ВПО в Донецькій, Луганській, Полтавській і Харківській областях.
3. Облаштування робочих місць кейс-менеджерів за місцем їх діяльності (меблі, канцприладдя, інформаційні та методичні матеріали, оргтехніка тощо).
4. Проведення комунікативних заходів із питань впровадження проекту в Донецькій, Луганській, Полтавській і Харківській областях.
5. Проведення супервізійних зустрічей для кейс-менеджерів за місцем їх діяльності з метою обговорення складних випадків, методичної та психологічної підтримки.
6. Розробка інформаційних матеріалів (листівок, буклетів, флаєрів) і методичних рекомендацій із метою ефективного впровадження проекту в регіонах.
7. Надання комплексної допомоги при веденні випадку.

В рамках реалізації проекту здійснювались підготовка та навчання КМ за програмою ПРООН та ЛСПУ. В листопаді 2015 р. 85 відібраних кейс-менеджерів чотирьох пілотних регіонів взяли участь у триденних тренінгах у Києві за методиками, розробленими ПРООН та отримали сертифікати про підготовку.

У грудні 2015 – лютому 2016 року для КМ пілотних регіонів були проведені супервізійні робочі зустрічі, під час яких було проаналізовано їх роботу, оцінено психоемоційний стан КМ при роботі з ВПО. Також учасники супервізійних нарад вчилися визначати проблемні аспекти в роботі з особами із числа ВПО. За результатами проведення супервізійних нарад було розроблено Рекомендації для керівників партнерських організацій, до яких включили роз'яснення понять “супервізія” та “інтервізія”, а також опис механізмів їх проведення.

Відповідно до Планових показників діяльності в рамках проекту, ЛСПУ з грудня 2015 по лютий 2016 року провела чотири дводенних тренінги для кейс-менеджерів за темою “Психоедукація кейс-менеджерів як допоміжний засіб для роботи з внутрішньо переміщеними особами”. Тренінг проводився за матеріалами, розробленими практикуючим

психологом, членом Української Асоціації Психологічного Аналізу, тренером-експертом міжнародного класу Наталією Улько.

Метою тренінгів було навчити кейс-менеджерів психологічним аспектам в роботі з внутрішньопереміщеними особами, надати базові психологічні знання для роботи з людьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, навчити технікам адаптації, сформувати навички профілактики професійного вигорання.

Для успішного впровадження проекту велике значення мають інформаційна складова та використання з метою інформування різних ресурсів: ЗМІ, інтернет-ресурсів, проведення публічних заходів тощо. На початковому етапі ЛСПУ проінформувала Міністерство соціальної політики України про реалізацію проекту з впровадження підходу “кейс-менеджмент” у роботі з ВПО в Донецькій, Луганській, Полтавській і Харківській областях.

Інформація про проект поширювалася через сайти ЛСПУ (www.ligasocial.org.ua), Полтавської, Донецької, Луганської, Харківської ОДА, райдержадміністрацій пілотних регіонів, обласних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, на яких протягом реалізації проекту постійно розміщувалась інформація про перебіг впровадження проекту, висвітлювалися основні завдання проекту, результати проведення заходів, розміщувалися фотографії тощо.

Аналіз показників діяльності кейс-менеджерів показав, що за час реалізації проекту до кейс-менеджерів звернулося 3047 осіб, найбільша кількість осіб у Луганській області – 1364 особи, найменша у Харківській області – 446 осіб, майже однакова чисельність у Полтавській та Донецькій областях – 605 осіб і 632 особи відповідно (рис. 1).

Кількість випадків, залучених до кейс-менеджменту, складає 610, а на одного кейс-менеджера – 7,2 випадків у цілому по всіх регіонах. Найбільше клієнтів взято під супровід у Полтавській області – 14,8 кейсів на одного КМ, найменше кейсів на одного КМ у Донецькій області – 4,9; щодо Харківської та Луганської областей, то ці показники складають 6,3 та 5,8 кейсів на одного кейс-менеджера відповідно.

Крім того, необхідно зазначити, що за час реалізації проекту всі кейси, що були взяті під супровід, було завершено. Так найбільша кількість завершених кейсів у Полтавській області – 222 кейса, найменша у Луганській області – 116 кейсів, а у Донецькій і Харківській 146 та 126 кейсів відповідно (рис. 2).

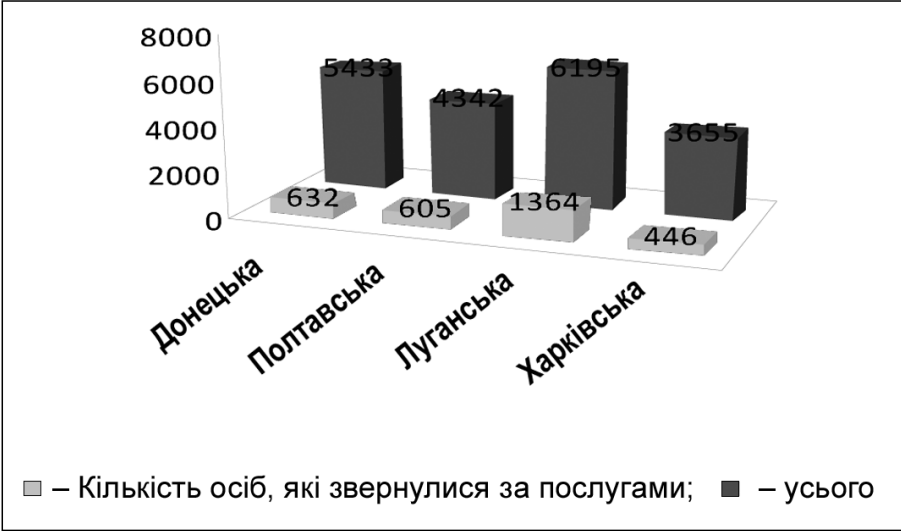

Рис. 1. Співвідношення кількості осіб і наданих послуг у пілотних регіонах

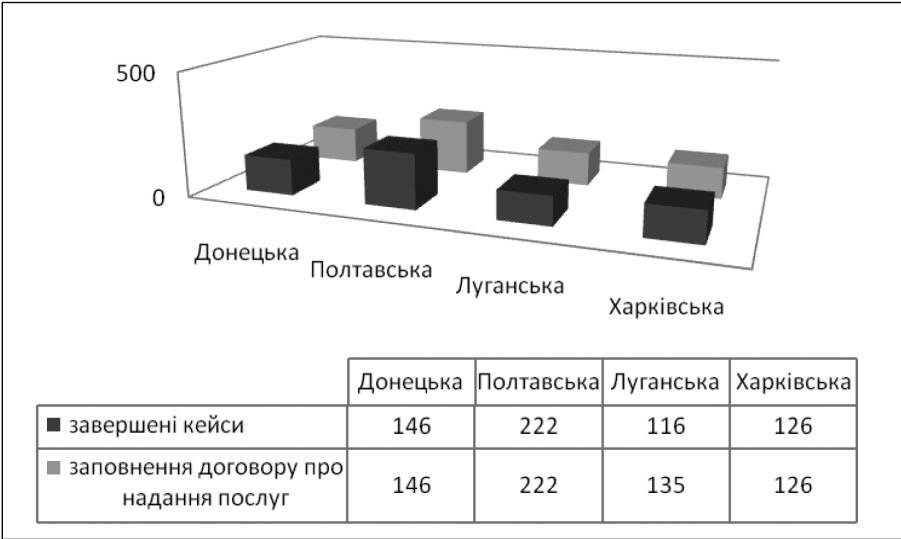

Рис. 2. Співвідношення відкритих і завершених кейсів у пілотних регіонах

За час роботи кейс-менеджери надали 19625 послуг, разом з тим, слід зазначити, що основними потребами внутрішньо переміщених осіб у пілотних регіонах стали матеріальні, економічні, психологічні, освітні та житлові потреби. Водночас, потреба в тих чи інших послугах значно відрізняється в залежності від регіону (рис. 3).

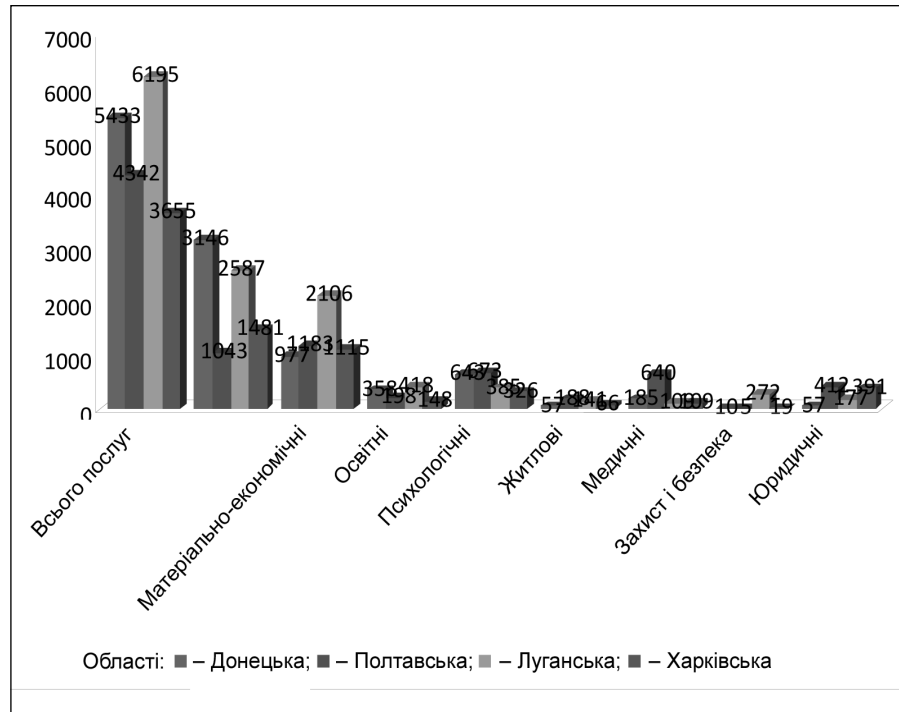

Рис. 3. Кількість послуг, наданих у пілотних регіонах

Луганська область – область, де найбільша кількість наданих послуг (6195), при цьому закономірно інформаційні послуги переважають – 2587, на другому місці матеріально-економічні послуги, їх надано у кількості 2106, значним попитом користуються освітні та психологічні послуги (418 та 385 відповідно); в той час, як у Полтавській області клієнтам у першу чергу необхідні матеріальні (1183) послуги, інформаційні та психологічні також на досить великому рівні (1043 та 673 відповідно), крім того спостерігається значна потреба у медичних послугах (640), найбільша кількість по всіх регіонах. Це є наслідком

того, що до регіону переселилася значна кількість осіб з обмеженими можливостями, потребою яких стало надання медичних послуг і необхідність у юридичному супроводженні під час відновлення відповідних документів (412 послуги), а ось захист та безпека мають низькі показники – 5 послуг за весь час дії проекту.

Аналіз роботи у Донецькій і Харківській областях дозволив прослідкувати такі закономірності: найбільшою є потреба в інформаційних послугах – 3146 та 1481 відповідно; високі показники матеріальних і психологічних послуг: Донецька – 977 та 643, а Харківська – 1115 та 326.

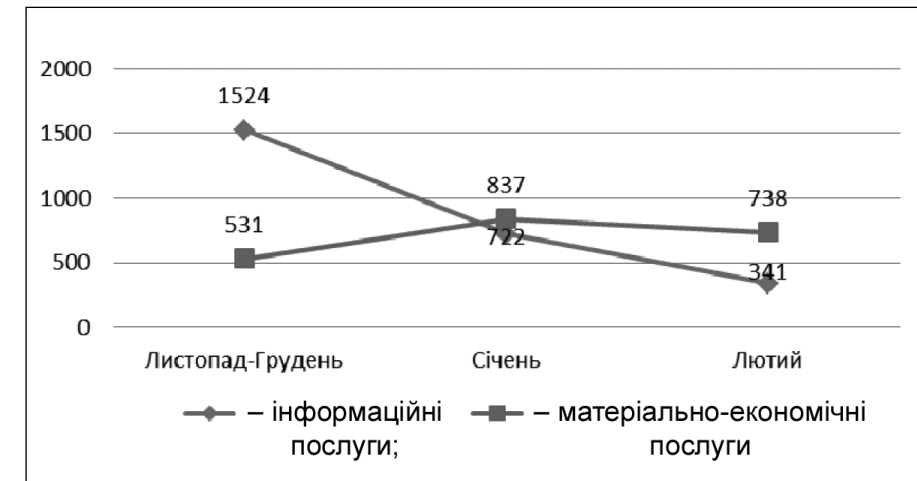

Рис. 4. Розподіл інформаційних і матеріально-економічних послуг у Луганській області

З метою обговорення результатів реалізації проекту в пілотних регіонах були проведені заключні круглі столи. Головним результатом реалізації проекту стало надання комплексної допомоги ВПО в пілотних регіонах, пошук власних ресурсів клієнтів і їх насаження для самостійного вирішення проблем у подальшому.

Успішна реалізація проекту дозволила налагодити тісну співпрацю кейс-менеджерів із центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, органами виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, забезпечити додержання стандартів соціальних послуг і якості їх надання.

Адреса редакції:

Всеукраїнська громадська організація
“Ліга соціальних працівників України”
вул. Фролівська, 1/6, 2-й поверх, Київ-70, 04070
тел./факс 238-65-20
e-mail: lswu@ukr.net

Розповсюджується безкоштовно

Редакція журналу:

Толстоухова С. В., к. пед. н., доцент – шеф-редактор
Ярошенко А. О., д. філос. н., професор – головний редактор
Ткач І. Я., к. філос. н.;
Голубенко Т. О., к. пед. н. – відповідальний секретар

Коректорська вчитка – Мачужак Н. В.
Комп’ютерний дизайн, верстка – Друзь І. О.

Підписано до друку **12.12.2015 р.**
Формат 60x84/16. Гарнітура Schoolbook.
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 10,93. Обл.-вид. арк. 12,41.
Наклад 150 прим. Зам. № 006.

Друк із оригіналу-макета замовника
в ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб’єктів видавничої справи,
серія ДК № 3464 від 17.04.2009 р.;
вул. Шевченка, 109 а, м. Ніжин, Чернігівської обл., 16600
факс: (04631) 3-11-08, тел. : (04631) 3-18-03,
e-mail: 0463131284@mail.ru